

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GALİÇYA CEPHESİ'NİN
ASKER ANLATILARIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ONURCAN ŞAR

KOCAELİ 2019

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GALİÇYA CEPHESİ'NİN
ASKER ANLATILARIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ONURCAN ŞAR

165257002

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ OYA GÖZEL DURMAZ

KOCAELİ 2019

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GALİÇYA CEPHESİ'NİN ASKER
ANLATILARIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

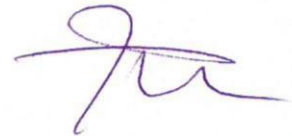
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: ONURCAN ŞAR

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:

26.06.2019/18

Jüri Başkanı:

Prof. Dr. İbrahim FİRELİ

Jüri Üyesi:

Dr. Öğr. Üyesi Oya GÖZEL DURMAZ

Jüri Üyesi:

Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar

KOCAELİ 2019

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı, 20. yüzyılın gidişatını belirlemiştir. 21. yüzyılı ise şekillendirmeye devam etmektedir. Ekonomik, siyasi ve sosyal kutuplaşmanın bir sonucu olan Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti de yer almıştır. Osmanlı Devleti, kendi sınırları içinde ve dışında kalan birçok cephede 1914-1918 arasında savaşmıştır. Ancak, dünya tarihinin o zamana kadarki en büyük “topyekûn savaşı” olan Birinci Dünya Savaşı, yoğun olarak Avrupa’da cereyan etmiştir. Osmanlı Devleti’nin yöneticileri harbin sonucunun Avrupa’daki çarpışmaların ardından alınacağını düşünmüş; bu çerçevede savaş taktik ve stratejilerini oluşturmuştur. Ayrıca, Osmanlı Devleti’nin kurduğu ittifak, müttefikleriyle birlikte hareket etmeyi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, 1916 yılının ilk aylarında boşa çıkan birlikler revize edilerek Avrupa’daki çarpışmalara üç kolordu olacak şekilde asker sevkiyatı yapılmıştır. Romanya, Makedonya ve Galiçya’daki cephelere birer kolordu yollanmıştır.

Bu çalışmanın konusu, Galiçya’da bir yıl boyunca (1916-1917) görev yapmış olan askerlerin cephe ve cephe gerisinde neler yaşadıklarını hatıralar ve anlatılar desteğiyle değerlendirmektir. Anlatıların içinde, Rusya’ya esir düşen askerlerin savaşın son yılında Türkiye’ye döndüklerindeki ifadeleri de yer almaktadır. Esir ifadeleri, ATASE’den temin edilmiştir. Çalışma kapsamına alınan 35 askerın ifadelerinden istifade edilerek çarpışma mevkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ifadelere savaş sonrası hatıralarını kaleme alan 7 askerın harp hatırası da eklenerek muharebe edenlerin gözünden bir savaş anlatımı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, resmî askerî belgelerle de hatıraların ve anlatıların ne ölçüde örtüştüğü incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Galiçya özelinde kalarak asker hatıraları ve anlatıları eşliğinde resmî askerî kaynakların desteğiyle cephede ve cephe gerisinde yaşananların değerlendirilmesidir.

Çalışmanın kapsamı doğrultusunda her türlü kolaylığı sağlayan, destek olan ve birçok konuda yardımcı olan İstanbul Harbiye Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı'nın çalışanlarına ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Daire Başkanlığı Arşivi'nin çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Tez sürecinin ilk anından beri bilimsel yardımlarını büyük bir incelikle ve özenle paylaşan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Oya Gözel Durmaz'a; çalışmanın gelişimi doğrultusunda düşüncelerini paylaşan ve bilimsel yardımlarını eksik etmeyen değerli hocalarım Prof. Dr. İbrahim Şirin'e ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mert Sunar'a çok teşekkür ederim. Çalışma sırasında birçok konuda yardımcı olan değerli arkadaşım Can Çevik'e çok teşekkür ederim.

Son olarak, beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan ve sağlıklı bir çalışma ortamını bana sunan sevgili aileme çok teşekkür ediyorum. Bu çalışmayı aileme armağan ediyorum.

Onurcan Şar
Sakarya, Haziran 2019.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
TABLO LİSTESİ.....	VIII
HARİTA LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GALIÇYA'YA ASKER GÖNDERİMİ.....	17
1.1. BRUSİLOV TAARRUZU (4 HAZİRAN-15 EYLÜL 1916)	18
1.2.GALIÇYA'YA ASKER GÖNDERME KARARI KONUSUNDA TARAFLARIN GÖRÜŞLERİ.....	22
1.3.OSMANLI VE İTTİFAK BASINI	28
1.3.1.Osmanlı Basını.....	28
1.3.2.İttifak Basını	34
1.4.GALIÇYA'YA BİRLİK GÖNDERİLMESİ KONUSUNDA GÖSTERİLEN ÖZEN	36
1.5. 15. KOLORDU HAKKINDA BAZI BİLGİLER VE KOLORDUNUN GALIÇYA'DAKİ İLK YERLEŞİMİ	40

İKİNCİ BÖLÜM

2. ASKER ANLATILARINDA GALIÇYA CEPHESİ ÇARPIŞMALARI.....	45
2.1. RUSYA İLE İLK TEMAS.....	47
2.2. 6 EYLÜL 1916'DA YAŞANAN GERİ ÇEKİLME.....	48
2.3. 7-15 EYLÜL 1916 ARASINDAKİ ÇARPIŞMALAR.....	53
2.4. 16-17 EYLÜL 1916 RUS TAARRUZU.....	59
2.5. 24 EYLÜL 1916 RUS TAARRUZU VE I. CEVATTEPE ÇARPIŞMASI (24 EYLÜL 1916)	67
2.5.1. Birinci Cevattepe Çarpışması (24 Eylül 1916) ve Etrafındaki Diğer Hakim Noktalarda Yaşananlar	68
2.6. 30 EYLÜL 1916 RUS TAARRUZU VE II. CEVATTEPE ÇARPIŞMASI (30 EYLÜL 1916)	71
2.7. 5-6 EKİM 1916 RUS TAARRUZU VE III. CEVATTEPE ÇARPIŞMASI (5-6 EKİM 1916)	74
2.7.1. Anlatılarla III. Cevattepe Çarpışması (5-6 Ekim 1916) ve Diğer Hakim Noktalardaki Mücadeleler.....	76

2.8. KASIM 1916'DAN 15. KOLORDU'NUN İSTANBUL'A DÖNDÜĞÜ EYLÜL 1917'YE KADARKİ SÜREÇTE YAŞANANLAR	79
2.9. ASKERLERİN KÜNYE BİLGİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CEPHE GERİSİNDE YAŞANANLAR	89
3.1. TOPYEKÛN SAVAŞ ÇERÇEVESİNDE FAALİYETLER	89
3.1.1. Sivillere Yönelik Faaliyetler.....	89
3.1.2. Askerlere Yönelik Faaliyetler.....	91
3.2. ASKERLERİN VE DİĞER TANIKLARIN ANLATIMIYLA CEPHE GERİSİNDE YAŞANANLAR	93
3.2.1. Rus Askerlerle Kurulan İyi İlişkiler ve Beyannameler.....	96
3.2.2. Polonyalılar, Macarlar, Avusturyalılar ve Almanlar Hakkında Osmanlı Askerlerinin Bazı Duygu ve Düşünceleri	98
3.3. CEPHE GERİSİNDEKİ SAĞLIK HİZMETLERİ	101
3.3.1. Hulusi Fuat Bey'in Notları Çerçevesinde Avusturya-Macaristan Hastanelerinde Tedavi Gören Osmanlı Askerlerinin Vaziyeti	102
3.3.2. Savaş Nevrozu	106
3.4. SAVAŞ ESİRLERİ VE FİRARÎLER	107
3.4.1. Esirler.....	107
3.4.2. Firariler	110
3.5. ŞEHİTLERİN DEFİNLERİ VE ŞEHİTLİKLER	113
3.5.1. Definler	113
3.5.2. Şehitlikler.....	114
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA	122
EKLER (BELGELER)	134
EKLER (DİĞER TABLOLAR)	137
EKLER (FOTOĞRAFLAR)	139
ÖZGEÇMİŞ.....	157

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sürecinde 1916 yılı, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır. Bu yıl, Çanakkale’de gösterilen başarının ardından Galiçya’ya asker gönderimi kararı alınmıştır. Bu karar, Osmanlı Devleti’nin karar vericilerinin savaşa dair taktik ve stratejilerini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti’nin yöneticileri harbin sonucunun Avrupa’daki çarpışmaların ardından alınacağını düşünmüş; bu çerçevede savaş taktik ve stratejilerini oluşturmuştur. Ayrıca, Osmanlı Devleti’nin kurduğu ittifak, müttefikleriyle birlikte hareket etmeyi beraberinde getirmiştir. 32 bin iyi donanımlı ve iyi eğitilmiş asker, Galiçya’ya gönderilmiştir.

Çalışmanın amacı, Galiçya özelinde kalarak asker hatıraları, anlatıları ve esir asker ifadeleri eşliğinde cepheye dair askerî anlatımın da desteğiyle yaşananların değerlendirilmesidir. Bu tez kapsamında, şu sorulara cevap aranmıştır: Galiçya Cephesi’ne dair asker hatıraları, anlatıları ve esir askerlerin ifadeleri askerî anlatımla ne ölçüde örtüşür? Hatıralar, anlatılar ve esir asker ifadeleri askerî anlatımın sunduğu bilgilere ne gibi yeni bulgular ilave etti? Esir asker ifadelerine göre tespit edilebilmiş olan künye bilgileri üzerine ne gibi değerlendirmelerde bulunulabilir? Hatıralar, anlatılar ve esir ifadelerine göre, cephe gerisindeki yaşam nasıldı?

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Galiçya, Savaş Hatırası, Savaş Anlatısı.

Abstract

In the First World War, year 1916 is a turning point for the Ottoman Empire. This year, following the success in Çanakkale, it was decided to send troops to Galicia. This decision is important in terms of understanding the tactics and strategies of the decision makers of the Ottoman Empire. The rulers of the Ottoman Empire thought that the result of the war would be taken after the battle in Europe; Accordingly, they formed war tactics and strategies. Moreover, the alliance established by the Ottoman Empire brought with it allies to act together. Thirty two thousand well-equipped and well-trained soldiers were sent to Galicia.

The aim of the study is to evaluate the experiences of soldiers in the front lines through soldiers' memoirs, narratives and pow statements taken after their release by the Ottoman state. In this thesis, answers to these questions were sought: To what extent did the military memories, narratives and statement of the captive soldiers on the Galician Front coincide with military expression? What new findings did the soldiers' memoirs, narratives and pow statements add to the information provided by the military expression? What kind of evaluations can be on the identification information determined according to the statements of pow soldiers. According to the soldiers' memoirs, narratives and pow statements, what was the life behind the front line?

Anahtar Kelimeler: First World War, Galicia, War Memory, War Narrative.

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
ATASE: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BCA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BDH: Birinci Dünya Harbi
BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev. : Çevirmen
D. : Dosya
DH.EUM.6ŞB. : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube
Ed. : Editör
F. : Fasikül
Haz. : Hazırlayan
HR.MA : Hariciye Nezareti Matbuat
HR.SFR.04 : Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
HR.SYS : Hariciye Nezareti Siyasi
KDB : Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)
Kl. : Klasör
MV : Meclis-i Vükela Mazbataları
s. : Sayfa
ss. : Sayfa sayısı
TDK : Türk Dil Kurumu
Tutibay : Turizm Ticaret Basın Yayın
Y.PRK.GZT : Yıldız Perakende Evrakı Gazete

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 15. Kolordu Komutanları Listesi	43
Tablo 2: Galiçya’da Savaşmış Olan Bazı Askerlerin Künye Bilgileri	87
Tablo 3: Hulusi Fuat Bey’in Listelediği Avusturya-Macaristan Hastaneleri.....	137
Tablo 4: Hulusi Fuat Bey’in Listelediği Cephe Etrafındaki İlk Yardım Noktaları.	138
Tablo 5: Krakow’daki Hastanelerde Şehit Olmuş Bazı Askerlere Dair Bilgiler	138

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Günümüzde Galiçya	18
Harita 2: Brusilov Taarruzu'nun İlerleyişi	21
Harita 3: Galiçya'da 15. Kolordunun İlk Yerleştiği Durum I	44
Harita 4: Galiçya'da 15. Kolordunun İlk Yerleştiği Durum II	44
Harita 5: 15. Kolordunun Çekildiği Güzergâh ve Rus Birliklerinin İlerleyişi.....	50
Harita 6: 16-17 Eylül 1916'daki Rus Taarruzunun Ağırlık Noktaları.....	59
Harita 7: 30 Eylül 1916'daki Rus Taarruzu	71
Harita 8: 5-6 Ekim 1916'daki Rus Taarruzu	75

GİRİŞ

28 Haziran 1914'de, Avusturya-Macaristan veliahdı Franz Ferdinand'a (1863-1914) bir grup Sırp milliyetçisi tarafından suikast düzenlenmiştir. Bu olaydan sonra 28 Temmuz'da, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanı ile birlikte Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Aslında bir Balkan sorunu gibi gözükken Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanı, kapitalizmin geldiği düzey itibariyle yarattığı emperyalist yayılma, rekabet ve kutuplaşma koşullarında bölgesel bir çatışma olmaktan çıkmış; bir dünya savaşına dönüşmüştür. Ulus devletlerin kutuplaşmasının bir noktada patlak vereceği beklense de kimse bu çatışmanın dört yıl sürecek uzun bir dünya harbine dönüşeceğini düşünmemiştir. Stone'un ifade ettiğine göre, Franz Ferdinand'a suikast girişiminde bulunan ve 1918'de ölene kadar hapiste tutulan Gavrilo Princip'e, bir hapishane psikoloğu tarafından yaptığı eylemin bir dünya savaşına yol açtığı ve milyonlarca insanın ölümüne neden olduğu söylenmiştir. Kendisine, bu durumdan ötürü bir pişmanlık duyup duymadığı sorulmuştu. Princip, bu soruya, Almanya'nın bir şekilde savaşı çıkaracağını dile getirerek cevap vermiştir¹.

Dünyadaki teknolojik gelişmeler, iletişim ve ulaşımda yaşanan devrim niteliğindeki dönüşümlerin etkisiyle o güne kadar gerçekleşen en kapsamlı ve en yıkıcı savaş olma özelliğini kazanacak olan Birinci Dünya Savaşı, dünya tarihinin o zamana kadarki en büyük "Topyekûn Savaş" olarak da değerlendirilmektedir. Topyekûn Savaş "Bir ülkenin, düşmanı olan diğer ülkenin tüm savaş kapasitesini (askerî, ekonomik, teknolojik, insanî) yok etmek amacıyla, kendi kaynaklarının tümünü, topyekûn bir plânlama ve genel strateji çerçevesinde seferber ederek yürüttüğü savaş biçimi" olarak açıklanmaktadır². Topyekûn Savaş'ın en mühim uygulaması seferberliktir. Seferberlik, üretimin ve tüm insan gücünün savaş amacıyla örgütlenmesidir. Bu uygulama ile devletler, uluslararası rekabet ortamında

¹ Norman Stone, *Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul, Doğan Kitap, 2010, s. 33.

² Ersin Embel, "Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1 (Mart 2016), s. 155.

güvenliklerine dair sorunları çözmek ve ulusal hedeflerine ulaşmak isterler. Savaş için silah başta olmak üzere tüm sektörler istikrarlı hale getirilmektedir. Üretimdeki istikrarı sağlamak için devlet ile özel sektör iç içe geçer. Bu sayede savaş, yaratılan büyük sanayinin bir kolu haline gelir. Topyekûn Savaş'ın gerçekleşmesi için insan gücü şarttır. Milyonlarca kişinin katıldığı siper savaşlarında ya da saldırı savaşlarında çok sayıda asker gereklidir. Aynı zamanda cephenin gerisi için de insan gücünün koordine edilmesi gerekmektedir. Devletler, Topyekûn Savaş ortamında hem cepheye hem de cephe gerisine insan gücü aktarıp örgütleyebilmek için ulusal çapta geçerli olan hizmet yasaları yürürlüğe koyarlar³. Beşikçi'nin ifade ettiğine göre, Topyekûn Savaş ortamında devletler, basını da aktif olarak kullanmaktadırlar. Bu sayede halkın savaşa olan ilgisinde artış beklenir. Örneğin, er düzeyindeki bir askerin anlattıkları basın yoluyla insanlara ulaştırılır. Bu şekilde toplumsal bir hafıza yaratılmaya çalışılır⁴. Böyle bir Topyekûn Savaş ortamında gerçekleşen Birinci Dünya Harbi, o döneme kadarki savaşlar arasında hem katılımın yüksekliği hem de sivil ve asker toplam 33 milyon insanın ölmesi, yaralanması veya kaybolması nedeniyle ayırıcı bir savaş olmuştur⁵.

Savaşın bir tarafını İngiltere, Fransa ve Rusya'nın içinde yer aldığı İtilaf Bloğu oluştururken; diğer tarafını ise Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın dahil olduğu İttifak Bloğu oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndaki iki bloğun askeri güç durumlarına baktığımızda, Almanya'nın 87 piyade tümeni, 11 süvari tümeni ve 44 yedek tugayı olduğu görülmektedir⁶. 1913 yılında vefat eden Genelkurmay Başkanı Alfred von Schlieffen'in plânı doğrultusunda bir savaş politikası güden Almanya, tek cepheli bir harekât yürütmek istemiştir. Bu çerçevede,

³ Embel, a.g.m., ss. 164-165; Hobsbawm'a göre, devletler, silah endüstrisinin varlığını garanti altına almaya ve teknik imkanlarının gelişiminden sorumlu olmaya ve son olarak da kâr ettiklerini görmeye mecburdu. Bkz. Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı (1875-1914)*, Çev. Vedat Aslan, Ankara, Dost Yayınları, 1999, s. 332.

⁴ Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Savaş" Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 198 (Haziran 2010), s. 65.

⁵ Ian Westwell, *Resimli Harp Tarihi: I. Dünya Savaşı*, Çev. Oktay Etiman, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 250.

⁶ Hülya Toker, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi: 15. Kolordunun Harekâtı*, Ankara, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 2016, s. 4.

Fransa'yı savaş dışı bırakıp ordunun Rusya'ya yöneltilmesi hedeflenmiştir⁷. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ne silah ve mühimmat başta olmak üzere çeşitli konularda yardımda bulunan Almanya, 1916'da tüm müttefik güçlerinin ordularını kendi elinde toplama kararı almıştır. Böylece Avrupa'daki savaşın gidişatına yönelik daha hızlı karar almanın ve asker sevk etmenin önü açılmıştır. Avusturya-Macaristan'a gelirse, 48 piyade tümeni, 11 süvari tümeni ve 25 karma tugayı vardı. Ayrıca 60 tümene eşit olarak değerlendirilebilecek 20 Lanstrum tugayı da orduya eklenmiştir⁸. Bulgaristan ise Osmanlı Devleti'nin Britanya'yı Çanakkale'de durdurmasının ardından Büyük Bulgaristan'ı kurma düşüncesiyle İttifak Bloğu'na dahil olmuştur. Bulgaristan'ın ittifaka katılması ile Almanya ve Osmanlı Devleti arasında coğrafi bütünlük sağlanmıştır. Bulgaristan'ın 350 bin kişilik askeri gücü vardı⁹.

Osmanlı Devleti, 1915 yılı başlarında tümen sayısını son eklemelerle 61'e yükseltmiştir¹⁰. Almanya ile yapılan ittifak anlaşmasıyla hem sahada hem de başkentte Osmanlılar'ın yanında Alman subaylar görev almış; silah ve mühimmat konusunda da Almanya ile ticaret yapılmıştır. Ayrıca Almanya, bedeli savaş sonunda alınmak kaydıyla toplam 104 milyon Alman Markı tutarında giyim ve çeşitli ihtiyaç malzemesini Osmanlı Devleti'ne satmıştır¹¹. Savaşın başlarında Osmanlı Devleti'nde, askere alma yaş aralığı 20-45 iken; 29 Nisan 1915 tarihi itibarıyla alt sınır 18'e indirilmiştir. 20 Mart 1916'da ise üst sınır 50 yapılmıştır. 20 Mart 1916'dan önce, 3 yıl olan askerlik süresi 2'ye düşürülmüştür fakat bu askerlik süreleri cephelerdeki yoğunluktan dolayı uygulamada işlevselliğini kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Eylül 1914'de 780 bin olan asker mevcudu, Temmuz 1915'de 1

⁷ Alfred von Schlieffen, 1833 yılında Berlin'de doğmuştur. 1891-1906 yılları arasında Almanya Genelkurmay Başkanlığı yapmıştır. 1906'da yerini Helmuth von Moltke'ye bırakmıştır. 1913 yılında Berlin'de ölmüştür. Daha detaylı bilgi için bkz. Westwell, a.g.e., ss. 18-19.

⁸ Toker, a.g.e., s. 4.

⁹ Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basımına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt 10, Sayı 1 (2015), s. 58.

¹⁰ Toker, a.g.e., s. 10.

¹¹ Tunca Örses ve Necmettin Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Askeri Kıyafetleri (1914-1918)*, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2007, s. 148.

milyon 943 bine ulaşmıştır. Mart 1916'ya gelindiğinde 2.5 milyon asker silah altındayken, Mart 1917'de sayı 2.8 milyona kadar çıkmıştır¹².

İtilaf Bloğu'na gelirse, Britanya İmparatorluğu'nun savaş başında 170 bin askeri bulunmaktaydı¹³ fakat savaş sonuna kadar 5 milyon asker alımı yapılmıştır¹⁴. İtilaf Bloğu'nun diğer önemli ülkesi Fransa'nın ise 47 piyade tümeni, 10 süvari tümeni ve 25 ihtiyat tümeni mevcuttu. Rusya'ya gelirse, 55 piyade tümeni, 35 ihtiyat tümeni, 20 ihtiyat süvari tümeni ve ayrıca Asya'da bulunan 20 tümeni daha vardı¹⁵. Askerlik için insan sorunu yaşamayan Rusya'nın subayları da 1905'te Japonya ile savaşmış tecrübeli askerlerdi. Osmanlı ordusunda olduğu gibi Rus ordusunda da imparatorluğun farklı noktalarındaki köylerden gelen Rusça bilmeyen tahsilsiz insanlar vardı. Erickson, bu yüzden Rus ordusunun zorlandığını ifade etmiştir¹⁶. İtilaf Bloğu'nun diğer üyesi olan Sırbistan'ın 11 piyade tümeni bulunmaktaydı. Bu veriler ışığında savaşın ilk yılı itibariyle iki tarafın askeri gücünü karşılaştırdığımızda İtilaf Bloğu'nun 152, İttifak Bloğu'nun 146 tümeni olduğu görülmektedir¹⁷.

Savaşın kronolojik seyrine baktığımızda, Batı Cephesi'nde harekâta başlayan Almanya, 17 Ağustos 1914'te hızlı bir şekilde Belçika'ya girmiştir. Fransa için tehlike kapıdadır fakat hazırlıkları tam değildir. Fransa, tüm olumsuzluklara rağmen Marne Nehri üzerinde yapılan mücadelede Almanya'yı durdurmayı başarmıştır. Bu gelişmeler üzerine 14 Eylül 1914'de Almanya Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke¹⁸ görevini Erich von Falkenhayn'a¹⁹ bırakmak zorunda kalmıştır²⁰. Doğu

¹² Mehmet Beşikçi, "Topyekün Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek", *Askerlik "İşi": Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, Der. Erich Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, ss. 533-534; Maurice Larcher, Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'de 38 tümene sahip olduğunu ifade eder. Her bir tümenin 12 bin civarında insan gücü vardı. Larcher, bu tümenlerin zabıt toplamını ise 24 bin olarak verir. Bkz. Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, Cilt 1, Haz. Erol Kılınç, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, s. 143.

¹³ Toker, a.g.e., s. 4.

¹⁴ Bu alımın 1.2 milyonluk kısmını Hintliler oluşturmuştur. Kanada'dan 458 bin, Avustralya'dan 332 bin ve Yeni Zelanda'dan ise 112 bin asker silahaltına alınmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Jörn Leonhard, "Ulus İnşası, Savaş Deneyimleri ve Avrupa Modelleri", *Askerlik "İşi": Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, Der. Erich Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 518.

¹⁵ Toker, a.g.e., s. 4.

¹⁶ Edward Erickson, *Dünya Savaş Tarihi: I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, Çev. Sare Levin Atalay, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 19.

¹⁷ Toker, a.g.e., s. 4.

¹⁸ 1848'de Biendorf'ta doğdu. Fransa-Prusya Savaşı (1870-1871)'nda Fransa'yı yenen Moltke'nin yeğeniydi. "Genç" Moltke olarak anıldı. 1906'da Almanya Genelkurmay Başkanı oldu. "Genç"

Cephesi'nde ise bu tarihlerde Alman ordusu Avusturya-Macaristan ile beraber Rusya'ya karşı mücadele halindeydi. Almanya, Avrupa'nın iki ucunda hem Batı Cephesi'nde hem de Doğu Cephesi'nde savaşmaktaydı. 1918'e kadar da bu durum değişmeyecekti. 1914'de Avrupa'da savaşın ilk ayında, 4 yılda kullanılması planlanan mühimmat kullanılmıştır. Çarpışmalarda Almanya'nın 120 bin, Fransa'nın 65 bin ve Britanya'nın ise 55 bin askeri hayatını kaybetmiştir. 1915'e gelindiğinde savaş, manevra savaşından çıkmış ve siper savaşına dönmüştür²¹. Bu yıl, Avrupa'da Batı Cephesi'nde ordular siperlere kilitlenmiştir. Durumu lehine değiştirmek isteyen Almanya, bir savaşta zafer getirebilecek kadar kimyasal gaz kullanan ilk devlet olmuştur²². II. Ypres Çarpışması (Nisan-Mayıs 1915) ile az da olsa ilerleme kaydeden Almanya, Ypres'in yüzde 70'ini almış olsa da savaşı bu yıl da neticelendirememiştir. 1916'ya gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın en uzun muharebesi olan Verdun Çarpışması başlamıştır (21 Şubat 1916-18 Aralık 1916). Ancak muharebenin sonunda ne Almanya ne de Fransa için kazandırıcı bir gelişme olmamıştır. İtilaf Bloğu, yine aynı yıl Batı Cephesi'nde Somme'da ve aynı zamanda Doğu Cephesi'nde Rusya'nın Brusilov Taarruzu ile Alman hatlarını yarmayı denemiştir. Fakat bu girişimler de bir sonuç vermemiştir²³. 1917'ye gelindiğinde yılın en mühim hadisesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesiydi. 1918'de ise Almanya, Rusya'nın devrim nedeniyle savaştan çıkmasının ardından Doğu Cephesi'ndeki birliklerini Batı Cephesi'ne kaydırma imkanına kavuşmuştu. Ancak Almanya, Mart ve Nisan aylarındaki saldırılarından sonuç alamamıştır. Temmuz 1918'e gelindiğinde, Soissons Muharebesi'nde Almanya kesin olarak

Moltke, Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde Marne Çarpışması'nda Fransa tarafından durduruldu. Wiest, Schliffen Plâni'nı uygulama konusunda Moltke'nin ürkek davrandığını söylemekte ve bu sebeple savaşın 4 yıl uzadığını iddia etmektedir. Kayser, Marne Çarpışması'nın ardından Moltke'yi görevden aldı. 1916'da Berlin'de hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Andrew Wiest, *Fotoğraflarla Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Selçuk Uygur, İstanbul, Teas Press, 2017, s. 26.

¹⁹ Bugün Polonya sınırlarının içinde ve kuzey kesiminde kalan Batı Prusya'da 1861 yılında doğdu. Prusya Savaş Akademisi'ni bitirdi. 1913'de Prusya Savaş Bakanı oldu. 1914'te Kayser, Moltke'nin yerine Falkenhayn'ı göreve getirdi. Falkenhayn, Fransa'nın yıpratılarak yenilebileceğini düşünmekteydi. Bu amaçla gerçekleştirilen Verdun Çarpışması'nın plânlarını hazırlayan kişiydi. Verdun kaybedilince görevden alındı. 1917 yılında, Filistin topraklarında Osmanlı ordusunda görev yaptı. Gazze ve Kudüs'ü kaybedince bu görevinden alındı. Almanya'ya döndü ve emekli oldu. 1922 yılında hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Erickson, a.g.e., s. 159.

²⁰ Westwell, a.g.e., s. 40.

²¹ Wiest, a.g.e., ss. 42-43.

²² Wiest, a.g.e., s. 81.

²³ Somme Muharebesi için bkz. Westwell, a.g.e., ss. 124-125.

durdurulmuştur. Ağustos 1918'de Amiens'de yenilen Almanya, moral olarak da çöküntü içine girmiştir²⁴.

Avrupa'nın doğusunda Almanya ve Avusturya-Macaristan, sadece Rusya'ya karşı mücadele vermiştir. Rusya'nın bu cephede amacı, Berlin'e yürüyüp Almanya'yı saf dışı bırakmaktı fakat bu yolda alınması gereken ilk elzem nokta Galiçya idi²⁵. Rusya'nın bu uğurdaki yol haritası, bugünkü Polonya ve Ukrayna toprakları üzerinden geçip Avusturya'yı kısıp aldıktan sonra onları da saf dışı bırakıp Almanya'nın kalbine ilerlemektir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için de Galiçya mühimdi çünkü bu bölgenin 1910'da yüzde 73'ü tarımla uğraşmaktaydı ve imparatorluğun gereksinimlerini karşılaması için öneme sahipti. Kennedy'nin ifade ettiğine göre, ayrıca petrol alanlarının olması da Galiçya'yı cazip kılmaktaydı²⁶. 1914'ün Ağustos ayının sonunda Almanya'nın başarılı iki komutanı Paul von Hindenburg²⁷ ve Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff²⁸, Tannenberg'de Rusya'yı bozguna uğratmıştır. Stone'un ifade ettiğine göre, bu kesin Alman zaferi iki komutana da büyük ün getirmiştir²⁹. Cephede Eylül ayının ortalarına kadar küçük çapta çarpışmaların olduğu görülmektedir³⁰. Ancak Almanya'nın Tannenberg başarısının ardından 10 Eylül'de Avusturya Genelkurmayı, Rusya'nın karşısında bazı noktalarda çok zor durumda kaldığına karar vererek birliklerine geri çekilme emri vermiş ve Almanya'dan yardım istemiştir. 3-11 Eylül arasındaki Rava Russkaya Çarpışması'nda Avusturya-Macaristan, Lemberg'i kaybetmiş ve Karpatlar'a doğru

²⁴ Wiest, a.g.e., s. 214.

²⁵ Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary Habeck, *Birinci Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 46.

²⁶ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, 13. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 265.

²⁷ 1847'de doğdu. Westwell, Hindenburg'un sakini, aristokrat ve çevresinden saygı gören otoriter tavırlı bir asker olduğunu söyler. Hindenburg, Alman ordusunda 1925 yılına kadar farklı görevlerde bulundu. 1925 yılında Almanya Cumhurbaşkanı oldu. 1934'de hayatını kaybedene kadar bu görevde kaldı. Daha detaylı bilgi için bkz. Westwell, a.g.e., s. 51.

²⁸ Ludendorff, Kruschwitz'de 1865 yılında doğdu. 1905 yılında Alfred von Schlieffen'in Genelkurmay Başkanlığı sırasında görev yaptı. 1904-1913 arasında ise Seferberlik Bölüm Sorumluluğu'na atandı. Birinci Dünya Savaşı başladığında Alman 2. Ordu Kurmay Başkanı Yardımcısı oldu. Doğu Cephesi'nde Almanya adına Hindenburg ile başarılar elde etti. Savaş sonrasında siyasete girse de bir kariyeri olmadı. 1937 yılında Tutzing'de hayata veda etti. Daha detaylı bilgi için bkz. Eric Ludendorff, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, Haz. Asiye Yıldırım, İstanbul, Dün Bugün Yarın Yayınları, 2014, s. 4.

²⁹ Stone, a.g.e., s. 50.

³⁰ Toker, a.g.e., ss. 19-20.

160 kilometre geri çekilmiştir³¹. Almanya da bu durum karşısında Avusturya'nın yardım taleplerini dikkate almak zorunda kalmıştır. 4 kolordu destek olarak Avusturya'ya yollanmıştır³². 8 Şubat 1915'de ise Mazury (Mazurya) Kış Muharebesi olmuştur. Hindenburg ve yardımcısı Ludendorff komutasındaki Alman birlikleri, Rus kolordusunu Augustow Ormanları'nda çevrelemiş ve yenmiştir. Nisan 1915'de Avusturya-Macaristan ve Almanya, genel taarruza geçmiştir. 3 aylık bir süre sonunda Haziran 1915'de Lemberg tamamen alınmıştır³³. Avusturya-Macaristan birlikleri ile Almanya, Ekim 1915'de Belgrad'ı da almıştır³⁴. 1915 yılı, iki blok için de yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Rusya'nın 900 bin askeri hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 1 milyon askeri de esir olmuştur. Almanya ve Avusturya-Macaristan, 650 bin asker kaybetmiştir³⁵. Haziran 1916'da ise, Rusya, Brusilov Taarruzu'nu başlatmış ve Galiçya'nın doğu kesimini almıştır. Avusturya-Macaristan bu sırada Rusya haricinde İtalya ile de uğraşmaktaydı. Fakat 17 Ağustos 1916'da Romanya İtilaf Bloğu'na katılarak savaşa girmiştir. Romanya, İttifak Bloğu'nun desteklediği Bulgaristan karşısında tutunamamış, başkenti Bükreş, 3 Aralık 1916'da alınmıştır. 1917'ye gelindiğinde ise Rusya'daki devrim ordunun geri çekilmesine sebep olmuş; Rusya, İttifak Devletleri ile 3 Mart 1918'de Biretsk-Litovsk Anlaşması'nı yaparak savaştan çekilmiş ve Doğu Cephesi kapanmıştır³⁶.

Avrupa'nın güneyinde ise İtalya, savaşa dahil olmasının ardından Avusturya ile muharebelere başlamıştır. Westwell'in aktardığına göre, iki güç arasında 1915'den 1917'ye kadar Isonzo Nehri kıyısında birçok çarpışma gerçekleşse de bir sonuç çıkmamıştır³⁷.

1917'de İttifak Devletleri, İtilaf Bloğu ile barış görüşmeleri yapmış ancak şartlarda anlaşamadığı için mecburen savaşa devam edilmiştir³⁸. 1918 yılına gelindiğinde, tüm dünyada savaş yorgunluğu mevcuttur. Bu şartlar altında genel

³¹ Westwell, a.g.e., s. 52.

³² Toker, a.g.e., s. 21.

³³ Oya Dağlar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesine Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 10 (2006), s. 46.

³⁴ Toker, a.g.e., s. 23.

³⁵ Wiest, a.g.e., s. 87.

³⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 24. Baskı, İstanbul, Kronik Kitap, 2018, s. 113.

³⁷ Westwell, a.g.e., ss. 142-143.

³⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 111.

vaziyeti sezen Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson, 14 Nokta olarak bilinen temel barış ilkelerini 8 Ocak 1918'de yayınlamıştır³⁹. Bu noktalar, barışın daha yüksek sesle konuşulmasını sağlamış olsa da İttifak Bloğu ile yapılan barış görüşmelerinde ön plânda tutulmamıştır. 1918 yılı içinde tüm İttifak Devletleri silah bırakmıştır. Barış görüşmeleri ise önce Almanya ile yapılmış ve 28 Haziran 1919'da Versay Antlaşması imzalanmıştır. Almanya, ciddi bir yaptırımlar listesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Avusturya, 10 Eylül 1919'da Saint Germain Antlaşması'nı; Bulgaristan, 27 Kasım 1919'da Neuilly Antlaşması'nı; Macaristan ise 4 Haziran 1920'de Trianon Antlaşması'nı imzalamıştır⁴⁰.

Çalışmamızın temel öznesi olan Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı sürecine baktığımızda ittifak arama çalışmalarının aslında 1911 yılından itibaren başladığı görülmektedir. İlk hedef Britanya olmuştur fakat Osmanlı'nın yaptığı teklif Britanya tarafından reddedilmiştir. 1913'e gelindiğinde yeni bir ittifak teklifi bu sefer Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Bulgaristan bu ittifakta Almanya'nın da olmasını amaçlamaktaydı. Ancak, diğer büyük devletlerin dikkatini çekmek istemeyen Almanya, bu teklifi kabul etmemiştir. Üçüncü ittifak girişimi ise 1914'ün Temmuz ayında Bahriye Nazırı Cemal Paşa⁴¹ aracılığıyla Fransa'ya yapılmıştır. Fransa, müttefiği Rusya'nın bu birlikteliğe razı olmayacağını öne sürerek Osmanlı Devleti'ni reddetmiştir⁴². Cemal Paşa'ya göre, Rusya'nın hayır demesinin sebebi İstanbul'u almak istemesiydi⁴³. Son ittifak girişimi ise Almanya'nın isteği üzerine gerçekleşmiştir. 27 Temmuz'da başlayan görüşmeler, 2 Ağustos 1914'te

³⁹ 14 Nokta: 1- Açık barış ve açık diplomasi. 2- Denizlerin mutlak serbestisi. 3- Bütün ekonomik engeller kaldırılmalı. 4- Milli silahlar azaltılmalı. 5- Sömürgelerin durumu mutlak tarafsızlıkla çözülmeli. 6- Rusya'nın yabancı işgalinden arındırılıp gelişimine yardımcı olunmalı. 7-Belçika tam bağımsız olmalı. 8- Fransa işgalden arındırılmalı. 9- İtalya sınırları milli değerlerine göre düzenlenmeli. 10- Avusturya-Macaristan halklarına muhtar gelişme imkanları verilmeli. 11- Romanya, Sırbistan ve Karadağ toprakları işgalden arındırılmalı. 12- Osmanlı'nın Türk olan kısımları özgürleştirilmeli fakat Türk olmayanlara muhtarlık verilmeli. 13- Polonya bağımsız olmalı. 14- Milletler Teşkilatı kurulmalı. Daha detaylı bilgi için bkz. Armaoğlu, a.g.e., s. 112.

⁴⁰ Armaoğlu, a.g.e., ss. 118-119.

⁴¹ 1872'de Midilli'de doğdu. Kuleli Askeri Lisesi'nde ve Mekteb-i Harbiye'de öğrenim gördü. 1895'te kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Ordu içinde hızlıca çalışkanlığıyla yükseldi. 31 Mart Olayı patlak verdiğinde Hareket Ordusu'na katıldı. 1911'de Bağdat'ta görev yaptı. 1912'de İstanbul'a geri döndü. Aynı yıl çıkan Balkan Savaşı'na katıldı. Mart 1914'te Bahriye Nazırı oldu. Birinci Dünya Savaşı başlayınca 4. Ordu Komutanlığı'na atandı (Kasım 1914). 4 yıl boyunca görev yaptı. Savaşın kaybedilmesinin ardından bir süre Almanya ve Rusya'da bulundu. Ancak Moskova'da 21 Temmuz 1922'de Ermeni komitelerini tarafından öldürüldü. Daha detaylı bilgi için bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, 8. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, ss. 1-10.

⁴² Toker, a.g.e., s. 7.

⁴³ Cemal Paşa, a.g.e., s. 135.

imzalanan ittifak anlaşması ile neticelenmiştir⁴⁴. Britanya ve Fransa ittifakı karşısında rakiplerini Avrupa dışında bir savaşla oyalamak isteyen Almanya için Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi önemliydi. Böylece Osmanlı Devleti, İtilaf Bloğu'nun 3 milyon askerini Almanya'nın karşısından kendi üzerine çekecekti⁴⁵. Bu açıdan değerlendirince Cemal Paşa'nın, anılarında, Almanlar'ın 1914'de Marne'de yenilmesinden sonra savunmaya geçmesi, Rusya'nın Doğu Prusya'da ve Galiçya'da ilerlemesine karşılık özellikle Rusya'ya karşı Kafkas Cephesi'nde ve İngilizler'e karşı da Mısır'da Osmanlı Devleti'nin öneminin arttığını ve hemen savaşa sokulmak istediklerini vurgulaması daha çok anlam kazanmaktadır⁴⁶.

⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 88; 19. yüzyıldan itibaren askeri alanda yakın ilişkiler kurulan Almanya ile 2 Ağustos 1914'de ittifak kurulmuş olmakla birlikte, bu ittifak ilişkisinin sorunsuz olmadığını ve birtakım anlaşmazlıklar çıktığını da görmekteyiz. Şöyle ki, Askeri Misyon'un başkanı Liman Paşa ile Enver Paşa anlaşmakta zorluk çekerken, Alman Büyükelçiliği ve Almanya Genelkurmayı da Askeri Misyon ile birçok konuda anlaşamamaktaydı. Liman Paşa, Alman Askerî Misyonu'nun düşüncelerinin dikkate alınmasını isterken, Alman Genelkurmayı'nın gözünde Askerî Misyonu'nun işlevsel yükümlülüğü yoktu. Sadece Osmanlı ordusunun gelişimi çerçevesinde kalması gereken bir oluşum olarak görülmekteydi. Almanya ile ittifakta kırılma noktası Falkenhayn'ın, Moltke yerine Almanya Genelkurmay Başkanı olmasıydı. Moltke, Osmanlı askerîyesini yetersiz bulmakta ve güvenmemekteydi. Bu nedenle de, Osmanlı ordusunun Almanya'ya yük olacağı düşüncesindeydi. Aslında her müttefiğine karşı bu yaklaşıma sahip olan Moltke'nin Enver Paşa ile de arası iyi değildi. Moltke'nin yerine göreve gelen Falkenhayn'ın ise Enver Paşa ile arası iyiydi ve göreve gelince onu Liman Paşa'nın önünde görmüştür. Şöyle ki, Liman Paşa'ya Almanya Büyükelçiliği çalışanları tarafından bilgi paylaşımı yapılmamakta, Büyükelçilik görevlilerinin Mezopotamya'da, İran'da ve Afganistan'da yürüttüğü faaliyetlerden Liman Paşa'nın haberi olmamaktaydı. Enver Paşa'nın yardımcısı konumundaki Fritz Bronsart von Schellendorff (1864-1950) da Enver Paşa'ya yakın bir konum sergilemekteydi. Daha çok askeri sorunlarla meşgul olan Elçilik çalışanları da Bronsart Paşa'nın yanında olduğu için Liman Paşa'nın yalnız kaldığı söylenebilir. Aslına bakılırsa, Falkenhayn'ın Osmanlı ordusuna bakış açısı da Moltke'den pek farklı değildi. Osmanlı Devleti'ne tamamen sayısal bir müttefik gözüyle bakan Falkenhayn'ın Osmanlı Devleti'nden yardım istemek zorunda kalması, batıda İtilaf güçlerinin Alman ordusuna verdirdiği kayıplarla alakalıydı. Daha detaylı bilgi için bkz. Jehuda Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Çev. Fahri Çeliker, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985; Robert Kerner, "The Mission of Liman von Sanders", *The Slavonic and East European Review*, Volume 7, No 19 (June 1928), p. 102; Yıldız'a göre, Almanya'nın diğer müttefikleri olan Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a karşı da benzer sorunlar yaşadığı biliniyordu. Aslında savaş süresince yapılan her birleşik harekâta görüldüğü gibi müttefik silahlı kuvvetler arasında liderlik ve savaş yükünü paylaşma konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bkz. Gültekin Yıldız, "Türk-Alman Askerî İttifakı", *Derin Tarih*, Özel Sayı 1 (2014), s. 115.

⁴⁵ Erickson, a.g.e., s. 30.

⁴⁶ Cemal Paşa, a.g.e., s. 154; Aslında Osmanlı Devleti ve Almanya arasında 19. yüzyıldan itibaren askeri alanda sıkı ilişkiler kurulduğunu da belirtmek gerekir. Osmanlı coğrafyasında 1830'larda Helmuth von Moltke (1800-1891) ile başlatılan Prusya ekolü eğitim çabası vardır. 1883'ten itibaren ise Osmanlı ordusunun gelişimi amacıyla bir Alman Askeri Misyonu oluşturulmuştur. Misyonun başkanlığını sırasıyla Colmar von der Goltz ve Liman von Sanders üstlenmiştir Özellikle Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusunun yeniden organizasyonundaki konumu çok değerlidir. Goltz Paşa'nın, 1897'de Yunan Savaşı sonrasında yazdığı *Osmanlılar'ın Kuvveti ve Zaafları* isimli bir çalışması da bulunmaktadır. Bkz. Colmer von der Goltz, *20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Almanya İlişkileri*, Haz. Faruk Yılmaz, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, ss. 8-9, 25.

Ekim 1914'de, Osmanlı Devleti'nin iki gemisi olan Yavuz ve Midilli, Rus limanlarını bombalamıştır. Buna karşılık olarak Rusya, Kasım 1914'de, Kafkas Cephesi'ni açmıştır. Batı'da ise Çanakkale Cephesi'nde Britanya İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır. Burada, 1915 Mart ayından 1916 yılının Ocak ayına kadar başarılı bir savunma yapmıştır. Güneyde ise, Süveyş Kanalı'nda bulunan Cemal Paşa'nın emrindeki birlikler, Britanya karşısında tutunamamıştır. Kanal Cephesi kapanmıştır. 1916 yılının sonuna gelindiğinde yeni cephenin merkezi, Kanal'dan Gazze-Şeria-Birüssebi hattına kaymıştır. Savaşın ilk yıllarında Irak Cephesi'nde, Britanya'nın ve Osmanlı'nın kazandığı küçük çapta çarpışmalar olmuştur. Genel olarak Bağdat ve çevresinde meydana gelen mücadelelerden en çok ses getireni Nisan 1916'da yaşanan Kut'ül Amare Çarpışması olmuştur. Britanya'nın yüksek rütbeli subaylarının da aralarında bulunduğu birçok askeri esir alınmıştır. Aynı yıl Kafkas Cephesi'nde, Rusya'nın ilerleyişi Erzurum'a kadar sürmüştü; bu bölgedeki Rus işgali tüm yıl boyunca devam etmiştir. Osmanlı Devleti, ancak 1917 yılının Mart ayındaki Rus Devrimi'nden sonra Rus ordusunun çekilişiyle bu bölgedeki topraklarını geri kazanabilmiştir. Bu noktada, Rusya'nın çekilmesinin ardından Ermeni işgalcilerle de mücadele edilmiştir. Savaşın sonuna kadar da Kafkas Cephesi'nde bu durum devam etmiştir. Osmanlı Devleti, 1916-1917 arasında müttefiklerine destek olmak için Galiçya, Romanya ve Makedonya'ya birlikler göndermiştir. 1 yıl görev yapan bu birliklerden bazıları geri döndüklerinde takviyelerle Gazze'ye yollanmıştır. 1917'ye gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin kurduğu Yıldırım Ordular Grubu'nun Komutanı olan Falkenhayn, Britanya'yı Gazze'den Mısır'a doğru atmayı amaçlamıştır. Ancak 2 Kasım 1917'de Gazze kaybedilmiş, Falkenhayn başarısız olmuştur. Falkenhayn, yerini Liman Paşa'ya⁴⁷ bırakıp ülkesine dönmüştür. Liman Paşa da cephede başarı gösterememiştir. 1918'de savaşın sonlarına gelindiğinde, bir Türk komutanın başta olması gerektiğini söyleyerek görevini, yardımcısı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'ya⁴⁸ teslim ederek cepheden ayrılmıştır. Ordunun burada çok

⁴⁷ 1855'de Pomeranya'da doğdu. Askerlik kariyerine 1874'de başladı. 1913'de Osmanlı Devleti'nde Askeri Misyon Başkanlığı'na getirildi. Mart 1915'de 5. Ordu komutanı oldu. Şubat 1918'de Filistin'deki Yıldırım Ordusu'nun komutanı oldu. Savaşın sonuna dönünce ülkesine döndü. 1919'da askerlikten emekli oldu. 1929'da öldü. Daha detaylı bilgi için bkz. Edward Erickson, a.g.e., s. 62.

⁴⁸ 1881'de Selanik'te doğdu. Harbiye Mektebi'ni 1905'de bitirdi ve askerlik kariyerine Şam'da başladı. 1913'te Gelibolu Ordusu'nda harekât başkanı oldu. 1914'de ise Bulgaristan'a askerî ataşe olarak gönderildi. Çanakkale Cephesi'nde tümen komutanlığından kolordu komutanlığına hızla yükseldi. 1916'da Kafkas Cephesi'nde ve 1917-1918'de Filistin Cephesi'nde görev yaptı. Savaşın sonuna 1919-1922 arasında Türkler'in Kurtuluş Savaşı'na önderlik etti ve 1923'de Türkiye

hırpalanmış olması nedeniyle İskenderun-Cerablus'a kadar Osmanlı ordusu geri çekilmiştir. Filistin, Halep ve Şam bırakılmıştır. Irak Cephesi'nde ise Mart 1917'de Bağdat düşmüştür⁴⁹. Britanya, önemli petrol noktası olan Musul'u almak için 1918'de birçok askerî harekât düzenlemiştir. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalayarak savaştan çıkmıştır. Bunu bir fırsat olarak değerlendiren Britanya, 3 Kasım 1918'de Musul'u almıştır⁵⁰.

Son yıllarda üzerine pek çok çalışma yapılmaya başlanan Birinci Dünya Savaşı'nın askerî tarihine katkı yapmayı hedefleyen bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kendi toprakları içinde yer almamasına rağmen müttefiklerine destek olmak için asker gönderdiği Galiçya Cephesi üzerine odaklanmaktadır. Galiçya konusunda yapılan daha önceki çalışmalara baktığımızda bu konudaki ilk eserin 1930 yılında Kaymakam Ahmet Suat tarafından yazıldığı görülmektedir. Kendisi de bir asker olan Ahmet Suat Bey'in eserinin adı *Büyük Harpte Galiçya Cephesinde 15. Türk Kolordusu*'dur. Çalışmada, çarpışmaların detaylarına yer verilmiştir. Ayrıca paylaşılan krokiler ve haritalar oldukça özenle hazırlanmıştır. Ancak eser, Ekim 1916'ya kadardır. Kolordunun devam eden süreçteki faaliyetlerine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Galiçya Cephesi'ne dair Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) bünyesinde yayınlanmış ilk en kapsamlı eserin Cihat Akçakayalıoğlu tarafından yazıldığını söyleyebiliriz. Çalışmanın adı, *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri (Galiçya)*'dır. Hem cephe raporlarıyla çarpışmalar anlatılmış hem de cephe gerisine dair bilgiler verilmiştir. Ayrıca ayrıntılı haritalarla çalışma desteklenmiştir. Ancak bu eserde bazı eksiklikler tespit edildiği için yine ATASE bünyesinde 2016 yılında Hülya Toker tarafından *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi: 15. Kolordunun Harekâtı* adlı kitabın yazılmış olduğunu görmekteyiz. Toker, kitabında Galiçya Cephesi'ndeki savaşın aşamalarını gün gün ATASE belgeleri doğrultusunda ele almıştır. Kitapta, Galiçya'daki birliklere çeşitli tarihlerde merkezden gelen emirlerin aktarılmasının yanı sıra 15. Kolordu

Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu. 1938'de hayata gözlerini yumdu. Daha detaylı bilgi için bkz. Erickson, a.g.e., s. 66.

⁴⁹ Toker, a.g.e., ss. 10-12.

⁵⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 115.

komutanlarının savaş raporları da mevcuttur. Cephede yaşananların haricinde cephe gerisindeki faaliyetler de işlenmektedir. Ayrıca eserde fotoğraflar, haritalar ve çeşitli tablolar da bulunmaktadır.

Toker'in bu kapsamlı kitabının yanı sıra doğrudan Galiçya cephesinde yaşananları irdeleyen önemli eserler de bulunmaktadır. Bu kapsamda, Volkan Marttin'in 2015 yılında sunduğu "Galiçya Cephesi: 15. Kolordunun Etkinliği Üzerine" isimli bildirisinde ve "Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Türk Cephelerinden Galiçya-Romanya Örneğinde Savaş Tarihi Üzerine Düşünceler" adlı makalesinde, 15. Kolordu'nun Galiçya'da cephe ve cephe gerisinde yaşadıklarını ele almaktadır. Kemal Çelik ise 2014 yılında "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cepheleri" adlı bildirisini sunmuştur. Çelik, Galiçya ve diğer Avrupa cephelerinin askerî ve siyasî çerçeveden incelemesini yapmıştır. Şefik Ertem ise 1992 yılında *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri* adlı kitabını yazmıştır. Ertem, bu çalışmasında, Galiçya'ya dair genel bir değerlendirme yapmaktadır. Ayrıca eklenen haritalar ve tablolarla değerlendirmeler daha etkileyici hale getirilmiştir. Danuta Chmielowska ise 2015 yılında "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Galiçya'da Mücadele Eden Osmanlı Askerleri (1916-1917)" adlı eserini yayınlamıştır. Bu eserde, 15. Kolordu'nun bir yıllık görev süresi çerçevesinde incelemede bulunulmuştur. Bu kapsamda anmamız gereken son değerli isim Yakup Kaya'dır. 2018'de yayınlanan çalışmasının adı "Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nin Açılması ve 15. Osmanlı Kolordusunun Cepheye Gönderilmesi Meselesi" dir. Kaya, kolordunun Galiçya'ya gönderim sürecine ve askerlerin hazırlanışındaki özene dair bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Galiçya Cephesi kapsamında, adı geçen askerî ve siyasî incelemelerin yanında sağlık gibi başka konulara da temas eden değerli çalışmalar bulunmaktadır. Oya Dağlar, 2006 yılında "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesine Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar" adlı makalesini yayınlamıştır. Dağlar, cepheye gidiş sürecine dair karar alıcıların görüşlerine yer vermiş ve Osmanlı askerinin Avrupa'da yaşadığı zorluklara değinmiştir. Oya Dağlar Macar'ın Galiçya'ya dair bir başka makalesinin de "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri" olduğu görülmektedir. Makalede, Osmanlı

askerlerinde görülen hastalıklar, hastanelerde yaşanan disiplin sorunları ve şehit olanların definleri gibi farklı konulara değinilmektedir. Ayrıca makalede, cephe gerisinde tedavi gören askerlerin kaldığı hastaneleri teftişe giden Hulusi Fuat Bey'in başında bulunduğu heyete dair oldukça detaylı bilgiler mevcuttur. Piotr Nykiel'in "15th Corps of the Imperial Ottoman Army on the Eastern Galician Front (1916-1917)" ve "Ottoman Soldiers in the Hospitals of the Krakow Fortress in 1916-1919" adlı makaleleri de cepheye asker gönderimi sürecine ve Galiçya'da yaralanmış olup müttefik hastanelerinde tedaviye alınan askerlere dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Nykiel, ayrıca Osmanlı askerlerinin yaşadığı bazı uyum sorunlarını da ele almaktadır. Sağlık konusunda anmamız gereken son çalışma ise Feyza Kurnaz Şahin'in 2016'da kaleme aldığı "Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sıhhi Hizmetleri" adlı makalesidir. Şahin, yaralı askerlere yönelik Hilal-i Ahmet Cemiyeti'nin yürüttüğü faaliyetleri incelemiştir.

Galiçya'ya asker gönderimi taraflar açısından tartışmalı bir karardır. Ayrıca bu karar, hem İttifak Bloğu hem de Osmanlı basınında geniş yer bulmuştur. Bahsi geçen konular üzerine de çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Bilge Karbi'nin 2016'da yayınladığı "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan Askerî Yardımlarına Bir Örnek: Osmanlı Birliklerinin Galiçya Cephesi'ne Gönderilmesi Kararı Etrafında Tartışmalar" adlı eserdir. Karbi, kolordunun Galiçya'ya gidiş sürecindeki tartışmaları basından örnekler vererek değerlendirmede bulunmuştur. Sadık Sarısamam ise 2015 yılında, "Türk Basınında Galiçya Cephesi" adlı bir çalışma kaleme almıştır. Sarısamam, kolordunun Galiçya'ya gidişini Türk basınından örnekler vererek detaylıca işlemiştir. Eminalp Malkoç ise 2017 yılında *Galiçya Cephesi'ndeki Türk Askerinin Müttefik Algısı* adıyla bir kitap yazmıştır. Burada asker hatıraları çerçevesinde cephe ve cephe gerisinde yaşananları incelemiştir.

Askerî tarih çalışmalarında özellikle 2000'li yıllardan itibaren öne çıkmaya başlayan konulardan biri de savaş esirleridir. Nuri Köstüklü'nün 2012'da sunduğu "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler" adlı makalesi doğrudan Galiçya'da esir düşen Osmanlı askerleri üzerine odaklandığı için konumuz açısından oldukça faydalı

bilgiler ihtiva eder. Köstüklü, Cumhuriyet döneminde Birinci Dünya Savaşı esirlerinin geri getirilmesine ilişkin girişimleri aktarmaktadır. Nuri Köstüklü'nün 2016'de yaptığı "Tarihte Türk-Leh İlişkisi Çerçevesinde Galiçya'da Şehit Olan Türkler ve Şehitlikler Üzerine Bazı Tespitler" isimli sunumu da yine önemli bir çalışmadır. Galiçya'daki şehitlikler mevzusunda ayrıca Cengiz Dönmez'in "Birinci Dünya Savaşı ile İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri" adlı makalesi detaylı bilgiler ihtiva etmekte olup Galiçya Cephesi'ndeki şehitlikler de ülkeler bazında ele alınmıştır. Galiçya'daki şehitlikler konusunda anmamız gereken son çalışma ise Mithat Atabay'ın 2015'de sunduğu "Galiçya Cephesi'nde Türk Askeri ve Türk Şehitlikleri" adlı bildirisidir.

Yukarıda kısaca yapılan literatür incelemesinden görüldüğü gibi Galiçya Cephesi üzerine bilgi edinebileceğimiz kıymetli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak ATASE arşivinden edindiğimiz daha önce kullanılmamış bazı belgeler aracılığıyla Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'ni Osmanlı asker ve subaylarının gözünden değerlendirerek varolan çalışmalara katkı koyma şansımız bulunmaktadır. Özellikle ATASE arşivlerinden edinilen Galiçya'da savaşmış ve Rusya'ya esir düşmüş olan Türk askerlerinin ülkeye döndüklerindeki ifadeleri çalışmamızın en önemli kaynağını oluşturacaktır. 1918'de Rusya ile imzalanan Biretsk-Litovsk Anlaşması sonrası esir değişimiyle İstanbul'a gelen askerlerin sorgulama raporları Galiçya'ya dair askerî tarihimiz açısından çok önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kaynaklara ek olarak, Galiçya'ya birlik gönderiminin öncesi ve sonrasına dair içerdikleri bilgiler dolayısıyla hatıralar⁵¹ ve cepheye gönderilen subayların hazırladıkları eserlerden de çalışmamızda sıklıkla istifade edilecektir⁵². Bu

⁵¹ Beşikçi'ye göre, hatıralar, gayri resmî belge olarak isimlendirilebilir fakat resmî belgelerle birlikte değerlendirilmelidir. Bu sayede iki farklı kaynak grubu dengelenebilir. Bu belge grupları arasında rekabet yaratmaktan ziyade ne seviyede birbirlerini tamamladığı sorgulanmalıdır. Ayrıca Beşikçi'nin ifade ettiğine göre, bir savaşın, bir insan veya insan grubu üzerinde bıraktığı etki anılardan yararlanılarak ortaya çıkarılabilir. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Beşikçi, "Askerî Tarihciliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak Yeni Kaynaklar ve Yeni Yaklaşımlar*, Ed. Cevat Şayın ve Gültekin Yıldız, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, ss. 92, 94.

⁵² Galiçya'da 20. Tümen Kurmay Başkanı olarak görev yapan İsmail Hakkı (Akoğuz), askerî tarih açısından *Galiçya'da Alman Şark Cephesi'nde 1917'de Yapılan Rohatyn Kursu (1922)* ve *Garp Cephesi'nde Bir Kolordunun Tecarüb-ü Harbiyesi (1920)* adlı iki önemli eser bırakmıştır. Galiçya'da görev alıp hatıralarının var olduğunu tespit ettiğimiz 7 asker bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 15. Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Vecihi Bey'in "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene" adlı hatıralarıdır. İkinci sırada ise 63. Alay'da subay olarak görev yapan Ahmet Mucib Bey'in "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib" adlı anıları sayılabilir. Üçüncü

hatıraların ve diğer eserlerin neredeyse hepsi yazarlar tarafından çeşitli basın organları aracılığıyla halka ulaştırılmıştır. Müelliflerin hatıralarını kaleme alma konusundaki amacı, kendi ailelerine ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına on yıllık savaş süresince yaşadıklarını anlatmaktır. Ayrıca, Binbaşı Vecihi Bey'in anıları hariç geriye kalan altı hatıra, alt rütbeli subay veya erlere aittir. Bu durumda bizler, Galiçya'daki her unsurdan bilgi alma fırsatına erişmekteyiz. Savaşılan cepheleri doğrudan askerlerin ya da sivil tanıkların gözünden anlatan çalışma sayısı ülkemizde pek fazla olmadığından, savaşı yaşayanların ifadelerini temel bir kaynak olarak kullanan bu çalışma, alana önemli katkı yapabilecektir.

Yapılan bu literatür taramasının ardından çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle cepheye birlik sevk edilmesinin askerî nedeni olarak gösterilen Brusilov Taarruzu incelenecektir. Devamında ise Galiçya'ya asker gönderme kararı ve bu konuda bazı yetki sahiplerinin görüşleri irdelenecektir. Ardından 15. Kolordu'nun cepheye intikali hususunda hem Osmanlı hem de İttifak Bloğu basınında yapılan değerlendirmeler ele alınacaktır. Son olarak kolordu hazırlanırken devlet tarafından gösterilen özen ve 15. Kolordu'ya dair bazı bilgiler paylaşılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü kullanılan pek çok arşiv belgesinin de katkısıyla doğrudan cephede yaşananlara odaklanacak ve askerlerin anlatıları ile çarpışmaların sunumu yapılacaktır. Bu kapsamda, öncelikle Rus askerlerle kurulan ilk sıcak temas işlenecektir. Ardından kolordunun geri çekilme emri almasıyla geldikleri yeni mevzilerdeki durumlarına değinilecektir. Geri çekilme sırasında Osmanlı askerlerinin yaşadıkları incelenecektir. Bu süreçten sonra sırasıyla 7-15 Eylül, 16-17 Eylül, 24 Eylül, 30 Eylül ve 5-6 Ekim tarihli çarpışmalar anlatılar eşliğinde ele alınacaktır.

olarak, Şevki Yazman'ın hatıraları söylenebilir. Kitabının adı, *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer*'dir. Dördüncüsü ise, İbrahim Arıkan'dır ve anılarının adı *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*'dir. Beşinci olarak anmamız gereken isim Tabibzade Mehmet Tefik Fırat'tır. Eserinin adı, Kurtuluş Savaşı'nda da çarpıştığı için *Kurtuluş Savaşı Hatıratı*'dir. Altıncı olarak bahsedilmesi gereken isim Derviş Fahri (Ersay) Bey'in anılarıdır. Kitabının adı *Bir Elimde Silah Bir Elimde Kalem*'dir. Yedinci çalışma Mehmet Aldan'a aittir. Aldan, Galiçya'da savaşmış olan Hasan Hilmi (Dikmen) Bey'in hatıralarını kaleme almıştır. Kitabın adı *Galiçya ve Sonrası Hilmi Dikmen'in Öyküsü*'dür. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Vecihi Bey ve Ahmet Mucib Bey'in hatıralarının *Tevhid-i Efkar*'da yayınlanmış olduğu Eminalp Malkoç'un *Galiçya Cephesi'ndeki Türk Askerinin Müttefik Algısı* adlı çalışmasında görülmüştür. Ayrıca *Harp Mecmuası* ve *Tanın* gazetesi adına Galiçya'da savaş muhabirliği yapan Ahmet Emin Yalman'ın *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* adlı hatırasından da bahsetmek gerekmektedir. Son olarak söz edilmesi gereken eser Süleyman Nazif'in 1919'da çıkarmış olduğu *Asitan-ı Tarihte Galiçya* adlı çalışmasıdır.

Galiçya Cephesi'nde Kasım ayının gelmesiyle birlikte kış şartları egemen olduğu için çarpışmalarda hatırı sayılır derecede azalma olmuştur. Bu bağlamda Kasım 1916'dan kolordunun geriye döndüğü tarih olan Eylül 1917'ye kadarki süreç tek başlık altında işlenecektir. Bu bölümün sonunda ise, belgelerden elde edilen askerlerin künye bilgilerine dayanılarak bir analiz yapılacaktır.

Çalışmanın son bölümünde, öncelikle Osmanlı Devleti'nin Topyekûn Savaş kapsamında hem sivillere hem de askerlere yönelik gerçekleştirdiği faaliyetler incelenecektir. Ardından, hem askerlerin hem de Galiçya'da bulunan sivillerin anlatımıyla cephe gerisindeki hayata dair değerlendirmelere yer verilecektir. Devamında ise cephedeki sağlık işlerine değinilecek ve çeşitli aksaklıkları yerinde kontrol etmesi istenen Müfettiş Hulusi Fuat (Tugay) Bey'in çalışmalarından bahsedilecektir. Bunun yanında cephede görülen savaş nevrozuna örneklerle bakılacaktır. Ardından, Galiçya'daki esir meselesi incelenecek ve cephedeki asıl sorunlardan biri olan firarîler ele alınacaktır. Son olarak cephede şehit düşen askerlerin defin işlemleri ve Galiçya'da bulunan şehitliklerden söz edilecektir. Çalışma, araştırmanın sonuçlarını özetleyen sonuç bölümü ile bitecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GALİÇYA'YA ASKER GÖNDERİMİ

Galiçya'nın en çok kullanılan isimleri Galizien ve Galiçja'dır. Günümüzde Galiçya'nın batı bölümü Polonya'ya; doğu bölümü ise Ukrayna'ya aittir. Polonya'daki Rzeszow ve Krakow Batı Galiçya'yı; Ukrayna'daki L'vov (Lemberg), Stanislav, Drohobych ve Ternopol Doğu Galiçya'yı oluşturmaktadır. Galiçya'nın güneyinde Karpat Dağları bulunur. Doğusu ise Dinyester (Dnestr) Nehri ile nehrin kuzeye ayrılan kollarını içine alır. Bu bölge verimli ovalarla kaplıdır. Galiçya'nın kuzey bölümü, Pripet Bataklıkları'na kadar uzanmaktadır. Orta kesim ile Vistula-San Nehirleri arasındaki kısımlar ormanlık alandır. Galiçya çevresindeki dağlık bölgelerin sularını toplayan Dinyester ve Prut Nehri Karadeniz'e; Vistula ile buna bağlanan San ve Bug Nehri Baltık Denizi'ne akarlar. Bu nehirler ve tali kolları doğudan gelen Rus saldırılarına karşılık savunma mevzileri oluşturmayı kolaylaştırırsa da konumuz özelinde Birinci Dünya Savaşı'nda iki taraf için de büyük engel olacaktır. Karların erime mevsiminde su akışları hızlandığı için nehirler, askerî harekâtı güçleştirmiştir. Galiçya'nın iklimi serttir. Kış aylarında çok kar yağışı görülmektedir. Petrol başta olmak üzere çeşitli maden yatakları, verimli tarım alanları ve ormanları ile ekonomik açıdan iyi imkânlarla sahip olan Galiçya, bunları işletip kullanarak güçlü bir sanayi bölgesi haline gelmiştir⁵³.

Orta Polonya, Macaristan, Silezya ve Oder Havza'sına giden yolların tam ortasında bulunan Galiçya, stratejik konumu nedeniyle tarihsel süreç içerisinde siyasî ve askerî çekişmelerin merkezinde bulunmuştur. 12. yüzyıl ortasında Rus prensi Vlademir Yaroslaviç, Galiçya'da özel bir prenslik kurmuş ve ülkeye adını veren Halicz (Haliych, Galiz, Galic) şehrini başkent yapmıştır. Fakat, hükümdarlığı kısa sürmüştür. 12. yüzyılın sonundan itibaren Wolhynien (Volhinya) Prensligi, Galiçya'da hakimiyetini kabul ettirmiştir. Wolhynien Prensi Roman ve oğlu Daniel zamanında ülke zenginleşmiştir. Daniel, Moğol saldırılarını güçlüklerle savuşturmuştur.

⁵³ Toker, a.g.e., ss. 13-14.

Daniel'in oğlu Leon ise Galiçya'nın doğusunda L'vov şehrini kurmuştur ancak Macar, Leh ve Moğol saldırıları şehri olumsuz etkilemiştir. Bu tehditler altında kalan Doğu Galiçya, 1349 yılında Leh Krallığı'nın "Büyük" lakaplı lideri Casimir tarafından ilhak edilmiştir. Doğu Galiçya, Polonya'dan ancak 18. yüzyılda ayrılmıştır. 1772'de Polonya'nın paylaşılmasının ardından Galiçya, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avusturya'nın hakimiyeti altında kalmıştır⁵⁴. Osmanlı Devleti'nin savaştığı bölge ise Galiçya'nın 70 kilometre güneydoğusundadır.

Harita 1: Günümüzde Galiçya

Kaynak: <http://jagahost.proboards.com/thread/17718/mythos-galicia> , 15 Nisan 2019.

1.1. BRUSİLOV TAARRUZU (4 HAZİRAN-15 EYLÜL 1916)

Osmanlı Devleti'nin Galiçya'ya birlik göndermesine neden olan Brusilov Taarruzu, Rus General Aleksei Brusilov⁵⁵ tarafından hazırlanmış ve uygulanmıştır. Taarruz, bu sebeple kendi adını taşımıştır. 4 Haziran 1916'da Brusilov, 63 tümenle⁵⁶ 150 kilometrelik bir cephede Ternopol'dan Lutsk'a kadar taarruz başlatmıştır. Lutsk çevresindeki Avusturya-Macaristan birlikleri, 50 kilometrelik bir alanda çöküntüye

⁵⁴ Toker, a.g.e., ss. 13-14.

⁵⁵ 1853'de Tiflis'te doğdu. Mart 1916'da Ordular Grubu komutanı olarak Doğu Cephesi'ne atandı. Kendi adını taşıyan taarruz ile ünlendi. Mart 1917'de Rusya'daki Geçici Hükümeti destekledi. 1926'da Moskova'da öldü. Daha detaylı bilgi için bkz. Westwell, a.g.e., s. 137.

⁵⁶ Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1992, s. 101.

uğramıştır. Rusya, bu başarıdan sonra ihtiyatlarını da devreye sokmuş; saldırı gücünü yükseltmiştir. Almanya, Rusya'nın bu ilerleyişini durdurmak ve karşı taarruzda kullanmak amacıyla hem Batı Cephesi'nden hem de kuzeydeki birliklerinden beş tümenini bu bölgeye göndermiştir. Ancak bu tümenler Temmuz ayının başında Stokod'a kadar Rusya tarafından geri atılmıştır. Rusya, Avusturya-Macaristan birliklerini de 100 kilometre kadar püskürterek Karpat Dağları'nın güneyine çekilmeye mecbur etmiştir. Ağustos başındaki taarruzlara kadar da Rusya'nın ilerleyişi sürmüştür⁵⁷. Marttin, Brusilov'un, Avusturya-Macaristan'ın tüm savunma mevzilerini eşit derecede güçlü bulmadığını aktarmıştır. Brusilov'a göre, düşmanın en güçlü olduğu noktadan yapılacak yarma harekâtı Avusturya-Macaristan hatlarını kırabilirdi⁵⁸. Bunun üzerine Brusilov, gerçekleştirdiği keşif akınları sonucunda, Avusturya-Macaristan'ı geçmek için en etkili yolun L'vov'u (Lviv-Lemberg) almak olduğuna karar vermiştir⁵⁹. Aleksei Brusilov'a bir parantez açmak gerekir. Ferguson'un belirttiğine göre, Brusilov, emri altındaki Rus askerlerin çok azının neden savaştıklarının farkında olduğunu söylemiştir. Aralarında kimle çarpışıldığını bilmeyenler olduğu gibi hayatında Almanya diye bir ülke adı duymayan askerlerin varlığından bahsetmiştir⁶⁰. Brusilov, birçok farklı gruptan oluşan ve eğitim düzeyi düşük olan ordusunu organize ederek bir süre başarı sağlamıştır.

Rusya, Eylül ayına kadar İttifak Bloğu'na ciddi zayıat verdimiştir. Eylül ayına gelindiğinde oluşan bu durum, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin birlik kaydırmasıyla daha kötü hâl almadan önlenmiştir. Rusya, Brusilov Taarruzu boyunca 1 milyon askerini kaybederken, Almanya ve Avusturya-Macaristan ise yaklaşık olarak 1.3 milyon ölü, yaralı ve kayıp vermiştir⁶¹.

⁵⁷ Toker, a.g.e., s. 23.

⁵⁸ Volkan Marttin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Türk Cephelelerinden Galiçya-Romanya Örneğinde Savaş Tarihi Üzerine Düşünceler", *Journal of International Scientific Researches*, Cilt 2, Sayı 1 (Bahar 2017), s. 62.

⁵⁹ Nicholas Golovin, "Brusilov's Offensive", *The Slavonic And East European Review*, Volume 13, No 39 (April 1935), p. 584.

⁶⁰ Niall Ferguson, *Hazin Savaş 1914-1918*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 264.

⁶¹ Westwell, a.g.e., s. 137.

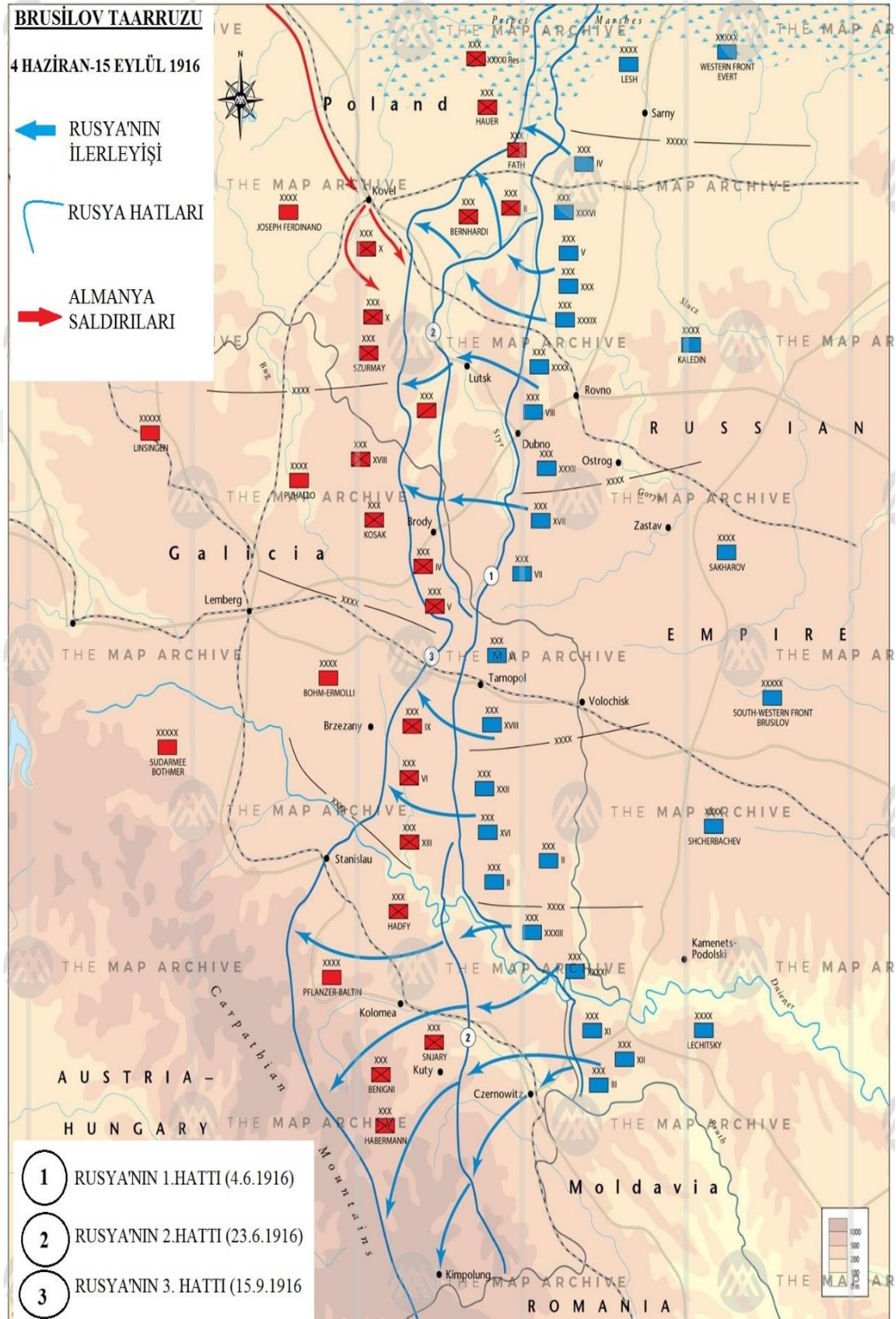
McMeekin'e göre, Rusya, Brusilov Taarruzu ile Avusturya'ya üstünlük kurarak Galiçya'yı çok hızlı bir şekilde fethetmeyi denemiş fakat başaramamıştır⁶². Renouvin ise Brusilov Taarruzu'nun Rusya'nın istediği düzeyde sonuç vermediğini söylemiştir. Brusilov Taarruzu ile Rusya'nın ve İtilaf Bloğu'nun amacı, dört cepheden İttifak Bloğu'nu çember içine alarak yıl boyunca yapılacak sürekli saldırılarla bloğun tüm savaş gücünü kırmaktı. Bu amacı gerçekleştirmek için mümkün oldukça çok cephe açılmalıydı. Savaşın dengesini değiştirebilecek bir güç olarak 560 bin askeri olan Romanya görülüyordu. Renouvin'e göre, 17 Ağustos 1916'da savaşa girmiş olan Romanya, geç kalmıştı. Bu tarihte, Brusilov Taarruzu'nun kırıcılığı geçmiş; İtalya Cephesi'ndeki saldırı Avusturya-Macaristan tarafından önlenmiş; Somme Çarpışması'nın tehlikeli aşaması geçilmiştir⁶³. Romanya'nın savaşa girmesi, Osmanlı Devleti'ni de tedirgin etmişti. Romanya şayet başarılı olsaydı Rusya'nın da desteği ile Bulgaristan'ı ekarte edip Osmanlı'ya sorun yaratabilirdi. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti, Galiçya ve Romanya'da bulunmayı gerekli görmüştü. Osmanlı basınında da bahsi geçen konu işlenmiştir. Örneğin, *Türk Yurdu* dergisinin 1 Mart 1917'de çıkan 129. sayısında Romanya'nın İtilaf Bloğu ile hareket etmesi Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını zor duruma sokabileceği ifade edilmiş ve bu durumun oluşmasına fırsat vermemek için Galiçya'ya gidildiği vurgulanmıştır⁶⁴.

⁶² Sean McMeekin, *The Ottoman Endgame*, New York, Penguin Press, 2015, p. 391.

⁶³ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1914-1918)*, Çev. Örgen Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınları, 2004, ss. 430-431.

⁶⁴ T.Y, "Siyaset ve Askerlik Yılı", *Türk Yurdu*, Cilt 12 (Yıl 5), Sayı 129 (1 Mart 1917), *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri)*, Cilt 6, Ed. Murat Şefkatli, Ankara, Tutubay Yayınları, 2000, s. 20.

Harita 2: Brusilov Taarruzu'nun İlerleyişi

Kaynak: <https://www.themaparchive.com/brusilov-offensive-4-june15-september-1916.html> ,
15.3. 2019.

1.2. GALİÇYA'YA ASKER GÖNDERME KARARI KONUSUNDA TARAFLARIN GÖRÜŞLERİ

1916 yılının yaz aylarında Avusturya-Macaristan, Rusya'nın Brusilov Taarruzu karşısında zor durumda kalmıştır. Romanya'nın da niyetinin, İtilaf Devletleri'ne katılma yönünde olmasının ardından 23 Temmuz 1916'da çıkan karar doğrultusunda Galiçya'ya 15. Kolordu'nun gideceği açıklanmıştır⁶⁵. Bu çıkan karar, 2 gün gibi kısa bir sürede hazırlanıp kabul edilmiştir⁶⁶. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Osmanlı birliklerinin Galiçya'ya gönderilmesi tartışmasız bir karar olmamıştır. Karar, hem Almanya hem Avusturya-Macaristan hem de Osmanlı tarafında çekinceler doğurmuştur.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya⁶⁷, Avrupa'ya asker gönderimi için talep, hem Batı Cephesi'nde hem de Doğu Cephesi'nde sıkışan Almanya'dan gelmiştir⁶⁸. 1916 yaz aylarında dönemin Almanya Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın izlediği “Yıpratma Savaşı”⁶⁹ stratejisine paralel olarak Doğu Cephesi'nde savunmada kalmayı planlayan Almanya, Batı Cephesi'nde devam ettirmekte olduğu Somme ve Verdun Çarpışması ile zafer amaçlamaktaydı. Bu şartlar altında savaşan Almanya, Doğu Cephesi'nde savaşan Avusturya-Macaristan'a daha fazla yardım yapamayacaktı⁷⁰. Wallach'ın aktardığına göre, Falkenhayn, bu nedenlere dayanarak Osmanlı Devleti'ni askerî açıdan yetersiz bulsa da yardım istemek zorunda kalmıştır⁷¹. Falkenhayn, anılarında, bu hususa dair, 6 yıldır Osmanlı Devleti'nin savaştığını vurgulamış, Çanakkale Cephesi'nden sonra ordunun serbest

⁶⁵ Toker, a.g.e., s. 23.

⁶⁶ İttifak Bloğu'nun Galiçya'daki son durumunu anlatan rapor için bkz. BOA, MV, 244/24 (22 Temmuz 1916); Asker göndermeye dair karar metni için bkz. BOA, MV, 202/141 (23 Temmuz 1916).

⁶⁷ 1881'de İstanbul'da doğdu. Manastır Askeri Lisesi'ni bitirdi. Ardından Harbiye Mektebi'nden 1903'de mezun oldu. 1909'da Berlin askerî ataşesi olarak görev yaptı. Balkan Savaşı'nda yer aldı. 1914'de Harbiye Nazırı oldu. Savaşın kaybedilmesinin ardından ülkeden ayrıldı. Bugünkü Tacikistan topraklarında yaşanan bir çatışma sırasında 1922 yılında hayata gözlerini yumdu. Bkz. Erickson, a.g.e., s. 12.

⁶⁸ Ahmet Suat, “Büyük Harpte Galiçya Cephesinde 15. Türk Kolordusu”, *Askerî Mecmua* (Tarih Kısmı), Sayı 76 (1 Nisan 1930), s. 6.

⁶⁹ Bu stratejinin özü düşmanın kaybetmeyi istemeyeceği bir bölgeyi alarak, durmaksızın buraya saldırmasını sağlamak ve düşmanın taarruz birliklerini yaratılacak üstün ateş gücü ile eritmektir. Böylece düşmanın savaşma azmi kırılmaya çalışılacaktır. Daha detaylı bilgi için bkz. *Savaşın Güzeliyle Türk-Alman İttifakı*, Haz. Necmettin Alkan ve Eyyub Şimşek, İstanbul, Kronik Kitap, 2018, ss. 163-165.

⁷⁰ Erickson, a.g.e., s. 158.

⁷¹ Wallach, a.g.e., ss. 187-188.

kaldığını belirtmiş ve daima fedakâr olarak nitelediği Osmanlı ordusunun Türk Başkumandanlığı tarafından Avrupa’da istihdama takdim edildiğini dile getirmiştir⁷². Ancak Falkenhayn’a, çeşitli görevlerde bulunan Alman yetkililerden Osmanlı askerlerinin Galiçya’ya alınmamasına dair uyarılar da yapılmıştır. Karbi’nin ifade ettiğine göre, Alman Hariciye Nezareti Müsteşarı Gottlieb von Jagow, Falkenhayn’ı uyaran isimlerden biriydi. Von Jagow, Galiçya’ya asker gönderme kararı ile Osmanlı Devleti’nin hem Avusturya-Macaristan’ı hem de Almanya’yı korumuş olacağını dile getirmiştir. Ancak, Falkenhayn’ın cephelerdeki durumun kritik olmasından ötürü von Jagow’un uyarılarını dikkate alamadığını Karbi aracılığıyla öğrenmekteyiz⁷³.

Ludendorff ise anılarında, Çanakkale’den İtilaf Bloğu’nun çekilmesinin ardından Türkiye’nin durumunun belirginleştiğini ifade etmiştir. Ludendorff’a göre, bu noktadan sonra Enver Paşa bir karar verebilecekti ve Alman Genel Karargâhı’na asker gönderme fikrinin önü açılmıştı. Ayrıca, Ludendorff, Doğu Anadolu’daki savaşta Türkler’in ve hatta Ruslar’ın atıl bir şekilde durduğunu anılarında dile getirmiştir. Ludendorff’un cümlelerinden Filistin Cephesi’nde de Britanya’ya karşı bir ilerlemenin sağlanamayacağına dair bir sonuç çıkarılabilir. Ludendorff, Enver Paşa’nın birlik gönderiminin kendi düşünce yapısına da uyduğu kanaatindeydi. Ancak, karşılık olarak Enver Paşa’nın nakledilemeyecek miktarda askerî malzeme istediğini de dile getirmiştir⁷⁴.

Dağlar’ın belirttiğine göre, daha önce Enver Paşa’nın yardımcısı olan ve 1914’de Osmanlı Genelkurmayı’nın Birinci Başkanı konumuna gelen Bronsart Paşa⁷⁵, Osmanlı birliklerinin Avrupa’ya gönderimini istemekteydi. Paşa’ya göre,

⁷² Erich von Falkenhayn, *Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya*, Haz. Faruk Yılmaz, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, ss. 161-162.

⁷³ Bilge Karbi, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan Askeri Yardımlarına Bir Örnek: Osmanlı Birliklerinin Galiçya Cephesi’ne Gönderilmesi Kararı Etrafında Tartışmalar”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 20 (Bahar 2016), s. 203.

⁷⁴ Ludendorff, Osmanlı Devleti’ne yapılan yardımların mevcut olan trenlerle sınırlı sayıda icra edilebildiğini ifade etmiştir. Liman Paşa’nın tümenleri İstanbul’da teçhiz edilebilmekteydi fakat diğer cephelerde durum farklıydı. Filistin, Irak ve Kafkas Cephesi’ndeki birliklerin yalnızca temel gereksinimleri karşılanıyordu. Ayrıca, Ludendorff, Sofya üzerinden İstanbul’a gönderilen trenlerin çoğunda da kömür taşındığını söylemekteydi. Daha detaylı bilgi için bkz. Ludendorff (2014), a.g.e., ss. 265-267.

⁷⁵ Friedrich Bronsart von Schellendorf, 1864’de Berlin’de doğdu. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda Birinci Başkan olarak bulundu. Savaştan sonra askerî kariyerine bir süre devam etti. 1950’de hayatını kaybetti. Bkz. https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_328.html#Start, 17 Nisan 2019.

Osmanlı Devleti'nin görevi, Almanya'yı askeri açıdan rahatlatmaktı. Bunun için yeni açılacak yan cephelerle İtilaf Bloğu'nun askerleri Osmanlı coğrafyasına çekilmeliydi. Ayrıca, Osmanlılar, müttefiklerinin uygun gördüğü taktirde istenilen cephelere asker göndermeliydi. Dağlar'ın ifade ettiğine göre, Bronsart Paşa, Enver Paşa'nın Galiçya'ya asker gönderme kararına itirazların olduğunu dile getirmiştir. Bronsart Paşa, itirazların, genel olarak Osmanlı sınır birliklerinin daha çok askere ihtiyaç duyduğu noktasında yoğunlaştığını belirtmekteydi. Bronsart Paşa, Osmanlılar'ın bir tercih yapmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Dağlar'ın ifade ettiğine göre, Bronsart Paşa, Osmanlılar'ın askerî olarak önemsiz görülen "mukaddes yerleri" bırakma pahasına Avrupa cephelerine asker yolladığını dile getirmiştir. Ayrıca, Dağlar, Bronsart Paşa'nın savaş sonunda Avrupa'da kesin bir sonuç alınırca bahsi geçen "mukaddes yerlerin" geri alınabileceğine dair düşüncesini paylaşmaktadır⁷⁶.

Galiçya'ya asker talebi hususunda Avusturya-Macaristan'ın da çekinceleri mevcuttu. Karbi'nin ifade ettiğine göre, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Johann von Pallavicini, Enver Paşa ile bu konuyu görüşmüştü ve Galiçya'ya asker gönderimine karşıydı. Pallavicini'ye göre, Enver Paşa, Avrupa'ya birlik göndererek İtilaf Bloğu'nu etkilemek istiyordu. Asker gönderimi ile İtilaf devletleri, Osmanlılar'ın kendi cephelerindeki askerlerin yeteri kadar var olduğunu düşünecekti. Karbi'nin belirttiğine göre, Pallavicini, Osmanlı Devleti'nin birlik göndererek Avusturya-Macaristan'ı borç altına sokmak istediğini söylemekteydi. Bu borca karşılık Enver Paşa'nın da Avusturya-Macaristan'dan Kafkas Cephesi'ne birlik isteyeceğini dile getirmiştir⁷⁷.

Bahsedildiği gibi Osmanlı Devleti'nin doğabilecek isteklerine rağmen askerî durum kritik olduğundan siyaset çerçevesinde Almanya ve Avusturya-Macaristan açısından tehlike oluşturabilecek her şeyin ikinci plâna atıldığına dair bir yorum

⁷⁶ Dağlar, a.g.m., s. 48; Kurat, Enver Paşa'nın 1917 yılının Mayıs'ında Almanya önderliğinde yapılacak genel taarruza Osmanlı birliklerinin de katılmasını talep ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulunan Alman Generallerin Raporları*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966, s. 35; Ancak Galiçya'da, Osmanlı birlikleri, kademeli olarak ihtiyata çekilmiş ve geri gönderilmiştir. Cephede, kesin bir sonuç alındığı evre olan İtilaf Bloğu'nun genel taarruzunda Rusya'ya karşı başarılı olunmuştur. Bkz. Toker, a.g.e., ss. 201-202. İşte bu noktada şayet Osmanlı ordusu cephede kalsa idi Enver Paşa, siyasî ve askerî taleplerini çok daha yüksek sesle söyleyebilecekti.

⁷⁷ Karbi, a.g.m., ss. 201-202.

yapılabilir. İttifak Bloğu'nun Ordular Komutanı olarak Hindenburg, Osmanlı Devleti'nden, Romanya, Makedonya ve Galiçya'ya birer kolordu göndermesini istemiştir⁷⁸.

1916'da Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordu Komutanı olan Liman Paşa ise asker gönderimine karşı çıkmıştır. Dağlar'ın ifade ettiğine göre, Liman Paşa, 11 Temmuz 1916'da⁷⁹, Almanya Genelkurmay Başkanlığı'na bir rapor yazarak Osmanlı Devleti'nden birlik alınmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yalnızca Romanya'ya asker gönderimini mantıklı karşılayabileceğini dile getirmiştir⁸⁰. Liman Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti daha kendi cephelerini idare edemezken, bütün güçlü erler, subaylar, iyi silahlar ve teçhizatları gidecek olan birliklere verilecekti. Dışarıya yardıma mecbur olduğunu düşünen Osmanlı Devleti'nin bu yanlına, Almanya da zemin hazırlamaktaydı. Liman Paşa, Enver Paşa'nın Avrupa'daki çarpışmalarda nihaî sonuç alma uğraşısının Galiçya'da karşılık bulmayacağı düşüncesindeydi⁸¹.

Osmanlı Devleti yetkililerinin asker gönderimine dair görüşlerine gelecek olursak öncelikle Enver Paşa'nın Galiçya'ya asker gönderimi konusundaki düşüncelerine değinilmelidir. Almanya'dan talep geldiğinde, Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki çarpışmalarda kesin bir sonuç bulacağına inanan ve savaş plânını bu doğrultuda oluşturan Enver Paşa'nın olumlu bir tutum sergilediği görülmektedir⁸². Bunun yanında Enver Paşa'yı Galiçya'ya birlik gönderimine yönelten askerî bir tehlike de vardı. Marttin'in aktardığına göre, 13 Aralık 1915'de Sofya'dan gönderilen bir telgrafta, Rusya'nın Bulgaristan'a saldırmak için

⁷⁸ Dağlar, a.g.m., s. 47.

⁷⁹ Galiçya'ya asker gönderme kararının çıkmasından 12 gün önce. Ayrıca, karar metni için bkz. BOA, MV, 202/141 (23 Temmuz 1916).

⁸⁰ Dağlar, a.g.m., s. 50.

⁸¹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, ss. 167-168.

⁸² Eminaalp Malkoç, *Galiçya Cephesi'ndeki Türk Askerinin Müttefik Algısı*, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2017, s. 37; Strachan, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da netileneceğine inandığını, bu nedenle de Avrupa'da sahada müttefiklerine yardımcı olmak istediğini ifade eder. Daha detaylı bilgi için bkz. Hew Strachan, *Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Say Yayınları, 2014, s. 326; Belirtilmelidir ki, Galiçya'da yaşanan askerî gelişmeler Osmanlı Devleti'nin resmi çalışanları ve çeşitli basın organları tarafından yakından takip edildiği görülmektedir. Bir örnek sunmak gerekirse, daha 14 Eylül 1914 tarihinde bile Hariciye Nezareti'ne, Sofya Sefareti aracılığıyla bir istihbarat raporu gelmişti. Bu raporda, Rusya'nın Galiçya'da ilerlemesinin bölgedeki Rus halkında memnuniyet yarattığı belirtilmiş; bölgedeki askeri hassasiyete değinilmişti. Bkz. BOA, HR.SFR.04, 633/105 (14 Eylül 1914).

Besarabya'da yığınak yaptığı başkente iletilmiştir. Bu bilgi çerçevesinde Galiçya'ya gitme kararı, Enver Paşa tarafından aslında bir önlem olarak da değerlendirilmiştir⁸³.

15. Kolordu'nun Galiçya'ya gönderildiği sırada 2. Kafkas Kolordusu'nun komutanlığını yapmakta olan Fevzi (Çakmak) Paşa, Enver Paşa'nın tüm amacının Avrupa'da kesin sonuç alınabilecek bir noktada bulunmak olduğunu dile getirmiş ve İtalya üzerine Isonzo'ya gönderilecek bir birliğin yararlı olabileceğini söylemiştir⁸⁴.

Enver Paşa, Galiçya'ya asker gönderme kararının arkasında dursa da Osmanlı tarafında bu karardan hoşnut olmayanların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda genel kanıyı örnekleyebilmek açısından İngiliz istihbarat subaylarının firarî Osmanlı askerlerinin ifadelerine dayanarak yaptığı genel bir yorum oldukça açıklayıcıdır:

Türk yetkililerin Alman askerlerini nasıl kayırdığını gören Türk askeri ve hatta ondan daha fazla Türk halkı genel olarak Almanlardan hazzetmiyor; Almanlar için Galiçya ve Romanya'da can veren birçok Türk birliği olduğunu bilirken, kendisiyle yan yana savaşan hiçbir Alman askeri olmadığını gördüğünde öfkesi sınır tanımıyor. Alman ve Türk askerleri arasında sık sık kavga çıkıyor. Şam'daki muhbirimiz, kendi subaylarının teşvikiyle Alman nakliye birliğinden bir askere saldıran Türk askerlerini görmüştür⁸⁵.

Şevket Süreyya Aydemir, birçok Osmanlı subayının başkente ilettiği şikayetlerden anlaşıldığı üzere, Almanlar'ın Türk topraklarında görev yaparken adilâne olmadıkları ve bencilce hareket ettikleri yönünde bir kanaatin oluştuğunu söylemektedir⁸⁶. Bu kanaatle birlikte düşünecek olursak Enver Paşa'nın Galiçya'ya birlik gönderimi kararının, bazı Osmanlı askerlerini memnun etmediği ifade edilebilir. Bu konuya Filistin'de görevli olan Alman subay Von Kress'in anılarıyla

⁸³ Volkan Marttin, "Galiçya Cephesi'nde 15. Türk Kolordusunun Etkinliği Üzerine", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, İzmir, 9 Eylül Üniversitesi (16-18 Ekim 2014), s. 634.

⁸⁴ Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Haz. Ahmet Tetik, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 112. Fevzi Çakmak, 1876'da İstanbul'da doğdu. 1890'da Kuleli Askerî Lisesi'ne kaydoldu. Buradan mezun olduktan sonra Harbiye Mektebi'ne geçti. 1896 yılında mezun oldu. 1898'de kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Balkan Savaşı'nda görev aldı. Birinci Dünya Savaşı'nda da birçok cephede aktif rol oynadı. Birinci Dünya Harbi'nin ardından Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1921'de Genelkurmay Başkanı oldu. Ağustos 1922'de mareşal rütbesini aldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Genelkurmay Başkanlığı'nı devam ettirdi. 1944'te yaş haddinden emekli oldu. 1950'de İstanbul'da hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Fevzi Çakmak, a.g.e., ss. XIII- XV.

⁸⁵ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 288.

⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922)*, Cilt 3, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s. 343.

devam edebiliriz. Kress, Türkler'in çok acı dolu durumlarda kalmasına rağmen Galiçya'ya asker gönderimiyle Almanya'ya sadakatini devam ettirmiş olmasını takdirle karşılamıştır. Ayrıca Enver Paşa'nın bu konuda kendisine muhalif olanlara karşı gösterdiği duruşa Almanya'nın minnettar olması gerektiğini vurgulamıştır⁸⁷. Filistin Cephesi'nde Cemal Paşa'nın emir subayı olan Falih Rıfki (Atay) Bey ise, Galiçya'ya gönderilen askerlerin lüzumsuz olarak yollandığı düşüncesindeydi⁸⁸.

15. Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Vecihi (Tekdağ) Bey, Galiçya'da 12 bin Osmanlı askerinin şehit olduğunu ifade etmiş⁸⁹ ve Bulgaristan'ın kendi askerlerini sınırlarında topladığını ve dışarıya göndermediğini vurgulayarak "Bulgarlar kadar olmadık" tespitinde bulunmuştur⁹⁰. Bu noktadan baktığımızda da Vecihi Bey'in, Galiçya'ya birlik sevk etme düşüncesini eleştirdiğini söyleyebiliriz. Buna rağmen Vecihi Bey, Galiçya'da olmalarının iyi sayılabilecek iki nedeni

⁸⁷ Von Kress, *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev. Tahir Balaban, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2007, s. 13. Kress, 1870'de Nürnberg'de doğdu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Liman Paşa'nın başkanlığını yaptığı Askeri Misyon'un içinde yer aldı. Savaşın başlamasının ardından Cemal Paşa'nın emrinde çalıştı. 1917'de Filistin'de alınan mağlubiyetlerden sorumlu tutularak görevden alındı. Ülkesine döndü. Alman ordusunda 1929 yılına kadar görev yaptı. 1948'de Münih'te öldü. Daha Detaylı bilgi için bkz. Von Kress, a.g.e., ss. IV-V.

⁸⁸ Falih Rıfki Atay, *Zeytin Dağı*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2017, s. 116. Falih Rıfki Atay, 1894'te İstanbul'da doğdu. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde eğitim aldı. 1908'den sonra *Tanin* gazetesinde çalışmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katıldı. Cemal Paşa ile birlikte Filistin Cephesi'nde bulundu. Savaşın sonuna da Bahriye Hususî Kalem Müdür muavinliğine atandı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Bolu'dan milletvekili seçildi. 1950'de siyasi hayattan çekildi. Birçok gazetede ömrü boyunca çalıştı. *Dünya* ve *Akşam* gazetelerinin kurucusudur. 1971'de hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Falih Rıfki Atay, a.g.e., s. 4.

⁸⁹ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 55", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3276 (16 Şubat 1922), s. 3; Vecihi (Tekdağ), Kütahya doğumludur. Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya'da ve Suriye'de görev yapmıştır. Malkoç'un ifade ettiğine göre, 1959 yılından önce hayatını kaybetmiştir. Bkz. Eminaalp Malkoç, "Vecihi Bey'in Gölgede Kalmış Birinci Dünya Savaşı Anıları: '15. Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene'", Haz. Aynur Akengin ve Selcan Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 651.

⁹⁰ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 2" *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3203 (4 Aralık 1921), s. 3; Vecihi Bey, Galiçya'ya asker gönderilmesini eleştirdiği gibi Almanya ile yapılan yol arkadaşlığının savaş kazanılmış olsa dahi Osmanlı açısından bir anlamının olmayacağını vurgulamış ve Almanlar'ın Osmanlılar için kıymetli olan yerleri elde etmeye çalışabileceğini dile getirmiştir. Bkz. Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 1", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3202 (3 Aralık 1921), s. 3; Ayrıca Vecihi Bey'e göre, Alman subaylar Enver Paşa'yı çok sevmekteydi ve onun hep başta olmasını istiyordu. Birçok Alman subayın savaşın sonuna Türkiye'ye gelmek istediğini yine Vecihi Bey sayesinde öğreniyoruz. Ancak tüm bu sözlerin nedeni, Vecihi Bey'e göre, Türkler'i ve Enver Paşa'yı kazanmaktır. Galiçya'ya asker gönderimi sürecinde de bu önemli bir aşama idi. Daha detaylı bilgi için bkz. Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 21", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3227 (28 Aralık 1921), s. 3.

olduğunu belirtmiştir. İlk neden, ezeli rakip olarak gördüğü Rusya ile dövüşebilme fırsatıydı⁹¹. İkinci neden ise müttefiklerle omuz omuza savaşabilmektir⁹².

1.3. OSMANLI VE İTTİFAK BASINI

1.3.1. Osmanlı Basını

Öncelikle, Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan hem askerîyede hem de sivilde birçok insanın takip ettiği *Harp Mecmuası*'nın, savaş döneminin oldukça mühim bir propaganda organı olmasından bahsetmek gerekir. İlgili yayında, cephelerde yaşanan olaylardan haber verilerek halkın ve askerlerin manevi duyguları coşturulmaya ve moralleri yüksek tutulmaya çalışılmıştır⁹³. Selçuk'un ifade ettiğine göre, Osmanlı Devleti'nde dönemin en prestijli yayınıydı⁹⁴. Köroğlu, *Harp Mecmuası*'nın teknik olarak yetersiz olması ve yayın ekibinin eksikliğinden dolayı ancak Kasım 1915'de çıkmaya başladığını belirtmiştir. Köroğlu'na göre, *Harp Mecmuası* ile cephelerde her şeyin yolunda gittiği hissi vurgulanmış ve bu hissi kuvvetlendirmek için fotoğraflar üretilmiş ve yayınlanmıştır⁹⁵.

Galiçya Cephesi'nin Osmanlı basınına yansıyan haberlerine devam edecek olursak, Almanya ve Avusturya-Macaristan güçlerinin, Nisan 1915'deki genel

⁹¹ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 8", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3209 (10 Aralık 1921), s. 3.

⁹² Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 9", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3211 (12 Aralık 1921), s. 3.

⁹³ Sediroğlu'nun tanımladığına göre, psikolojik savaşın temel aracı olan propaganda, bir topluluğun duygu, düşünce ve eylemlerini etki altında tutmaktır. Bkz. Serdar Cem Sediroğlu, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Psikolojik Harp Vasıtası Olarak 'Harb Mecmû'ası", *History Studies*, Cilt 10, Sayı 1 (Şubat 2018), ss. 226, 233; Avşar'a göre ise, savaş ve barış ortamında teknolojinin her türlü imkanının kullanılarak millî duyguların ve düşüncelerin korunması için yapılan faaliyetler. Bkz. Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", *OTAM*, Sayı 14 (2003), s. 65; Köroğlu'na göre basın, güçlü bir araç olarak savaş boyunca kullanılmıştır. Çanakkale Savaşı'nın sonuna kadar çıkan süreli yayınlarda, Balkan Savaşı'nın yarattığı kompleksin giderilmeye çalışıldığını vurgular. Kaybedilen savaşların bıraktığı lekeyi silme ve intikam duyguları öne çıkarılmıştır. Ayrıca Sarıkamış Harekâtı'nın ve Kanal Seferi'nin başarısızlığı basında yer almamıştır. Köroğlu, bu başarısızlıkları zafer kazanılmış gibi gösteren yayın organlarının da olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 179, 184.

⁹⁴ Mustafa Selçuk, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin 'Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma' Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2012, s. 214.

⁹⁵ Köroğlu, a.g.e., ss. 194, 429; Mecmua, Kasım 1915-Haziran 1918 arasında 27 sayı olarak yayınlanmıştır. Bkz. Özde Çeliktemel Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *Kurgu*, Sayı 2 (Haziran 2010), s. 3.

taarruzunun yakından takip edildiğini görmekteyiz. Mehmet Ali Karaman'ın aktardığına göre, yapılan bu genel taarruza dair, 20 Haziran 1915 tarihli *Tanin* gazetesinde, Galiçya'nın bir askerî haritası yer almıştır⁹⁶. Aynı gazetede, 28 Haziran 1915 tarihinde çıkan başka bir haberde, bu genel taarruzda Rusya'nın çok kayıp verdiği ve bir buhran yaşadığı Karaman tarafından ifade edilmiştir⁹⁷.

Türk Yurdu dergisinin 1 Temmuz 1915 tarihinde çıkan 86. sayısında ise Galiçya'nın genel taarruz sonucunda, İttifak Bloğu tarafından alınmasını memnuniyetle karşılayan bir yazıya yer verilmiştir⁹⁸. Derginin 91. sayısında, 15 Ağustos 1915'deki bir saldırıda başarılı olmuş Avusturya-Macaristan tebrik edilmiş Rusya'nın Riga'ya kadar geri atıldığı ifade edilmiştir. Bu ağır yenilgilerden sonra Rusya'nın bir daha belini doğrultamayacağına dair kanaat de dergide paylaşılmıştır⁹⁹.

Harp Mecmuası'nda ise Rusya ve Britanya'ya karşı sert ifadeler kullanılmıştır. Bu durumun sebebi olarak, Almanya ile yapılan ittifak gösterilebilir. Konumuz özelinde Galiçya'ya birliklerin gönderilmesinin öncesinde ve birliklerin cephedeki ilk aylarında Rusya'ya karşı ağır ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Savaş boyunca cephelere de dağıtılan *Harp Mecmuası*'nın bu şekilde bir dil kullanmasında hem halkı hem de askerleri Rusya'ya karşı savaşa hazırlama isteğinin etkili olduğu düşünülebilir. Bu kapsamda, *Harp Mecmuası*'nın birinci sayısında (Kasım 1915) Ahmet Ağaoğlu'nun "Türk İslam Aleminin Kurtuluşu" adlı bir makalesine yer verilmiştir. Burada, Britanya'nın düşman olduğu, birçok Müslüman devletin toprağını işgal ettiği ve şimdi de hilâfet makamını imhâ etmek istediği belirtilmiştir. Ağaoğlu'na göre, Britanya gibi Fransa ve Rusya da Osmanlı Devleti'ni bir kaşık suda boğmayı amaçlamıştı. Rusya, Kazak süvarileri ile İran'ın her bir noktasını ayakları altında ezmiş ve perişan etmiştir. Şimdi de Osmanlılar'ı yenmeyi amaçlamışlardır. Anılan üç devletin aksine Almanya'nın hiç böyle amaçlarının

⁹⁶ Mehmet Ali Karaman, *Birinci Dünya Savaşı'nın İlk Yılında Tanin (Kasım 1914-Kasım 1915)*, Ankara, Gece Kitaplığı, 2016, s. 245.

⁹⁷ Karaman, a.g.e., s. 253.

⁹⁸ T.Y, "Lemberg'in İstirdadı", *Türk Yurdu*, Cilt 7 (Yıl 4), Sayı 76 (1 Temmuz 1915), *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri)*, Cilt 4, Ed. Murat Şefkatli, Ankara, Tutibay Yayınları, 1999, s. 168.

⁹⁹ T.Y, "Şark Dârülharbinde", *Türk Yurdu*, Cilt 8 (Yıl 4), Sayı 91 (9 Eylül 1915), *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri)*, Cilt 4, Ed. Murat Şefkatli, Ankara, Tutibay Yayınları, 1999, s. 218.

olmadığı vurgulanmış ve adeta neden İttifak Bloğu'nda yer aldığı yazı boyunca açıklanmıştır¹⁰⁰.

Galiçya özelinde Rusya'ya karşı tutumu yansıtmaları sebebiyle *Harp Mecmuası*'ndan bir örnek verilebilir. Temmuz-Ağustos 1916'da çıkan 11. sayısında Ziya Gökalp'in¹⁰¹ "Galiçya Yolunda" isimli şiirine yayının sütunlarında yer ayrılmıştır. Gökalp, söz konusu şiirinde, Rusya'ya karşı yürütülecek olan savaşın tarihsel bir çerçevede hem dinî hem de ırkî bir anlayışla ele almıştır¹⁰². Toker'in

¹⁰⁰ Ahmet Ağaoğlu, "Türk ve İslam Aleminin Kurtuluşu", *Harp Mecmuası*, Sayı 1 (Kasım 1915), s. 7-9.

¹⁰¹ Ziya Gökalp, 1876'da Diyarbakır'da doğdu. Ortaokul ve lise eğitimini Diyarbakır'da aldı. 1894-1895'de ihtilâlcî birçok manzume yazdı. Bu sürede Abdullah Cevdet'le tanıştı ve ondan etkilendi. 1896'da İstanbul'a gitti. Baytar Mektebi'ne yazıldı. Fikirleri, onu İttihat ve Terakki Partisi'ne üye olmaya teşvik etti. Bu evrede Gökalp, ileride Türkçülük olarak isimlendireceği Türk millî hareketi için ilmî bir temel geliştirmeye karar verdi. Bir süre sonra rejimin dikkatini çekti. Okuldan atıldı ve Diyarbakır'a dönmek zorunda kaldı. 1909'da Selanik'teki İttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır Temsilcisi olarak davet edildi. Burada Merkez-i Umûmî Üyesi olarak seçildi. Selanik'e yerleşti. Parti üyesi olsa da Gökalp, hiçbir zaman siyasette etkin olmayacaktı. Balkan Savaşı çıktığında, İstanbul'a yerleşti. Emile Durkheim sosyolojisi üzerine kapsamlı araştırmalar yaptı. *Türk Yurdu* dergisinde makale yazmaya başladı. Gökalp'in sosyal, hukuk ve kültür alanındaki raporları, Birinci Dünya Savaşı süresince, yöneticiler tarafından resmî olarak uygulandı. Savaşın kaybedilmesinin ardından Malta'ya sürgün edildi. 1921'de ülkeye döndü. Diyarbakır'a yerleşti. Burada *Küçük Mecmua* adında bir dergi çıkarmaya başladı. 1922'de Ankara'da görev aldı. Ekim 1924'de İstanbul'da hayata gözlerini yumdu. Daha detaylı bilgi için bkz. Uriel Heyd, *Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev. Cemil Meriç, İstanbul, Sebül Yayınları, 1980, ss. 13-32.

¹⁰² Ziya Gökalp, "Galiçya Yolunda", *Harp Mecmuası*, Sayı 11 (Haziran-Temmuz 1916), s. 164.

İşte biz düştük yola
Yolumuz uğur ola
Galiçya'ya, oradan
doğru Sivastopol'a

Kırım, Azak burada
Nogay, Hazar burada
Milyonlarca soydaşlar
Hepsi bak burada

Bu yurdun oğlu kızı
Tanıdı Ay-yıldızı
Dediler: "Siz yine o,
Sancak yine kırmızı!"

Sancak yine o sancak
Değişen felek ancak
Nice demdir Moskof'a
Yapdı bizi oyuncak

İşte biz geldik yine
Uyarak öce, kine
Ordumuzu kondurduk
Moskof'un sinesine

Ey Şark'daki acarlar!

anlatımına göre, 23 Ağustos 1916'da çıkan *Tanin* gazetesinde ise bir Alman muhabirinin görüşlerine yer verilmiştir. Alman muhabir, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin Galiçya'da üstünlük kurduğunu söylemiştir ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden artık çekindiğini dile getirmiştir. Bu doğrultuda *Tanin* gazetesinde, Türk askerlerinin esir düşmelerine rağmen esaretten kurtulup Rus askerlerini de esir alıp birliklerine geri döndükleri kahramanlık hikayeleri işlenmiştir¹⁰³.

Galiçya'ya asker gönderimine dair ordu içindeki hoşnutsuzluktan önceki sayfalarda bahsetmiştik. Toker'in ifade ettiğine göre, hem bu tür hoşnutsuzluklara cevap vermek hem de halkın kafasında oluşabilecek soru işaretlerini gidermek için

Ey Garb'daki Macarlar
Bakın Türkler süngüyü
Nasıl Rus'a sancarlar!

Kinimiz değil dinden
Din yaptık milli kinden
Gelir sana gayzımız
Ruhumuzun içinden

Acıkmışız canına
Susamışız kanına
Yapdıkların ey Moskof!
Kalmayacak yanına

Ülkelerden taşarız
Balonlarla aşarız
Nerde varsa düşmanın
İmdadına koşarız

Söylenme için için
“Geldiler aceb niçin?”
Geldik senin zulmünden
Türk'ü kurtarmak için

Türk, Nemseli, Alman
Birleşdik, bir kocaman
Ordu yaptık yürüdük
Diyeceksin el-eman

Ey kardeşler merakda,
Kalmayınız irakda
Yükselecek ordunun
Şanı bu ak toprakda

Uygun düştü kelamlar,
Halifeye selamlar!
Moskof'u ezeceğiz
Kurtulacak İslâmlar!

¹⁰³ Toker, a.g.e., s. 254.

Osmanlı Devleti, *Tanin* gazetesinin 17 Ağustos 1916'daki sayfalarında, Galiçya'ya asker gönderimini açıklar nitelikte bir yazı yayınlamıştır:

Türk yiğitlerinin Galiçya Cephesi'nde harp etmek üzere Avusturya'ya gitmeleri, dün de söylediğimiz gibi Cihan Harbi'nin en büyük hadiselerinden birini teşkil eder. Bu hususta Müttefik basın tarafından neşredilen makaleler, Türkiye silah arkadaşlığının önce müttefikler ve dostlar arasında, daha sonra tarafsızlar ve düşmanlar içinde günden güne nasıl bir değer kazandığını göstermeye yeterlidir... Bir kere hiç şüphe edilmemelidir ki eğer Osmanlı ordusu doğrudan doğruya memleketin müdafaasını sağlama hususunda bugün Galiçya'da harp eden kuvvetlerin yardımına muhtaç bulunsaydı elbet kendilerini göndermeyecekti. Demek oluyor ki ordumuz, düşmanların çokluğuna ve harp sahnelerinin birbirinden uzak mıntikalara ayrılmış bulunmasına rağmen memleketin savunmasını yapabileceğinden emindir. Ancak bu emniyet üzerinedir ki öteden beri atıl bir hâlde duran kuvvetlerimizden önemli bir kısmının müşterek ve kuvvetli bir düşmana karşı ezici ve kesin bir darbe vurmak üzere Galiçya'ya gönderilmesine karar verilmiştir¹⁰⁴.

23 Temmuz'da, Galiçya'ya ilk birlik sevkıyatı başlamıştır. Bu süreçte basında konuya dair haberlerde de artış görülmüştür. 15 Eylül 1916 tarihli *Tanin* gazetesinde, Türkler'in Avrupa topraklarına ayak basışı şöyle anlatılmıştır:

.....Galiçya'ya giden Türk ordusu sevkıyattan geçerken sükût ve derin vakarı, şevk ve azimkâr siması, cesur, temiz, olgun heybeti ve kıyafeti ile herkesin takdir ve hayretini kazanmıştı. Sevk istasyonuna ulaşan askerî kıtaların yemek yemek ve muayene edilmek için gürültüsüz ve düzenli bir biçimde istasyonun karşısındaki sahra mahallerine gidişlerini ve genç Türk kitlelerini seyretmek için herkes acele ediyordu...¹⁰⁵.

Sarısaman, *Tasvir-i Efkar* gazetesinin 8 Ağustos 1916'daki sayfalarında, Viyana merkezli kaynaklarına dayanarak bir habere yer verdiğini ifade etmektedir. Buna göre, Avusturya-Macaristan'ın Karpatlar'da ve Doğu Galiçya'da Rusya'yı yendiği vurgulanmıştır. Sarısaman, aynı gazetenin 17 Ağustos 1916'daki sayfalarında ise "Kıttatı Askeriyemiz Galiçya'da" başlıklı bir haberin yapıldığını belirtmektedir. Bu haberde, Osmanlılar'ın Galiçya'ya yabancı olmadığı ve geçmişte buralarda önemli başarılarının olduğu dile getirilmiştir¹⁰⁶.

¹⁰⁴ *Tanin*, 17 Ağustos 1916, s.1, aktaran Toker, a.g.e., s. 251.

¹⁰⁵ *Tanin*, 15 Eylül 1916, aktaran Dağlar, a.g.m., s. 56.

¹⁰⁶ Sadık Sarısaman, "Türk Basınında Galiçya Cephesi", Haz. Aynur Akengin ve Selcan Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 438.

Galiçya'da Rusya ile harp edilecek olması *Türk Yurdu* dergisinde tarihsel bir bazda ele alınmıştır. Derginin, 31 Ağustos 1916 tarihli 116. sayısında, Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreçte Rusya'ya üstünlük kurduğuna dair yazılar çıkmıştır. Bu yazılarda, aynı üstünlüğün devam etmesi de temenni edilmiştir¹⁰⁷.

Osmanlı basınında, Rusya haricinde Romanya'ya karşı da tepki oluştuğu görülmektedir. 14 Eylül 1916 tarihli *Türk Yurdu*'nda, Romanya'nın, İtilaf Bloğu'na geçmesi, Avusturya-Macaristan'a 15 Ağustos 1916'da savaş açması ve genel olarak izlediği değişken siyaseti eleştirilmiştir. Yazıda, Romanya'nın savaşa girmesinin Galiçya'da ve diğer Avrupa cephelerinde Rusya kadar zorluk yaratmayacağı dile getirilmiştir. Ayrıca bu yazıda, tehlike olarak görülmesi gerekenin Romanya değil Rusya olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁸. Mehmet Emin (Yurdakul) Bey ise *Harp Mecmuası*'nın Ekim 1916 tarihli sayısında, "Macar Kızına" başlığıyla şiir yazmış; Türkler ve Macarlar arasındaki tarihsel bağa vurgu yapmıştır¹⁰⁹.

Galiçya'daki çarpışmaların şiddetlendiği dönemde (Eylül-Ekim 1916), *Tanin* gazetesinin Galiçya'ya ilgisi artarak devam etmiştir. Gazete adına Ahmet Emin (Yalman) Bey¹¹⁰ görevlendirilmiş ve sahada savaş muhabirliği yapmıştır. Toker'in eserinde bahsettiğine göre, Ahmet Emin Bey'in askerlerle yaptığı görüşmeler gün

¹⁰⁷ S.A., "Türk Dünyasında: Nemçe ve İran'da Osmanlı Orduları", *Türk Yurdu*, Cilt 10 (Yıl 4), Sayı 116 (31 Ağustos 1916), *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri)*, Cilt 5, Ed. Murat Şefkatli, Ankara, Tutubay Yayınları, 2000, s. 179.

¹⁰⁸ T.Y., "Romanya'nın Cihan Harbine İştiraki", *Türk Yurdu*, Cilt 11 (Yıl 4), Sayı 117 (14 Eylül 1916), *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri)*, Cilt 5, Ed. Murat Şefkatli, Ankara, Tutubay Yayınları, 2000, s. 199.

¹⁰⁹ Mehmet Emin, "Macar Kızına", *Harp Mecmuası*, Sayı 13 (Ekim 1916), s. 194; Çoruk'a göre, Birinci Dünya Savaşı devam ederken devletin yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin temel unsurlarından biri Mehmet Emin Bey'di. Savaş döneminde yazmış olduğu şiirlerden dolayı Harbiye Nezareti'nin örtülü ödeneğinden telif bedeli olarak 136.040 kuruş almıştır. Bkz. Ali Şükrü Çoruk, "İttihat ve Terakki Tarafından Birinci Dünya Savaşı Sırasında Basın ve Edebiyat Dünyasına Yapılan Örtülü Ödenek Harcamaları", *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 58, Sayı 1 (2018), s. 91.

¹¹⁰ Ahmet Emin (Yalman) Bey, 1888'de Selanik'te doğdu. 1907'de İstanbul-Beyoğlu Alman Mektebi'ni bitirdi. 1907-1909 yılları arasında Yıldız Sarayı Tercüme Odası'nda "Hülefa" olarak çalıştı. 1911'de Amerika'ya üniversite eğitimi için gönderildi. Buradan, *İkdam ve Yeni Gazete*'ye "Amerikan Mektupları" adıyla yazılar yolladı. Amerika'da felsefe derslerinin yanında sosyoloji ve istatistik dersleri de aldı. 1912'de yüksek meslek eğitimi vermek için açılan Pulitzer Gazetecilik Okulu'nun ilk öğrencilerinden ve mezunlarından. Savaş yıllarında *Tanin* gazetesinde yazı işleri müdürü oldu. Galiçya'ya bu sayede gitti. 1917'de *Vakit* gazetesini Asım Us ile kurdu. Savaşın kaybedilmesinden sonra Malta'ya sürüldü. Kurtuluş Savaşı'nın ardından ülkeye döndü. Çeşitli gazetelerde kurucu olarak görev aldı. 1972'de hayatını kaybedene kadar bazı siyasî ve basın faaliyetlerinde bulundu. Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 1 (1888-1922), Haz. Erol Şadi Erdinç, 2. Baskı, İstanbul, Pera Yayınları, 1997, ss. IX- XIV.

gün *Tanin*'de işlenmiştir¹¹¹. *Tanin* gazetesinin ilgisi aynı şekilde 1917 yılında da devam etmiştir. Örneğin, 12 Ocak 1917'de çıkan gazetede, 15. Kolordu askerlerinden övgüyle söz edilmiş ve askerlerin moralleri üst düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. İstanbul'dan askerlerin özenle takip edildiği vurgulanmıştır. 15. Kolordu'nun Ağustos 1916'dan beri Rusya ile savaştığı ve Galiçya'da sağlam bir mevzi tuttuğu belirtilmiştir. Rusya'nın Ocak 1917'ye kadar 32 bin askerini kaybettiği iddia edilmiştir. Son olarak yazıda, Cevat Paşa'nın başarılı işlere imza attığı söylenmiştir¹¹².

1.3.2. İttifak Basını

Galiçya Cephesi'ne Osmanlı Devleti'nin asker gönderimi İttifak Bloğu'nun basın organlarında da haber olmuştur. Toker'in ifade ettiğine göre, İttifak basın organlarında, Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan siyasî ya da askerî çekincelere yer verilmemiş; aksine Osmanlı Devleti'nin siyasî olarak sorunsuz ve askerî olarak da çok iyi durumda olduğuna dair vurgu yapılarak İttifak Bloğu'nun "Silah Kardeşliği" yaklaşımına yer verilmiştir¹¹³. İttifak basınına inceleyen Karbi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gelerek Galiçya'da destek olmasının sevinçle karşılandığını ifade eder. Bu kapsamda, Avusturya-Macaristan'da yayın yapan *Neues Wiener Journal* isimli gazete 30 Temmuz 1916 tarihinde, Türkler'in modern askerî okullarda okuduklarını ve orduda Alman eğitimini benimsediklerini sayfalarına taşımıştır. *Neue Freie Presse* isimli gazetede ise 28 Temmuz 1916'da çıkan bir haberde Türkler'in Galiçya'ya gelişine yer ayrılmıştır. Haberde, Türkler'in savaşçılığı ve cesareti vurgulanmış; ebedi düşman olarak görülen Rusya'yı yenmek için Galiçya'ya geldikleri belirtilmiştir. Rusya'nın ve diğer İtilaf Bloğu devletlerinin amacının İstanbul'u almak olduğu iddia edilmiştir. Bu uğurda önce deniz yoluyla Çanakkale üzerinden girişimde bulunmuş olan İtilaf Bloğu başarısız olmuştur. Ancak Rusya, kara yoluyla Galiçya üzerinden boğazları zorlamaya devam etmek istemiştir. Haberde, cepheler farklı olsa da Çariçe Katerina'dan itibaren Rusya'nın amacının değişmediği vurgulanmıştır. Bu nedenlerden dolayı Balkanlar'ın kaderinin ve Tuna ile Akdeniz'in arasında yaşayan devletlerin geleceğinin Osmanlı Devleti'nden ayrı

¹¹¹ Toker, a.g.e., s. 259.

¹¹² BOA, Y.PRK.GZT, 60/35 (12 Ocak 1917).

¹¹³ Toker, a.g.e., s. 253.

düşünülemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca haberde, İttifak Bloğu'nun kurduğu bağdan söz edilmiş; Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın ittifak sayesinde "kan kardeş" olduğu ifade edilmiştir. Son olarak Sırbistan'ın yenilmesi ile Tuna yolunun güvenli olduğu, İstanbul ile de kara bağlantısının kurulduğu ve Osmanlı boğazlarının üzerindeki tehdidin kaldırıldığı vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti için yapılan bunca yardıma karşılık olarak Türkler'in de Galiçya'ya geldiğine yer verilmiştir¹¹⁴.

Karbi'nin aynı çalışmasından, muhabir Alexander Roda Roda'nın *Neue Freie Presse* adlı gazetede 30 Temmuz 1916 tarihinde yaptığı bir haberde, Türk askerlerinin Galiçya'ya gelişinin halkta büyük bir sempati yarattığını da öğrenmekteyiz. Almanya'da çıkan *Nord Deutsche Zeitung* gazetesinin 28 Temmuz 1916 tarihli bir haberinde ise İttifak Bloğu'nun arasındaki uyuma değinilmiştir. Bahsi geçen haberi, *Pester Lloyd* isimli Almanca yayın yapan bir Macaristan gazetesi sütunlarına taşımıştır. Haberde, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, Osmanlı Devleti'ne silah ve teçhizat sağladığı vurgulanmıştır. Buna karşılık olarak Osmanlılar'ın, kendi cephelerinde kullanmadıkları birlikleri Galiçya'ya göndermek istediği ifade edilmiştir. Savaşçılığı ile ünlü olan Türk askerlerinin Galiçya'ya gelmesinden duyulacak memnuniyet de haberde belirtilmiştir. Ayrıca, dört müttefik devletin askerî kaynaklarını idareli kullanması açısından Osmanlılar'ın Galiçya'ya gelmesinin stratejik bir önem taşıdığı söylenmiştir¹¹⁵.

3 Ağustos 1916 Alman *National Zeitung* gazetesinde, Osmanlı birliklerinin durumu ve Galiçya'ya neden geldikleri sorgulanmıştır. Bu sorgulama sonucunda, Osmanlı ordusunun Rus ordusu karşısında ağır bir darbe aldığı kabul edilmiş ancak Türk coğrafyasında Rusya'nın daha fazla ilerleyemeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca, Anadolu'nun bir kısmında kazanılacak zafere karşılık Galiçya'da elde edilecek olan zaferin büyüklüğü öne çıkarılmıştır. 11 Ağustos 1916 tarihli Alman *Berliner Tageblatt* gazetesinde ise Türk askerlerinin çoğunluğunun Anadolu'dan gelen 25-35 yaş aralığında, kuvvetli ve dayanıklı gençler olduğu ifade edilmiştir. İçlerinde Arap askerlerin de olduğu söylenmiştir. Ayrıca, pek çoğunun daha önce Çanakkale ve Süveyş'te savaşmış olduğu vurgulanmıştır. Aynı yazıdan anlaşıldığına göre

¹¹⁴ Karbi, a.g.m., s. 200.

¹¹⁵ Karbi, a.g.m., ss. 200-201.

kolordunun tamamı Almanca verilen emirleri anlamaktadır. Son olarak yazıda, askerlerin kıyafetlerinin, silah ve teçhizatlarının yeni olmasına değinilmiş; şarka mahsus garip kazmalar ve hafif çantaların da askerler tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir. 12 Ağustos 1916'da ise *Fremdenbalatt* adlı Avusturya Gazetesi'nde, Türk askerlerinin kilometrelerce mesafe uzaktan mükemmelce naklediğini belirtilmiştir. Bu mükemmellik, Avusturya-Macaristan ve Almanya sayesinde olmuştur. Haberde, Türk askerinin kuvvetli olduğu da vurgulanmıştır¹¹⁶.

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere Türk birliklerinin Galiçya'ya gönderilmesi Osmanlı basınının yanında ittifakın diğer devletlerinin basınları tarafından da olumlu karşılanmıştır.

1.4. GALIÇYA'YA BİRLİK GÖNDERİLMESİ KONUSUNDA GÖSTERİLEN ÖZEN

İttifak basınında, Galiçya'ya giden Osmanlı birliklerine dair olumlu haberler çıkmasında hazırlık sürecinde gösterilen özenin yeri büyüktür. Galiçya'ya gönderilen 15. Kolordu, Osmanlı topraklarında devam eden savaşın diğer cephelerindeki Türk birliklerine nazaran daha özenle hazırlanmıştır. Durumun, Enver Paşa'nın, müttefikler nezdinde Türk birliklerine yönelik hiçbir olumsuz düşünceye yer vermek istememesi¹¹⁷; Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, 15. Kolordu'nun Galiçya'da bulunan birliklerden geri olmasını istemesi ve silah ile mühimmattan Türk askerinin bazı konulardaki eğitimine kadar pek çok şeyle ilgilenmeleri gibi faktörlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir. 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey, Temmuz 1916'da verdiği bir emirde, er ve subayların kıyafet eksiklerinin tamamlanmasını, teçhizat konusunda hiçbir askerin eksik kalmamasını istemiştir. Hatta hayvan da olsa bir düğmesinin bile eksik olmamasına özen gösterilmesini emretmiştir. Ayrıca kolordu hareket edene kadar askerlerin güç idmanı yapmasını,

¹¹⁶ BOA, HR. MA, 1177/16_5-7 (3 Ağustos 1916) ve BOA, HR. MA, 1177/ 64_8-9 (12 Ağustos 1916), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II*, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, ss. 35-36, 38; *Berliner Tageblatt* adlı gazete, Almanya'da savaş döneminde en çok tiraja sahip ikinci gazeteydi. 1913'de 228 bin olan satış sayısını 1918'de 300 bine yükseltmişti. Daha detaylı bilgi için bkz. Ferguson, a.g.e., s. 307.

¹¹⁷ Piotr Nykiel, "15th Corps Of The Imperial Ottoman Army On The Eastern Galician Front (1916-1917)", *Belleten*, Cilt 79, Sayı 284 (2015), s. 339.

bol et yemelerini, talim ve yürüyüş eğitimlerini eksiksiz yapmalarını, yeni verilecek Rus tüfeklerinin öğretiminin tam olarak yapılmasını ve gidilecek yabancı ülkelerde yerel halkla nasıl irtibat kurulacağına dair bilgilerin askerlere verilmesini emretmiştir¹¹⁸. Sonuçta, uğraşlar meyvesini vermiştir. Kolordu subaylarından Şevki (Yazman) Bey'in anlatımına göre, 15. Kolordu, birçok defa müttefik devletlerin çeşitli askerî birimlerinden övgü almıştır. Hatta savaştığı Rusya'dan da övgü almıştır. Ekim 1916 sonunda Petersburg'dan *Temps* gazetesinin bir muhabiri şu haberi geçmiştir: "Türkler'in Galiçya'daki tümenleri, Avrupa orduları kadar iyi savaşan, seçilmiş birliklerden oluşmaktadır¹¹⁹."

15. Kolordu'da oluşan askerî yapısal değişiklik de cepheye gösterilen özenin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki cephelerde 1 alayda 3 piyade taburu kullanılırken, Galiçya'ya giden 6 alayda bu sayı 4'e çıkarılmıştır. İlave olarak, gönderilen 2 tümene de 2'şer adet ağır makineli tüfek bölüğü eklenmiştir¹²⁰. İki tümenin alaylarına da haberleşmeye yardımcı olması için birer adet bisikletçi er tahsis edilmiştir¹²¹. 15. Kolordu'da 14 Aralık 1916'da yaşanan ve komutanlığı kapsayan görev yeri değişikliklerinden sonra da bahsedilen farklılık devam ettirilmiştir. Bir başka ifade ile kolordunun cepheye ilk intikal ettiğiindeki yapısal askerî ayrıcalıklarının korunduğunu belgelerden takip edilebilmektedir¹²². 15. Kolordu oluşturulurken subayların ve erlerin tecrübeli olmasına da dikkat edilmiştir. Bu minvalde sahadaki orduların her unsuru taranmış, fiziken düzgün, okuma-yazma

¹¹⁸ Toker, a.g.e., ss. 29-30; Ahmet Suat'ın ifade ettiğine göre, kolordu hazırlanırken Şarköy'e getirilen 2500 kadar askerin eksiklikleri görülmüş ve itina ile giderilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Suat, a.g.e., s. 10.

¹¹⁹ Şevki Yazman, *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer?* (Haz. K. Şarman), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. XXIII; Mehmet Şevki Yazman, 1896'da Elazığ'da doğdu. Askerî Lise ve Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Erken mezun edilerek Çanakkale Cephesi'ne gönderildi. Sonrasında Galiçya ve Filistin Cephesi'nde savaştı. Harbin ardından Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra İstanbul ve Ankara'da çeşitli askerî görevlerde bulundu. 1946 yılında ordudan ayrıldı. Siyasete girdi. 1958'e kadar da aktif olarak siyasetin içinde kaldı. 1958'deki seçimlerde meclise giremeyince birçok gazetede yazılar yazarak emeklilik hayatına başladı. 1974'de hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Yazman, a.g.e., ss. 317-318.

¹²⁰ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 247; Avusturya-Macaristan tarafından iki tümene de üç adet makineli tüfek müfrezesi verilmiştir. Bu birlikler, Ekim 1916'ya kadar 15. Kolordu bünyesinde görev yapmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Cihat Akçakayalıoğlu, *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cephesleri (Galiçya)*, Cilt 10, Kısım 1, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, 1967, s. 85.

¹²¹ Ahmet Suat, a.g.e., s. 18.

¹²² Cevat Paşa, Kasım ayında göreve geldiği zaman kurduğu yeni organize edilmiş kolordu da ilk kurulan kadar askerî kapasiteye sahipti. Bkz. ATASE, BDH, Kl. 8981, D. 5696, F. 9-6 (14 Aralık 1916).

bilen, terbiyeli ve eğitim almış askerlerin seçimine özen gösterilmiştir¹²³. Böylece Çanakkale’den çıkan kolordu personelinin yarısından fazlası yenilenmiştir¹²⁴. Galiçya Cephesi’ne özgü bir başka yenilik de subay maaşlarında görülmüş ve yüzde elli oranında zam yapılmıştır¹²⁵.

15. Kolordu’daki her alayın topçu ateş desteğini ve bu alayların tüm lojistik faaliyetlerini Avusturya-Macaristan sağlamıştır. Silah ve mühimmat konusunda da Almanya ve Avusturya-Macaristan birlikte destek olmuştur. Çoğu Rusya’dan ele geçirilen Mosin-Nagant piyade tüfekleri Osmanlı askerlerinin kullanımına sunulmuştur. Birlikler, bu silaha karşı bir süre uyum sorunu yaşamış fakat verilen eğitimler sonucunda bu sorun aşılmıştır¹²⁶. İttifakın bir diğer önemli devleti Bulgaristan da kolordunun ihtiyaçlarını karşılama konusunda yardımcı olmuştur. Çeşitli top ve tabanca parçaları, ilaç çantaları, telefon aparatları ve fotoğraf makineleri Rusçuk’tan getirilerek Türk birliklerine teslim edilmiştir¹²⁷.

Kolordu komutanlarından bölük komutanlarına kadar tüm subayların dil biliyor olmasına özen gösterilmiştir. Bölük altında çalışan daha alt rütbelerdeki askerlerin de en azından Türkçe haricinde Almanca ya da Fransızca konuşabilenlerden seçilmesine çalışılmıştır. Bu konuda bir örnek sunmak gerekirse, dönemin 3. Ordu Komutanı Mehmet Vehib (Kaçı) Paşa¹²⁸, 13 Ekim 1916 tarihinde İstanbul’a Harbiye Nezareti’ne yolladığı yazıda şöyle demiştir:

Galiçya dârü’l-harekâta iştirak etmek üzere izam edilen süvari zabitlerini bizzat görerek intihab ettim. Mevcut süvari zabitanı meyanında Almanca

¹²³ Toker, a.g.e., s. 30.

¹²⁴ Danuta Chmielowska, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Galiçya’da Mücadele Eden Osmanlı Askerleri (1916-1917)”, Haz. Aynur Akengin ve Selcan Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 168.

¹²⁵ Yakup Kaya, “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nin Açılması ve 15. Osmanlı Kolordusunun Cepheye Gönderilmesi Meselesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 4 (Güz 2018), s. 2485.

¹²⁶ Nykiel (2015), a.g.m., s. 339; Tüfek başına her ere 400 mermi verilmiştir. Bkz. Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 99.

¹²⁷ BOA, HR.SFR.04, 661/23 (11 Haziran 1917).

¹²⁸ 1875’te Yanya’da doğdu. Harbiye Mektebi’ni 1900’de bitirdi ve kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Osmanlı-İtalya Savaşı’nda, Balkan Savaşı’nda ve Birinci Dünya Savaşı’nda görev aldı. 1928’de Türk vatandaşlığından çıkarıldı. 1940’da hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Haz. Hülya Toker, Gülhan Barlas ve Nurcan Fidan, *Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik ve Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 2004, ss. 252-253.

lisanına aşına olan yalnız 2 zabıt bulundu. Bunları gönderdim. Diğerleri orta halde Fransızca bilir gibidirler. Mâhâzâ tebyîn buyurulacakları vazifeye ehil oldukları maruzdur¹²⁹.

Bu örnekten de görüldüğü gibi, savaş devam ederken devletin mücadele ettiği tüm cephelerindeki ordular taranmış ve nitelikli personeller Galiçya'ya gönderilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mekteb-i Erkan-ı Harbiye'de görev alacak olan İsmail Hakkı (Akoğuz)¹³⁰, Galiçya'da 20. Tümen'de Kurmay Başkan olarak görev yapmıştır. İyi derecede Almanca bilmekteydi. Onun, savaştan sonra verdiği iki askerî eser bizlere değerli bilgiler sunmakta ve Galiçya Cephesi'ne gösterilen özeni aktarmaktadır. Söz konusu eserlerde, askerlerin Galiçya'da aldığı eğitimlere temas edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Almanya tarafından Ekim 1916'da alaylara askerî konferanslar verildiğini ve Kasım ayında da toplu hücum talimleri yapıldığını dile getirmiştir¹³¹. İsmail Hakkı Bey'e göre, Galiçya'daki taburların çoğu Çanakkale Cephesi'nden çıktığı için siper savaşlarına dair bilgi ve tecrübeleri vardı. Galiçya'daki uğraşlar sayesinde kolordu askerleri daha da donanımlı hale gelmiştir. Galiçya'da görülen bir başka yenilik de Türk birliklerinin bomba toplarını (piyade havanı) kullanmasıydı. Örses ve Özçelik'e göre, bu kullanım, Osmanlı Devleti için yalnızca Avrupa'daki cephelerde görülmüştür¹³². Bu konuda, İsmail Hakkı Bey, Mart 1917'de Rohatyn'de (Ukrayna) açılan topçuluk kursuna gönderilmiştir. Obüs, havan ve diğer topların kullanımına dair bilgiler alan İsmail Hakkı Bey, ateş açma zamanı ve yoğunluğu üzerine uygulamalı bir eğitimden geçmiştir. Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ortak hareket edileceği için, kursta, topçu ateşlerinin komuta merkezine gün gün rapor edilmesi hususunda dikkat edilmesi istenmiştir¹³³.

¹²⁹ ATASE, BDH, Kl. 1771, D. 217, F. 1-143 (13 Ekim 1916).

¹³⁰ 1887'de Erzincan'da doğdu. 1905'de Harp Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun oldu. Balkan Savaşı'nda görev aldı. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Kafkas ve Galiçya Cephesi'nde bulundu. 1920 yılında Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katıldı. Ankara'da 1978'de hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Felix Guse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Çev. İsmail Hakkı Akoğuz, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. XI-XII.

¹³¹ İsmail Hakkı (Akoğuz), *Garp Cephesinde Bir Kolordunun Tecariübü Harbiyesi*, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Külliyyatı, 1920, s. 13.

¹³² Örses ve Özçelik, a.g.e., s. 28.

¹³³ İsmail Hakkı (Akoğuz), *Galiçya'da Alman Şark Cephesinde 1917'de Yapılan Rohatyn Kursu*, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Külliyyatı, 1922, s. 5.

Toker'in, 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın raporundan aktardığına göre, askerlerin yolculuk halinde, Galiçya'ya vardıkları zaman, cepheye ya da cephe gerisinde yerel halkla olan iletişimi de kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle askerlere mümkün oldukça yerel halkla irtibat kurmamaları söylenmiştir¹³⁴. Osmanlı Devleti'nin bu önlem ile yerel halk ve askerler arasında oluşabilecek sorunların önüne geçmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

1.5. 15. KOLORDU HAKKINDA BAZI BİLGİLER VE KOLORDUNUN GALİÇYA'DAKİ İLK YERLEŞİMİ

Galiçya'ya gönderilen 15. Kolordu'nun mevcudu şu şekildeydi: 535 subay, 32.017 er, 26.355 tüfek, 5.220 hayvan¹³⁵. Kolordunun komutanı Yakup Şevki Paşa¹³⁶ idi (8 Ekim 1916'da tuğgeneral olmuştur). 1916 yılının Kasım ayındaki değişimle kolordu komutanlığına Cevat Paşa¹³⁷ getirilmiştir. Kolordunun altında 2 tümen vardı. Bunlar 19 ve 20. Tümen'di. 19. Tümen'in ilk komutanı Sedat (Doğruer) Bey¹³⁸, görevini 16 Aralık 1916'da Mehmet Şefik (Aker) Bey'e¹³⁹ bırakmıştır. 20. Tümen'in komutanı ise Yasin Hilmi Bey'di¹⁴⁰.

¹³⁴ Toker, a.g.e., s. 32.

¹³⁵ Toker, a.g.e., s. 36.

¹³⁶ 1876'da Harput'ta doğdu. 1896'da Harp Okulu'nu bitirdi. 1900'de Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. Balkan Savaşı'na katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Kafkas ve Galiçya Cephesi'nde görev aldı. Savaş sonunda Malta'ya sürüldü. 1921'de buradan dönüp Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1939'da Yüksek Askerî Şûra Üyesi iken hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Haz. Hülya Toker, Gülhan Barlas ve Nurcan Fidan, a.g.e., ss. 242-243.

¹³⁷ 1870'de İstanbul'da doğdu. 1891'de Harp Okulu'ndan mezun oldu. 1894'de Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirdi. Balkan Savaşı'na katıldı. Ardından Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Galiçya ve Filistin Cephesi'nde görev yaptı. Savaşın sonuna Malta'ya sürüldü. 1921'de ülkeye geri döndü. Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ordudaki görevlerine devam etti. 1935'de yaş haddinden emekli oldu. 1938'de hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Haz. Hülya Toker, Gülhan Barlas ve Nurcan Fidan, a.g.e., ss. 141-142.

¹³⁸ İstanbul'da 1884'de doğdu. Harbiye Mektebi'nden 1905'de kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Balkan Savaşı'nda görev aldı. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Kafkas, Filistin ve Galiçya Cephesi'nde bulundu. Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da askerî kariyerine devam etti. 1942'de yaş haddinden emekli oldu. 1955'de İstanbul'da vefat etti. Daha detaylı bilgi için bkz. Toker, a.g.e., ss. 249-250.

¹³⁹ 1877'de Manastır'da doğdu. 1896'da Harp Okulu'ndan mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Galiçya Cephesi'nde görev aldı. Kurtuluş Savaşı'nda yer aldı. 1931 yılında emekli olana kadar askerî kariyerine devam etti. 1964 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Toker, a.g.e., ss. 248-249.

¹⁴⁰ Görgülü, a.g.e., s. 249; Yasin Hilmi Bey, 1878'de Bağdat'ta doğdu. 1905 yılında Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Galiçya Cephesi'nde görev aldı. Harp bittikten sonra Bağdat'ta kaldı. Irak Genelkurmay Başkanı oldu. 1923'de ordu ile ilişkisi kesildi. 1938'de hayatını kaybetti. Daha detaylı bilgi için bkz. Toker, a.g.e., ss. 250-251.

Galiçya yolculuğu asker gönderme kararının hemen akabindeki gün olan 24 Temmuz 1916'da başlamıştır. Osmanlı askerleri yaklaşık bir aylık sürede cepheye taşınmıştır. 15. Kolordu, Galiçya Cephesi'nden sorumlu olan Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Fredrich Karl'ın yönetimindeki Karl Ordular Grubu'na yollanmıştır. Burada Karl Ordular Grubu'nun içerisindeki Alman Güney Ordusu'nda yerini alacaktı. Alman Güney Ordusu'nun komutanı General Felix Graf von Bothmer'dir¹⁴¹. 15. Kolordu ile beraber Bothmer'in emrinde 5 kolordu ve 1 adet de ihtiyat tümeni görev yapmıştır. 15. Kolordu'nun altında 19 ve 20 numaralı tümenler yer almıştır. Bu iki tümenin emrinde de üçer alay görev almıştır. 19. Tümen'de, 57, 72 ve 77 numaralı alaylar; 20. Tümen'de ise 61, 62 ve 63 numaralı alaylar görevlendirilmiştir. Bu haliyle, 15. Kolordu, Zlota Lipa Vadisi boyunca yerleşmiştir. Başka bir ifadeyle, güneyden Lysa civarından başlayarak kuzeydeki Potutory'ye kadar bulunan Avusturya-Macaristan savunma hattını devralmıştır. Galiçya'da Lemberg istasyonuna inen ilk kabile, 19. Tümen birlikleri olmuştur. 19. Tümen komutanı, 12 Ağustos'a kadar karargâhını Mechyshchiv'e kurmuştur ve 12/13 Ağustos gecesi Alman Güney Ordusu'na bağlı Hoffmann Kolordusu'ndan aldığı bir otomobille Potutory üzerinden Zlota Lypa vadisine inerek gözlemde bulunmuştur. Ancak tam bilgi edinemediği için sabah 57. Alay ve 72. Alay komutanları ile tekrar incelemeye devam etmiştir. Tümen komutanı, Kotov (Kotiv)-Nowa Grobla hattını bu iki alaya tutturmuştur. 77. Alay ise Kotov-Bozhykiv arasına yerleşmiştir. Diğer taraftan 20. Tümen komutanı ve karargâhı, 19 Ağustos'ta Lipica Dolna'ya (Nyzhnia Lypytsia/ Nizhnyaya Lipicza/ Çamurköy) ulaşmıştır. Tümenin karargâhı da bu köye yerleşmiştir. 22 Ağustos'ta 62. Alay, Bozhykiv-Lytvyniv arasına; 61. Alay ise Rudnyky-Lysa arasına yerleşmiştir. 63. Alay bölgeye en son geldiği için Lytvyniv-Rudnyky arasında yerleşmiştir. Kolordu karargâhı, 4 Ağustos'ta Keşan'dan ayrılmıştır. 20 Ağustos'ta Lemberg üzerinden Pidvysoke'ye ulaşmış ve karargâhını buraya kurmuştur¹⁴².

¹⁴¹ Felix Ludwig Graf von Bothmer, 1852'de Münih'te doğdu. 1871'de Bavyera Ordusu'na katıldı. Yaklaşık 40 yıl burada görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya adına Doğu Cephesi'nde savaştı. 1918'de ordudaki aktif görevinden emekli oldu. 1937'de Münih'te hayatını kaybetti. Bkz. https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_249.html , 18 Nisan 2019; Akçakayalıoğlu'nun belirttiğine göre, Avusturya-Macaristan cephesinin temel taşı Güney Ordu Grubu görülüyordu. Grup, tutunamazsa tüm cephe çökebilirdi. Bkz. Akçakayalıoğlu, a.g.e., ss. 21-22.

¹⁴² Toker, a.g.e., ss. 36-37; Şevki (Yazman) Bey, Lipica Dolna'ya Osmanlı askerleri arasında Çamurluköy dendiğini ifade etmektedir. Bkz. Yazman, a.g.e., s. 42.

Kolordunun görev yerindeki cephe uzunluğu 20 kilometreydi. İki tümen de 10'ar kilometreden sorumlu tutulmuştur¹⁴³. Kolordunun karşısında ilk olarak Rusya'nın 3. Türkistan Tümeni bulunmuştur. 15. Kolordu'nun solunda Hoffmann Kolordusu, sağında ise Bavyera'dan bir ihtiyat tümeni görev yapmıştır. Bu vaziyet, 6 Eylül 1916'da yaşanacak geri çekilmeye kadar korunmuştur¹⁴⁴.

15. Kolordu, genel olarak Dinyester Nehri'nin kuzeyinde bulunan Zlota Lypa ve Narajowka vadilerinde muharebede bulunmuştur. Özellikle Zlota Lypa üzerinde çarpışmalar yoğunlaşmıştır. Bu vadi kuzeyden güneye uzanmakta ve doğu yönünden gelebilecek saldırılara karşı koruma sağlamaktaydı. Kolordu bölgesinde, kuzey yönünden güneye doğru 348, 397, 322, 241, 413 rakımlı tepeler ve Kotov sırtları ile bunun güneyindeki 361 ve 391 rakımlı tepeler kilit noktalarıydı. Daha batıdaki Mechyshchiv (Mieczyschov, Mieczyszczow) -Potutory hattının kilit noktaları ise kuzeyden güneye 268, 397, 299, 421, 417 ve 419 rakımlı tepelerdi. Kuzeyde bulunan Potutory'nin yanlarındaki 268 rakımlı tepe, Vilkhovets (Olchowiec, Olkhovets) ve 397 rakımlı tepe istikametleri düşmana Zlota Lypa Vadisi'ni aşmayı uygun kılmaktaydı. Bu sebeple 397 rakımlı Dzikie Lany (Çekilani-Çekilati), 322 rakımlı tepe ve batısındaki 319 rakımlı tepeye dayanarak mevzilerin derinliklerine inmek kolaylaşmaktaydı. Mechyshchiv'in güneyindeki 421 rakımlı tepe her iki yöne etkili bir durumda, gerilere uzanan platonun kilit noktasındaydı. 421 rakımlı tepenin daha güneyindeki 417 ve 419 rakımlı tepeler ise, hâkim bir arazi kesiminde bulunmaktaydı. Bu mevziler, taarruza ve savunmaya uygun bir özellik taşımaktaydı. Kolordu bölgesindeki alanda sert iklim ve mevsim yağışlarının olması özel donanım ve gereçlere ihtiyacı beraberinde getirmiştir¹⁴⁵.

¹⁴³ Ayrıca Vecihi Bey'e göre, 15. Kolordu'nun tuttuğu hat uzundu. 800 metre mesafeye 100 kişinin düştüğünü belirtmiştir. Bkz. Vecihi, "Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 19", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3222 (23 Aralık 1921), s. 3.

¹⁴⁴ Görgülü, a.g.e., s. 247.

¹⁴⁵ Toker, a.g.e., s. 15.

TABLO 1: 15. Kolordu Komutanları Listesi

<i>Makam</i>	<i>Rütbe</i>	<i>İsim</i>
15. Kor. Komutanı	<i>Alb-Tuğg.</i>	Yakup Şevki (Subaşı) Paşa (8 Ekim 1916'da Tuğgeneral oldu. 1 Aralık 1916'da cepheden ayrıldı)
15. Kor. Komutanı	<i>Tuğgeneral</i>	Cevat (Çobanlı) Paşa (Yakup Şevki'den sonra 10.11.1916'da göreve başladı)
15. Kor. Kurmay Bşk.	<i>Yarbay</i>	Mehmet Hayri (Tarhan)
15. Kor. Kurmay Bşk.	<i>Yarbay</i>	Şefik (Türsan)
15. Kor. Kurmay Bşk.	<i>Binbaşı.</i>	Şefik Avni (Özdoğru) (9 Ekim 1916- 24 Ağustos 1917 arasında görev yaptı)
15. Kor. Harekât Şb. Md.	<i>Binbaşı</i>	Vecihi
15. Kor. İstihbarat Şb. Md.	<i>Binbaşı</i>	Ali Nuri (Okday)
15. Kor. Emir Sb.	<i>Üsteğmen</i>	Hasan Rıza (Güney)
20. Tümen K.	<i>Yarbay</i>	Yasin Hilmi
20. Tümen Kur. Bşk.	<i>Yüzbaşı</i>	İsmail Hakkı (Akoğuz)
63. Alay K.	<i>Binbaşı</i>	Ahmet Muhtar
62. Alay K.	<i>Binbaşı</i>	Mehmet Nazmi (Toker)
61 Alay K.	<i>Yarbay</i>	Bahattin
Topçu Alay K.	<i>Binbaşı</i>	Süleyman Avni
19. Tümen K.	<i>Yarbay</i>	Mehmet Şevik (Aker) (16 Aralık 1916'da göreve geldi)
19. Tümen K.	<i>Yarbay</i>	Sedat (Doğruer) (16 Ekim 1916'da göreve geldi)
19. Tümen Kur. Bşk.	<i>Binbaşı</i>	Ömer Lütfü
19. Tümen Kur. Bşk.	<i>Yüzbaşı</i>	Mehmet Nazım (Yücel) (15 Temmuz 1916- 14 Kasım 1916 arasında görev yaptı)
77. Alay K.	<i>Yarbay</i>	Saip
72. Alay K.	<i>Yarbay</i>	Rıfat
57. Alay K.	<i>Binbaşı</i>	Hayri
Topçu Alay K.	<i>Binbaşı</i>	Ziya Vehbi

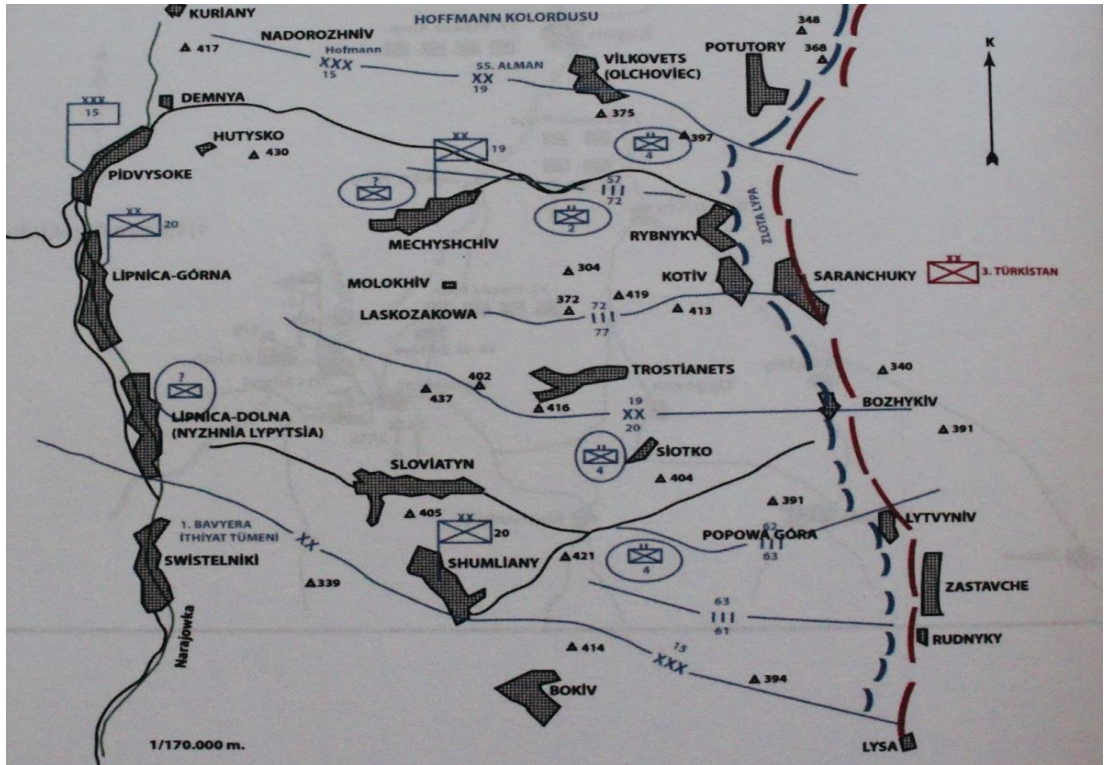
Kaynak: Görgülü, a.g.e., s. 249.

Harita 3: Galiçya'da 15. Kolordu'nun İlk Yerleştiği Durum I

Kaynak: Görgülü, a.g.e., s. 501.

Harita 4: Galiçya'da 15. Kolordu'nun İlk Yerleştiği Durum II

Kaynak: Toker, a.g.e., s. 294.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ASKER ANLATILARINDA GALİÇYA CEPHESİ ÇARPIŞMALARI

İbrahim (Arıkan) Bey'in, anılarında bahsettiğine göre, 15. Kolordu personeli, görev yerine dair herhangi bir bilgiye sahip olmadan Trakya'da bulunmaktaydı. 20. Tümen, Şarköy ve Yeniköy'de; 19. Tümen ise Çelebi, Karlı ve Kuruçeşme'de idi¹⁴⁶. 15. Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Vecihi Bey, cepheye doğru hareket etmelerine bir ay kalana kadar hiçbir subayın nereye sevk edileceklerinden haberdar olmadığını söylemekteydi. Subaylar arasında İtalya, Macaristan ve hatta Fransa'ya gidebilecekleri konuşuluyordu¹⁴⁷.

Vecihi Bey ve konaklama heyeti (30 er ve 12 zabıt), görevi gereği kolordudan önce cepheye varacak, bazı işlemleri icra edecek ve diğer hazırlıkları yerinde kontrol edecekti. Bu sebeptendir ki, Galiçya'ya ilk varan Vecihi Bey ve heyeti olmuştur. Başkumandanlık Vekaleti tarafından konaklama heyetinin geçeceği güzergâhtaki müttefik devlet istasyonlarına haber verildiği kendilerine söylenmişti. Ancak Vecihi Bey, böyle bir hazırlık yapılmadığını ilk istasyonda kötü bir şekilde tecrübe ettiklerini söylemiştir. Vardıkları ilk Bulgar istasyonunda kimsenin haberdar edilmediği için bekletildiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Vecihi Bey, son anda yol için biraz para almış olmasa beş parasız kalacaklarını dile getirmiştir¹⁴⁸. Vecihi Bey, güzergâhtaki Bulgar memurlarının bekletmekten zevk aldıklarını ifade etmiştir. Neredeyse her istasyonda benzer tavırda olan memurlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Belgrad'da da aynı sorunlar yaşanmıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁶ İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*, Haz. Selman Soydemir, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, ss. 77-79. İbrahim Bey, 1893'de Kırklareli'nde doğdu. Balkan Savaşı'na kadar hayatını burada geçirdi. Savaşta, Kırklareli'nin işgal edilmesiyle önce İstanbul'a sonra İzmit'e göç etti. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Çanakkale, Galiçya ve Filistin Cephesi'nde görev aldı. Eylül 1918'de Britanya'ya Filistin'de esir düştü. Şubat 1920'de ülkeye döndü [1920 sonrasına ait bilgi bulunmamaktadır]. Bkz. Arıkan, a.g.e., s. IV.

¹⁴⁷ Vecihi (4 Aralık 1921), a.g.m., s. 3.

¹⁴⁸ Vecihi (4 Aralık 1921), a.g.m., s. 3.

¹⁴⁹ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 3", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3204 (5 Aralık 1921), s. 3; Bu noktada Vecihi Bey, Anadolu'daki bir adetten bahsetmektedir. Bu adete göre, Türk ordusundan bir zabıt Anadolu'ya göreve gittiği zaman köy halkı ona hemen evini

15. Kolordu'da görev yapan bir başka isim olan Mehmet Tevfik (Fırat) Bey, anılarında, Osmanlı askerlerinin Lemberg'e (Lviv) giderken geçtikleri ormanlık alanlardan yol boyunca söz ettiklerini; doğanın etkileyiciliği karşısında büyülediklerini belirtmiştir. Ayrıca ormanlardaki fabrikaların çokluğu ve nizami şekilde sıralanmış olması askerler tarafından takdirle karşılanmıştır¹⁵⁰. Malkoç, çalışmasında, Avusturya-Macaristan'ın Galiçya'daki geri hizmet faaliyetlerinin Osmanlı birlikleri tarafından beğendiğini ifade etmiştir. Örneğin, askerler için yollar üzerinde ısınma kulübeleri inşa edilmişti. Bu durum, 15. Kolordu personelinin takdirini kazanmıştır¹⁵¹.

Tren yolculuğu sırasında Avusturya ve Macaristan halkının samimiyeti de Osmanlı askerlerinin gözünden kaçmamıştır. İbrahim Bey, insanların tren son sürat geçerken bile bağlarından ve bahçelerinden topladıkları yiyecekleri trenin içine attıklarını söylemiştir. Bunu yapamayanlar ise ellerindeki mendillerle selam vermiştir. Şehir ve kasabalardaki istasyonlara gelen genç kızlar Osmanlı askerlerine çiçekler ve kartpostallar vermiştir. Askerler, Galiçya yolculuğunda gördükleri yerleri medenî ve mamur olarak tanımlamıştır. İbrahim Bey'in ifade ettiğine göre Osmanlı askerleri, Avrupa'daki tren hattının örümcek ağı gibi her yere ulaşmasına hayran olmuşlardır. Trenler, saatlerce açık ve düz bir yerden gitmeyip tünellere girip çıkmıştır. Köprülerden de geçilmiştir. Bazı köprülerin yüksek oluşu Osmanlı askerlerini korkutmuştur¹⁵².

Osmanlı askerlerinin dikkat ettiği bir başka konu da Alman askerlerinin disiplinydi. 20. Tümen, Sofya'ya geldiğinde yemek molası verilmiştir. 61. Alay'ın 1. Taburu'na mensup olan Ispartalı Hasan Hilmi (Dikmen) Bey, Almanların disiplin ve düzenine hayran kalmıştır. Sofya'da Osmanlı askerlerinin yemeği uzun sürmüştü

açar, yemek verir ve onunla arkadaşlık yapardı. Vecihi Bey, Bulgaristan'da her şeyi ceplerinden karşıladıklarını ifade etmiştir. Bkz. Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 4", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3205 (6 Aralık 1921), s. 3.

¹⁵⁰ Mehmet Tevfik Fırat, *Kurtuluş Savaşı Hatıratı*, Haz. Ali Hikmet Fırat, İstanbul, Hayat Yayınları, 2016, s. 107. Mehmet Tevfik Bey, 1896'da Eskişehir'de doğdu. Birinci Dünya Savaşı başladığında Irak, Galiçya ve Filistin Cephesi'nde görev aldı. Kurtuluş Savaşı'nda bulundu. 1970'de İstanbul'da hayatını kaybetti. Fırat, a.g.e., ss. 47, 99, 137, 161, 232.

¹⁵¹ Malkoç, a.g.e., ss. 84-85.

¹⁵² Arıkan, a.g.e., ss. 83, 85.

fakat Alman askerlerin 1.000 kişilik birliğinin kahve dahil yemek süresi yarım saate sığmıştır¹⁵³.

2.1. RUSYA İLE İLK TEMAS

15. Kolordu birlikleri, görevli oldukları bölgeye intikal ettikleri anda kendilerini çarpışmanın içinde bulmuştur. Bu nedenle 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey, tümenlerin çok dikkatli olmasını istemiş ve 06:15, 11:00 ve 17:00'da olmak üzere günde 3 defa tümenlerden rapor talep etmiştir. Bu raporlarda, Rusya'nın top atışlarının etki derecesi, nerelere bombardıman yapıldığı (köprüler mi, yollar mı, hendekler mi, birinci savunma hattı mı yoksa ikinci savunma hattı mı?), Rusya'nın ağır topçularının olup olmadığı, tümen topçularının nerelere ateş ettiği, alay numaraları, Rus birliklerinin yaptığı gürültülerin neye ait olduğu (araba, şimendifer gürültüsü vs.), hava durumuna dair bilgi (yağmurun şiddet derecesi, hava sisliyen gözle ne dereceye kadar görmenin mümkün olduğu), akşam raporlarında ise genel kuvvetin azaldığına ya da çoğaldığına dair değişiklik konularında ayrıntılı olarak bilgi verilmesi emredilmiştir¹⁵⁴. Yakup Şevki Bey, tutulması istenen cephe uzunluğu fazla olduğu için birinci hatta yoğunlaşılmasını tümenlerden istememiştir. Tümen komutanlarına, arazinin uygun gördüğü ölçüde askerlerini birinci ve ikinci hatta eşit şekilde konumlandırmalarına yönelik emir vermiştir. Ayrıca düşmanla mesafenin yakın olmasından ve cephede yeni olmalarından ötürü geceleri her bölüğün bir keşif kolunu görevlendirmesi gerektiğini tümenlere bildirmiştir. Bu keşif kolları, düşmanı görene kadar ilerleyecektir. Yakup Şevki Bey, kolordunun tüm hâkim olduğu alanı teftiş etmeyi de ihmal etmemiştir¹⁵⁵.

Rusya ile ilk sıcak temas, kolordunun Galiçya'ya geldiği tarihten 11 gün sonra 23 Ağustos 1916 tarihinde olmuştur. Bu ilk saldırı, 19. Tümen'in üzerine doğru yapılmıştır. 2 gün süren mücadelede 15 şehit verilmiştir. Rusya tarafından 23-25

¹⁵³ Mehmet Aldan, *Galiçya ve Sonrası Hilmi Dikmen'in Öyküsü*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1984, s. 12. Hilmi Dikmen, 1894'de Isparta'da doğdu. Dârülfünun'da öğrenci iken Birinci Dünya Savaşı çıktı. Savaşın ikinci yılında Yakacık Yedek Subay Talimgâhi'na alındı. Kendi isteği üzerine Galiçya'ya gitti. Ardından Filistin'de görev aldı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Isparta'da ve Türkiye'nin birçok ilinde öğretmen olarak çalıştı. 1974 yılında hayatını kaybetti. Bkz. Aldan, a.g.e., ss. V-VI.

¹⁵⁴ Toker, a.g.e., s. 43.

¹⁵⁵ Toker, a.g.e., ss. 48-49.

Ağustos arasında 20. Tümen üzerine de taciz atışları gerçekleştirilmiş ancak tesiri olmamıştır. 20. Tümen, genel itibarıyla 19. Tümen'e yardımcı olmaya çalışmıştır¹⁵⁶. Ağustos ayının sonundaki bu çarpışmalarda, 19. Tümen'den 77/1/1'e (77. Alay 1. Tabur 1. Bölük)¹⁵⁷ mensup İlyasbey Karyesi'nden (Cide/Kastamonu)¹⁵⁸ Mehmet oğlu Ahmet (24)¹⁵⁹, Rus birliklerinin, beklemedikleri bir zamanda süngü hücumuna geçtiklerini ve bir anda siperlerine girdiklerini aktarmıştır. Bulduğu bölük çok sayıda Rus askeri ile karşı karşıya kalmıştır. Mehmet oğlu Ahmet, Kvitkove'de (Ternopil Bölgesi) esir olmuştur¹⁶⁰.

Eylül'ün ilk günlerine kadar cephede geçen bu süre içerisindeki çarpışmalarda yaralıların fazla olması 15. Kolordu'nun mevcut seyyar hastanelerini zorlamıştır. İstanbul'dan gelen bir emir ile yaralı askerlerin gerekli görüldüğü şartlarda Avusturya-Macaristan'ın işaret edeceği hastanelere nakli uygun bulunmuştur. Viyana Sefareti aracılığıyla işlemlerin yapılabileceği aktarılmıştır¹⁶¹.

2.2. 6 EYLÜL 1916'DA YAŞANAN GERİ ÇEKİLME

Güney Ordusu Komutanlığı, Brusilov Taarruz hattı boyunca Rus birliklerinin ilerleyişi nedeniyle geri çekilme emri vermiştir. Buna göre, 15. Kolordu'nun, 5 Eylül'den başlamak üzere geriye çekilmesine karar verilmiştir. Emir, 15. Kolordu'ya 5 Eylül akşamında ulaşmıştır. Yeni savunma hattına gelmek için, 19. Tümen'in alayları 6-10 kilometre; 20. Tümen'in alaylarının ise 20 kilometre kadar geri çekilmesine karar verilmiştir. Güney Ordusu Komutanlığı, 15. Kolordu ile Hoffmann Kolordusu'nun birleşme yeri olan Potutory'nin, 15. Kolordu'da kalmasına karar vermiştir. Buna göre, 15. Kolordu'nun kendi sağında bulunan Gerok Grubu ile sınırı, Lysa'dan başlayıp Lipica Dolna'ya kadar doğu-batı istikametinde uzanacaktır. Kolordu'nun sorumluluk alanı olan hat, kuzey-güney yönünde Lipica Dolna'nın doğusunda bulunan 417 ve 419 rakımlı tepelerden başlayacaktır. Sonrasında

¹⁵⁶ Toker, a.g.e., ss. 49-50.

¹⁵⁷ Bundan sonraki sayfalarda da alay, tabur ve bölük bilgileri 77/1/1 örneğinde olduğu gibi verilmiştir.

¹⁵⁸ Askerlerin ifadelerinde söyledikleri karye, vilayet veya sancak bilgileri parantez içerisinde günümüzdeki yer adlarıyla verilmiştir.

¹⁵⁹ Yaş. Bu sayfadan itibaren askerlerin isimlerinin yanındaki sayı askerin yaşını göstermektedir.

¹⁶⁰ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-49 (2 Mayıs 1918).

¹⁶¹ BOA, HR.SYS, 2424/74 (4 Eylül 1916).

Mechyshchiv'in kuzeyinde bulunan 397 rakımlı tepeyi de kapsayarak Potutory'ye kadar uzanacaktır. Birlikler oluşturulan yeni hat üzerine gelir gelmez tahkimata başlayacaktır. 20. Tümen, karargâhını Lipica Gorna'da; 19. Tümen ise, karargâhını Nodorozhniv'de kuracaktır. 15. Kolordu ise karargâhını Pidvysoke'de kurmuştur. Geri çekilme işlemleri hemen başlayacaktır. Tümenler, çekilecek birliklerin güvenliğini sağlamak üzere geride artçı kuvvetler bırakacaktır. Geriye intikal edenler ise Rus askerlerine sezdirmeden gruplar halinde hareket edip uygun bulunan mevzilerde tekrar toplanacaktır. 19 ve 20. Tümen artçıları aynı hat üzerinde olacaktır. Bu artçılar, Bozhykiv civarını 5 Eylül gecesinden 6 Eylül akşamına kadar tutacaklar ve çok sayıda topçu ile desteklenecektir. 15. Kolordu Komutanlığı, 19 ve 20. Tümenler'e geri çekilme sırasında nasıl hareket edeceklerini de söylemiştir. Buna göre, 20. Tümen, Gerok Grubu ve 19. Tümen ile daima irtibat halinde olacaktır. İki Osmanlı tümeni de 6 Eylül sabahı saat 10'a kadar buldukları mevkiyi kroki olarak bildirecektir. Düşman tarafında kalacak köprüler mümkün oldukça tahrip edilecektir. Çekilme işlemi gündüz ormanlardan istifade edilerek yapılacaktır. Düşman uçaklarının görebileceği hareketlerden kaçınılacak; gündüz hiçbir sebeple düşmana görünmemeye çalışılacaktır. Tahkimatlara başlanacağı zaman ormanlık alanlara denk gelineceği için ağaçlar kesilecek ve barikat yapımında kullanılacaktır¹⁶².

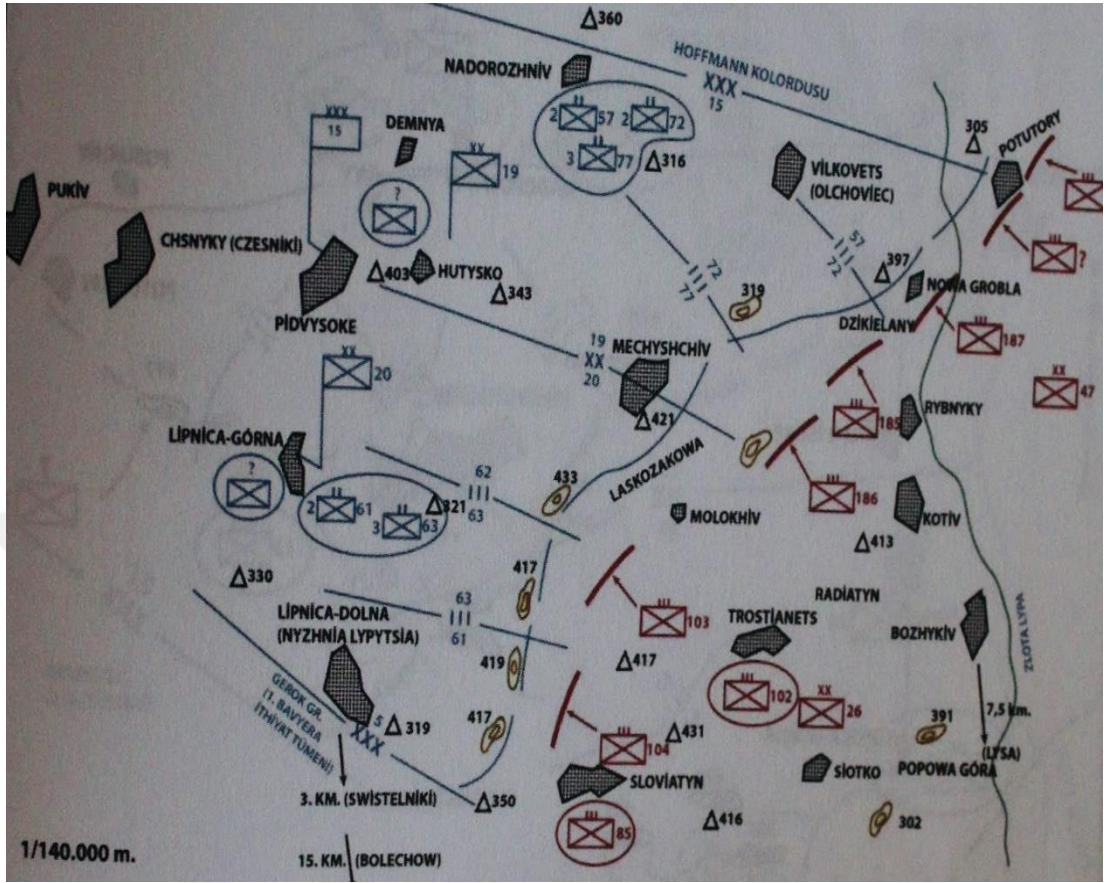
Güney Ordu Komutanlığı bir emir daha vererek, 15. Kolordu'nun sağında bulunan Alman İhtiyat Tümeni'nin Bebel'ka Vadisi'nin gerisinde kalmasını uygun bulmuştur. Ayrıca, 15. Kolordu'nun artçılarının da Shumliany-Trostianets-Kotov hattında durmasını istemiştir. 15. Kolordu komutanı Yakup Şevki Bey, iki tümenin artçılarının 6 Eylül akşamına kadar düşmanı buldukları mevzilerde durdurmasını emretmiştir. Ayrıca düşmanın Trostianets'e girip Osmanlı tümenlerinin arasından yarma harekâtı yapmasına ve kanatlardan sarmasına izin vermemelerini istemiştir¹⁶³. Şimdi, sırasıyla 19 ve 20. Tümen'in artçılarının çekilme sırasında neler yaşadığına değineceğiz¹⁶⁴.

¹⁶² Toker, a.g.e., ss. 62-64.

¹⁶³ Ahmet Suat, a.g.e., s. 41.

¹⁶⁴ 19. Tümen'den 61/1/5 ve 20. Tümen'den 77/2/2 düşman eline düşmüştür. Bkz. Haz. Cengiz Eroğlu, Hülya Yazar ve Göktuğ Demiröz, *Osmanlı Ordu Teşkilâtı*, Ankara, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 117.

Harita 5: 15. Kolordunun Çekildiği Güzergâh ve Rus Birliklerinin İlerleyişi

Kaynak: Toker, a.g.e., s. 295.

19. Tümen'in artçılarından olan 77. Alay'ın birliklerine (3 ve 4. Tabur), Rus askerlerinin 77. Alay üzerinden yapabileceği yarma harekâtını önleme görevi verilmişti. Ayrıca 77. Alay'ın komutanı Yarbay Saip Bey, tüm artçıların komutanı konumunda idi. Saip Bey, 15. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği bir raporda, 5 Eylül gecesinden 6 Eylül sabahına kadar 20. Tümen'e ait artçılardan haber alamadığını; çekildiklerini ya da çekilmek üzere olduklarını tahmin ettiğini bildirmiştir. Saip Bey, 77. Alay'ın 3. Tabur'unun iki bölüğünden ve tabur komutanından da haber alamamıştır. Daha sonra yapılan araştırmalarda, 3. Tabur'un kayıp iki bölüğünün 10 ve 12. Bölük olduğu; Molokhiv'in kuzeyinde buldukları tespit edilmiştir. 19. Tümen Komutanı, bölüklerin çekilememelerini şöyle dile getirmiştir:

Bu kuvvetler; parlak savunmalarını ve yapmakta devam ettikleri güzel görevin sonucunu kendileri için kötü bir şekilde idrak ettiler. Her hâlde esir oluncaya kadar bu birliklerin yaptıkları savunma ve sebat Rus birliklerinin

20'nci ve 19'uncu Tümenler arasına girmesine engel olmuş ve özellikle 20'nci Tümen artçılarının tehlikeden kurtulmasına çok büyük hizmetleri dokunmuştur¹⁶⁵.

Bu olayı yaşamış ve 10. Bölük'te görev yapmış olan Demirköy Karyesi'nden (Demirköy[Samakof]/Kırklareli) Mustafa oğlu İbrahim (29), bölük komutanı Yüzbaşı Tefik Bey'in ve kendi takımının komutanı olan Mülazım-ı Evvel Murat Efendi'nin de dahil olduğu tüm bölüğün düşmana esir düştüğünü dile getirmiştir. Mustafa oğlu İbrahim'in ifadesine göre, Rus birliklerinin bölüklerini çevrelediklerini anlamamışlardır. Ormanlık alandan geçtikleri için bu durumun farkına varamamışlardır. Bir süre çatışma çıkmıştır fakat Rus askerleri 20 adım mesafeye kadar gelmiş; süngü hücumuna kalkmıştır. Mustafa oğlu İbrahim, bu aşamadan sonra tüm bölüğün esir olduğunu dile getirmiştir¹⁶⁶. Bu ifade sonucunda, 19. Tümen komutanının neden haber alamadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, bölüğün esir olduğuna dair tahmini doğruluk kazanmıştır.

19. Tümen'in artçılara dair başka bir anlatı 77/3/4'e mensup olan Bursalı asker arkadaşlardan gelmiştir. Şimdi bahsedilecek olan askerler buldukları artçı mevzilerinde savunma yaparken sağ kanatlarındaki 61. Alay'ın artçılarının zor durumda kalmasından ötürü Rus birlikleri ile karşılaşmışlardır. 61. Alay askerlerinin açmaza düşmesinin asıl sebebi ise hemen sağlarındaki Alman İhtiyat Tümeni'nin habersiz şekilde çekilip kolordunun sağ kanadını açıkta bırakmış olmasıydı. Bu boşluktan giren Rus askerleri hem 20. Tümen artçılara hem de 20. Tümen'e en yakın artçılar olan 77. Alay'a zorluk çıkarmışlardır. İnegöl'den (Bursa) Abdurrahman oğlu Hasan (31) ve Hüseyin oğlu Ali (27), savaşırken esir düşmüştür. İfadelerine göre, girdikleri şiddetli çarpışma neticesinde kendileriyle beraber bölük komutanları Yüzbaşı Süleyman Bey de esir düşmüştür. İki asker, Almanlar'ın habersiz şekilde çekilmesinin ardından 20. Tümen artçılarının çok olumsuz etkilendiklerini aktarmıştır. 20. Tümen artçıları da bir süre sonra bozulunca adeta domino etkisi yaratmış; askerler kendilerini beklemedikleri bir çarpışmada bulmuşlardır. İki Bursalı asker, son ana kadar mensup oldukları bölüğün savaştığını ifade etmiştir. Abdurrahman oğlu Hasan ise teslim olmadan önce Rusya'ya silahını

¹⁶⁵ Toker, a.g.e., s. 67.

¹⁶⁶ ATASE, BDH, K1.348, D. 1391, F. 1-52 (2 Mayıs 1918).

sağlam bir şekilde teslim etmemek için kıldığını dile getirmiştir. Düşmanın süngü hücumuna kalkacak kadar yaklaşmış olmasının akabinde esir olmuşlardır¹⁶⁷.

19. Tümen'den 77/1/1'e mensup olan Mehmet Tefvik (Fırat) Bey, anılarında, çekilmeye dair izlenimlerini anlatmıştır. Buna göre, cephedeki taburların ölüm-kalım mücadelesi vererek ricat ettiğini, kolordunun sağında yabancıların olması ve Osmanlı birliklerinin bölgeye hakim olmaması yüzünden düzensiz bir şekilde geriye çekildiklerini ifade etmiştir¹⁶⁸.

15. Kolordu'nun kuzey-güney yönündeki savunma hattı kuzeydoğu-güneybatı istikametine doğru döndüğü için 20. Tümen artçılara çekilme mesafesi çok düşmüştür. 19. Tümen'e göre daha güç şartlarda hareket etmek zorunda kaldıkları söylenebilir. Ayrıca 20. Tümen artçıları, daha dikkatli ilerlemeliydi çünkü 15. Kolordu'nun en güneyinde onlar vardı. Başka bir ifade ile kolordunun kapısı görevi görüyorlardı. 20. Tümen'den olup artçıların yaşadıklarına örnek olarak sunabileceğimiz tek isim 61/3/1'e mensup olan İbrahim (Arıkan) Bey'dir. İbrahim Bey, anılarında, çekilmeyi şu şekilde anlatmıştır:

...Öyle bir hızla toparlandık ki kimin eline ne eşya ve ne cephaneye geçtiyse onu alabildi. Acilen silah başı yapıldı ve derhal hareket emri verildi. Yalnız silah ve cephaneyi alabilmiştik. Telefon hatlarını, kazma kürekleri ve taburun erzakını kâmilan düşmana terk ettik. Yarılan Avusturya cephesinden ilerleyen düşman tarafından çevrilip esir edilmemiz kuvvetle muhtemeldi. Bu vaziyet karşısında askerimiz, böyle harpsiz ricat edildiğini görünce hayal kırıklığına uğramıştı. Vaziyetin hakikî manasını bilen ve anlayanlar şüphesiz ki daha büyük ümitsizliğe düşmüştü. Haftalarca kazmış olduğumuz siperleri düşmana bir mermi bile atmadan terk etmiştik¹⁶⁹.

20. Tümen artçılarının görevli taburları şöyleydi: 61. Alay'dan 2. Tabur (5, 7 ve 8 numaralı bölükler), 63. Alay'dan 2. Tabur (1 ve 6 numaralı bölükler) ve 62. Alay'dan 1. Tabur'dur (1 ve 2 numaralı bölükler). Adı geçen artçı birlikler, 6 Eylül sabahında Sloviatyn'e doğru yola çıkmıştır. Rusya'nın takibi sonucu bu bölükler, piyade ve top ateşine maruz kalmıştır. Sloviatyn'e kadar 1-1.5 kilometre ormanlık alandan geçmeleri gerekmiştir. Ateş altında kaldıkları için ormanlık alanda diğer

¹⁶⁷ Abdurrahman oğlu Hasan için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-14 (23 Nisan 1918); Hüseyin oğlu Ali için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-56 (2 Mayıs 1918).

¹⁶⁸ Fırat, a.g.e., s. 114.

¹⁶⁹ Arıkan, a.g.e., s. 88.

taburların artçılarıyla ve tümen karargâhıyla haberleşme konusunda zorluk yaşamışlardır. Bu bölüklerden bazıları çekilmeyi çok hızlı ve habersiz yaptıkları için düşmanın ilerlemesine sebep olmuştur¹⁷⁰. 61. Alay'ın 2. Taburu'nun artçıları Shumliany'ye doğru çekilirken makineli tüfek ve top ateşine maruz kalmıştır. Bu ateşin, Alman askerler tarafından açıldığı anlaşılmıştır¹⁷¹. Dost ateşi sebebiyle 3 asker şehit olmuş; 19 er yaralanmıştır¹⁷². Burada mevzilenmiş olan 61. Alay, kendisini takip eden Rus birliklerini durdurmuş ve kademeli olarak çekilmeye devam etmiştir. 20. Tümen Komutanı Yarbay Hasan Hilmi Bey, dost ateşinde dolayı asker kaybettiği için tepki göstermiştir. Hasan Hilmi Bey, yolların bilinmemesi ve ormanlık araziden geçilmesi nedeniyle birliklerin zorlandığı ve hata yaptığı düşüncesindedir¹⁷³.

Şefik Ertem ise 15. Kolordu'nun bir kısmının Çanakkale'deki savaştan geldiğini ve 20 kilometre kadar mesafede geri çekilme konusunda askerî tecrübeleri olmamasının birçok zorluk yaşamalarına neden olduğunu ifade eder¹⁷⁴. İsmet Görgülü ise tüm olumsuzluklara rağmen 6 Eylül akşamına kadar kolordu artçılarının çoğunluğunun sağlam bir şekilde ana birliklerle bütünleştiğini belirtmiştir. Bu çekilme sürecinde, 5 subay ve 71 er yaralanmıştır. 13 er şehit düşmüştür. 467 er kayıp ya da esir olmuştur. 5 er de firar etmiştir¹⁷⁵.

2.3. 7-15 EYLÜL 1916 ARASINDAKİ ÇARPIŞMALAR

6 Eylül akşamı yeni mevzilerine gelmiş olan 15. Kolordu, tekrar 6 piyade alayı olacak şekilde yerleşmiştir. Cephe genişliği 15 kilometreye düşmüştür. Rusya, 7 Eylül sabahından itibaren top ateşiyle kolordunun üzerine tüm hatlardan tacizlere başlamıştır. 8 Eylül sabahına kadar Rusya'nın saldırısı devam etmiştir. Kolordu henüz tam olarak yerleşemediği için Rusya cepheyi yarmaya çalışmıştır. Ancak 7 Eylül'de Osmanlı askerlerinin gösterdiği dirençle Rusya durdurulmuştur. Bu sürede, 20. Tümen'e nazaran 19. Tümen, Rusya ile daha çok çarpışmıştır. Özellikle 77. Alay

¹⁷⁰ Toker, a.g.e., ss. 68-69.

¹⁷¹ Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 37.

¹⁷² Ahmet Suat, a.g.e., s. 42.

¹⁷³ Toker, a.g.e., s. 70.

¹⁷⁴ Ertem, a.g.e., s. 125.

¹⁷⁵ Görgülü, a.g.e., s. 247.

çok zorlanmıştır. Toker'in, 15. Kolordu Komutanı'nın raporundan aktardığına göre, adı geçen alayın sadece 3. Taburu'ndan 5 subay ve 400 er şehit olmuştur. Sayının yüksek olmasının sebebi taburun askerlerinin ön hatta çok fazla kalmış olmasıydı. Kolordunun diğer birliklerinde bu kadar yüksek zayıat görülmemiştir¹⁷⁶. O günü yaşayan ve 3. Tabur'un 2. Bölüğü'ne mensup olan Kozcuğaz Karyesi'nden (Ayancık/Sinop) Mustafa oğlu İsmail (21) Rusya'ya esir düşmüştür. İfadesinde, Rus askerlerin hücumu kalktığını ve ardından göğüs göğüse çarpıştıklarını aktarmıştır. Bir süre sonra her taraftan çevrildiklerinde teslim olduklarını söylemiştir. Taburun büyük bir kısmının geriye çekildiğini, ancak kendilerinin çekilemediklerini dile getirmiştir. Mustafa oğlu İsmail de şarapnel parçası ile yaralandığı için çekilememiştir¹⁷⁷. Bir başka anlatı, aynı taburun 4. Bölüğü'nden olan Gölbaşılı (Çekirge/Bursa) Nuri oğlu Yusuf'a (27) aittir. Yusuf, 4 saat boyunca düşmana direndiğini söylemiştir. En son yanındaki 3 arkadaşının şehit olmasıyla teslim olmuştur¹⁷⁸.

20. Tümen'e dair olaylar, 8 Eylül sabahına doğru hareketlenmiştir. 7 Eylül'ü 8 Eylül'e bağlayan gecede Lipica Gorna'nın doğusundaki 417 rakımlı tepede bulunan 63. Alay'ın üstüne Rus mevzilerinden top atışı olmuştur. Ardından bu alaya bazı noktalardan süngü hücumu başlatılmıştır¹⁷⁹. 63/3/11'e mensup olan Mülazım-ı Evvel İbrahim Vasfi Bey, bu saldırılara birliğiyle başarılı bir şekilde direnmiştir. Karşı hücumu geçmişlerdir. Bir süre ilerleyip düşmanı geri atmaya başarmış olsalar da Rus birlikleri tekrar organize olup direnç göstermiştir. İbrahim Vasfi'yi de esir etmiştir. Vasfi Bey, bu arada ayağından yaralanmıştır. 2 Tatar askeri tarafından Osmanlı askerlerine kucakta taşınarak teslim edilmiştir¹⁸⁰. Sabah olmadan başka bir olay 62. Alay'da gerçekleşmiştir. Rusya'nın saldırıları şiddetlidir. Özellikle 2. Tabur'un 7. Bölüğü'ne yüklenme olmuştur. Bu bölük çok kayıp vermiştir. Birliğin subaylarından Haydar Bey, tüm olumsuzluklara rağmen canı pahasına hatların tutulmasını sağlamıştır. Kendisi şehit olmuştur ancak gösterdiği cesaret ile etraflarındaki bölüklere güç vermiştir¹⁸¹. 7 Eylül ve gecesindeki çarpışmalarda görüldüğü gibi, 20.

¹⁷⁶ Toker, a.g.e., s. 73.

¹⁷⁷ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-28 (23 Nisan 1918).

¹⁷⁸ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-29 (23 Nisan 1918).

¹⁷⁹ Toker, a.g.e., s. 78.

¹⁸⁰ *Asker Kahramanlar*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 22.

¹⁸¹ *Asker Kahramanlar*, a.g.e., s. 24.

Tümen'in düşman tarafı ormanlık olduğu için Rus askerleri keyfi olarak yaklaşip el bombası atabilmiş; süngü hücumuna kalkabilmiştir. Toker'in aktardığına göre, 15. Kolordu Komutanlığı tarafından tümene bundan sonrası için dikkatli olması ve baskın yememesi söylenmiş ayrıca ilk hatlarda yeteri kadar asker bulundurması emredilmiştir. 15. Kolordu, 8 Eylül sabahına kadarki 2 günlük süreçte 3'ü subay olmak üzere 134 askerini şehit vermiştir. 8 subay ve 321 er de yaralanmıştır¹⁸².

8 Eylül'deki Rus saldırıları ise 15. Kolordu tarafından geri püskürtülmüştür. 19. Tümen yönüne yapılan saldırılar önlerindeki arazinin fırsat vermemesi nedeniyle ciddi bir etki yaratmamıştır. Söz konusu güne dair çarpışmalarda en çok anlatı 20. Tümen'e aittir. Sabah hava aydınlandığında ilk karşılaşılan şey, Rus birliklerinin 3-4 kilometre uzunlukta kazdığı siperler olmuştur. Bu manzara karşısında Osmanlı askerleri şaşkına dönmüştür. 63/2/8'in subaylarından Şevki (Yazman) Bey, hatırasında, tepkisini şöyle dile getirmiştir:

...Bizim siperlerin hemen önünde başlayıp ta karşiki koca ormana kadar [Sloviatyn'in kuzeyi-Molokhiv arasında] devam eden 3-4 kilometrelik saha, köstebek yuvası gibi atılmıştır. Cepheye paralel, dik, eğik, birbirinin içine geçmiş yüzlerce siper, kilometrelerce uzanan zikzaklar, ulaştırma ve yaklaşma hendekleri kazılmış; her yer, her karış toprak işlenmiştir. Bunu kaç bin kişi yaptı? Bu kadar iş bir geceye nasıl sığıdı? Akıllara hayret ve durgunluk verecek bir hâl...¹⁸³

Şevki Bey, yanında bulunan Avusturyalı bir zabitle Rus siperlerini dürbün aracılığıyla gözetlemiş; siper kazma işinde en az 10-15 bin işçi kullanıldığını tahmin etmiştir. Ayrıca siperlerde çok sayıda beyaz kalpaklı Sibiryaya kıtaatının askerlerinin olduğunu görmüştür. Avusturyalı zabıt, arkalarında mutlaka Kazak süvarilerinin olduğunu aktarmıştır¹⁸⁴. Top ateşi şiddetli bir şekilde öğlene doğru başlamıştır. Bulduğu mevkiye arka arkaya 2 top isabet etmiştir. Şevki Bey, o an etrafında gördüğü manzarayı ömrünün sonuna kadar unutamadığını dile getirmiştir:

Gözlerim tekrar yanımdaki kesik başa çevriliyor, gövdesini etrafta arıyorum; kolu, boynu, her tarafı parça parça olmuş, kesilmiş şahdamarlarından akan kan toprağı çamur haline getirmiş. Her taraf, siperlerin içleri kan, beyin, et

¹⁸² Toker, a.g.e., s. 73.

¹⁸³ Yazman, a.g.e., s. 78.

¹⁸⁴ Yazman, a.g.e., ss. 78-79.

parçaları ile bulanmış; artık her şey, hatta kesik baş bile bana korku vermiyor, yan yana yatıyoruz...

Burada hayatını kaybeden asker Ali Çavuş'tur. Şevki Bey, saldırılar sonucunda 81 kişiden 16'ya düştüklerini ifade etmiştir. Yanlarında bulunan birliklerin yardıma gelmesiyle hat tutulmuş; başarılı bir savunma yapılmıştır¹⁸⁵.

8 Eylül'deki çarpışmalar, 62. Alay'ı da derinden etkilemiştir. Şiddetli top atışı, mesafenin de uzun olmaması nedeniyle temasın dozunu arttırmıştır. İki taraf için de kayıplar fazla olmuştur. Süleyman Nazif'in ifade ettiğine göre, 62/1/4'e mensup Mülazım-ı Sâni Hüseyin oğlu Recep Hilmi (Çerkes Recep), şarapnel parçasıyla yaralanmıştır. Onu taşımaya gelen 2 erin yanına ulaştığı sırada bir top daha isabet etmiş ve 3 asker de hayatını kaybetmiştir. Recep Hilmi Bey'in ölümünün bölük üzerinde derin bir üzüntüye neden olduğu anlaşılmaktadır. Bölüğün diğer askerleri buldukları mevziyi bırakmamışlardır¹⁸⁶. Nazif'in bahsettiği çarpışma, 62. Alay'ın hemen solunda bulunan 77. Alay tarafından izlenmiştir. Gösterilen direnç, Mehmet Tevfik (Fırat) Bey'in hatıralarından da takip edilebilmektedir. Mehmet Tevfik Bey, 77 ve 62 numaralı alayların arasında Hilmi adlı bir dereden (Mechyshchiv'in kuzeydoğusunda) bahsetmektedir¹⁸⁷. Burası, Recep Hilmi Bey'e ithafen adlandırılmış olabilir.

Mehmet Tevfik Bey, anılarında, 8 Eylül günü büyük kahramanlık göstermiş bir askerden söz etmektedir. Bu asker, 62/1/2'nin subaylarından olan Mülazım-ı Sâni Osman oğlu Cevat Bey'dir. Ruslar'ın şiddetli top atışları neticesinde şehit düşmüştür. Adı şehit düştüğü tepeye verilmiştir¹⁸⁸. Cevat Bey, 8 Eylül'de top ateşine maruz kalana kadar canla başla bulunduğu yeri bölüğüyle beraber teslim etmemiştir. Cevattepe, Galiçya Cephesi'nin sonuna kadar çarpışmaların merkezinde olmuştur¹⁸⁹.

¹⁸⁵ Yazman, a.g.e., ss. 79-80, 83, 87.

¹⁸⁶ Süleyman Nazif, *Asitan-ı Tarihte Galiçya*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1919, s. 20.

¹⁸⁷ Fırat, a.g.e., s. 115.

¹⁸⁸ Mechyshchiv'in güneydoğusunda bulunan 421 rakımlı tepenin hemen doğusunda bulunan tepe. Bkz. Toker, a.g.e., s. 301.

¹⁸⁹ Fırat, a.g.e., ss. 114-115; "Galiçya Kahramanları Menâkıbı", *Harp Mecmuası*, Sayı 16 (Şubat 1917), s. 251; Cevat Bey'in şehit olduğu noktaya bir abide dikilmiştir. Cevattepe'deki abidenin etrafına, sonraki süreçte yaşanan çarpışmalarda şehit olan askerler defnedilmiştir. Böylece bu noktada zaman içerisinde bir şehitlik oluşturulmuştur. Bkz. Mithat Atabay, "Galiçya Cephesi'nde Türk Askeri ve Türk Şehitlikleri", Ed. Hilal Çetin ve Lokman Erdemir, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası*

Burası manevi yönden de Osmanlı askerlerine moral vermiş ve onları kuvvetlendirmiştir.

8 Eylül çarpışmalarına dair son anlatılar kolordunun en güneyinde bulunan 61. Alay'a aittir. 61/4/13'e mensup olan Mülazım-ı Evvel Siyahi Abdullah Efendi'den 61. Alay'ın zor durumda kalan 1 ve 3. Taburu'nu takviye etmesi istenmiştir. "Arabın Bölüğü" olarak anılan 13. Bölük, Sloviatyn'in batısında bulunan 417 rakımlı tepeye doğru hemen harekete geçmiştir. Tepenin ardında bulunan patates tarlalarında Rus askerlerinin çokça vaziyet alıp siper kazdığı anlaşılmıştır. Öncelikle tepe kazanılmıştır. Devamında ise alaydan açılan yaylım ateş ile afallamış Rus askerlerinin üzerine Siyahi Abdullah Efendi'nin önderliğinde süngü hücumuna kalkılmıştır. Elinde tabancasıyla ilerleyen Siyahi Abdullah Efendi, Sloviatyn'e kadar Rus birliklerini geri atmıştır¹⁹⁰. İbrahim (Arıkan) Bey de bu anları hatıralarında işlemiştir. İbrahim Bey, olayın kronolojisini oldukça doğru ve eksiksiz anlatmaktadır fakat süngü hücumunda Siyahi Abdullah Efendi'nin elinde meç¹⁹¹ olduğunu ifade etmiştir. ATASE kaynaklarına dayandırılarak oluşturulan *Asker Kahramanlar* adlı kitapta ise sadece tabancasını kullandığına yer verilmiştir. İbrahim Bey'in, Siyahi Abdullah Efendi'ye dair ifadeleri şu şekildedir:

Bu cesur kumandan meç elinde aç kurt gibi Ruslara saldırıyor, bir vurduğu Rus askerini yere seriyor, diğerine koşuyor ve bunu gören askerimiz de şevkle Rusları fena halde mahv ü perişan ediyordu. Ruslar için kaçmak imkân harici olduğundan silah ve cephanesini atan Rus askerleri ellerine aldıkları şapka ve mendillerle teslim olduklarını anlatıyorlardı...¹⁹²

8 Eylül günü yapılan çarpışmalar neticesinde 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey, tüm subayları ve erleri tebrik etmiştir. Güçlü duruşları ve gerektiğinde gösterdikleri hücum gücü sayesinde hatlar tutulmuştur. Rus birlikleri tüm

Kongresi 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası Bildiriler Kitabı, Çanakkale, Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, s. 531.

¹⁹⁰ Süleyman Nazif, a.g.e., ss. 32-33; Siyahi ya da diğer bir adıyla Arap Abdullah Efendi'nin görevli olduğu asıl birlik 61/1/2 idi. Alayın ihtiyatı olan 13. Bölüğe sonradan gönderilmiştir. Bkz. *Asker Kahramanlar*, a.g.e., s. 23.

¹⁹¹ Düz, kısa ve ensiz kılıç. Süngü gibi yalnızca batırılarak yaralamaya yarar. Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc57b2a586d74.81201685, 28 Nisan 2019.

¹⁹² Arıkan, a.g.e., s. 92.

mevzilerden püskürtülmüştür. Ancak kayıp sayıları can sıkıcı mahiyetteydi. 19. Tümen 879; 20. Tümen ise 800 asker kaybetmiştir¹⁹³.

8 Eylül'ün ardından tümenler, 2 kilometre kadar Bebel'ka Deresi'nden (1. hat) Naraivka Deresi'nin batısına (2. hat) doğru çekilmeye başlamıştır. 11 Eylül'e kadar Rus birlikleri de tuttıkları mevzileri sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı birliklerinin ikinci hatlara doğru geriye gitmesine rağmen taraflar, 3 günlük süreçte ancak küçük çarpışmalar yaşamıştır. 11 Eylül tarihine gelindiğinde ise 20. Tümen cephesinde 417 ve 419 rakımlı tepelerde çok şiddetli sıcak temas kurulmuştur. Arazinin ormanlık olması Rusya'ya saldırı açısından kolaylık sağlamaktaydı. Bu tepelerde, 11 Eylül'ün ilk saatlerinden itibaren Rusya'nın keşif kolları çok defa görülmüştür. 63 ve 61. Alay'ın başta keşifçi ve nöbetçi askerlerinin direnişiyle Rus saldırısı püskürtülmüştür¹⁹⁴. 11 Eylül'deki saldırılarda keşif görevini icra etmekte olan 61/2/3'e mensup Yazıköyü Karyesi'nden (Gerede/Bolu) Yakup oğlu Recep (21)'in yanında 7 arkadaşı vardır¹⁹⁵. Yakup oğlu Recep, Rusya'nın bir keşif koluyla karşılaştıklarını ifade etmiştir. Aralarındaki mesafe 10 metreye düşene kadar savaşımlardır. 2 arkadaşı şehit düşmüş; kendisi de 5 arkadaşıyla beraber esir düşmüştür¹⁹⁶. Sonuç olarak, 11 Eylül Rus saldırısında, 3 subay, 104 er şehit olmuştur. 3 subay ve 421 er yaralanmıştır. 237 er kaybolmuştur¹⁹⁷.

13 Eylül'e gelindiğinde ise 62. Alay'ın keşifçileri yer yer zor durumlarda kalmıştır. 62/2/3'e mensup Hacıabdurrahman Mahallesi'nden (Kula/Manisa) Hasan oğlu Mehmet (28), Onbaşı Dobrucalı Osman ve 8 arkadaşıyla keşfe çıkmıştır. Bir süre sonra sıcak temas sağlamışlardır. 3 kişi kalınca esir olmuşlardır. Hasan oğlu Mehmet, diğer erlerin durumu hakkında bilgi vermemiştir. Rusya tarafından gelen ateşin şiddetli olduğunu belirtmiştir. Arazinin düz olmamasından ötürü geri gidemediklerini aktarmıştır. Ayrıca, Onbaşı Dobrucalı Osman'ın kendilerine "Geri Çekilin" komutu vermediği için yerlerinde sabit kaldıklarını da eklemiştir. Dobrucalı

¹⁹³ Toker, a.g.e., s. 80.

¹⁹⁴ 417 ve 419 rakımlı tepeler, 11-12 Eylül gecesinde sağ kanatta bulunan Alman birliklerine bırakılmıştır. Bkz. Toker, a.g.e., s. 83.

¹⁹⁵ Arkadaşlarından bazılarının isimleri şöyledir: İzmirli Şevket Onbaşı, Mülazım Sadık, Karaköylü Kemal (Şehit) ve Ali (Şehit). Bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-47 (2 Mayıs 1918).

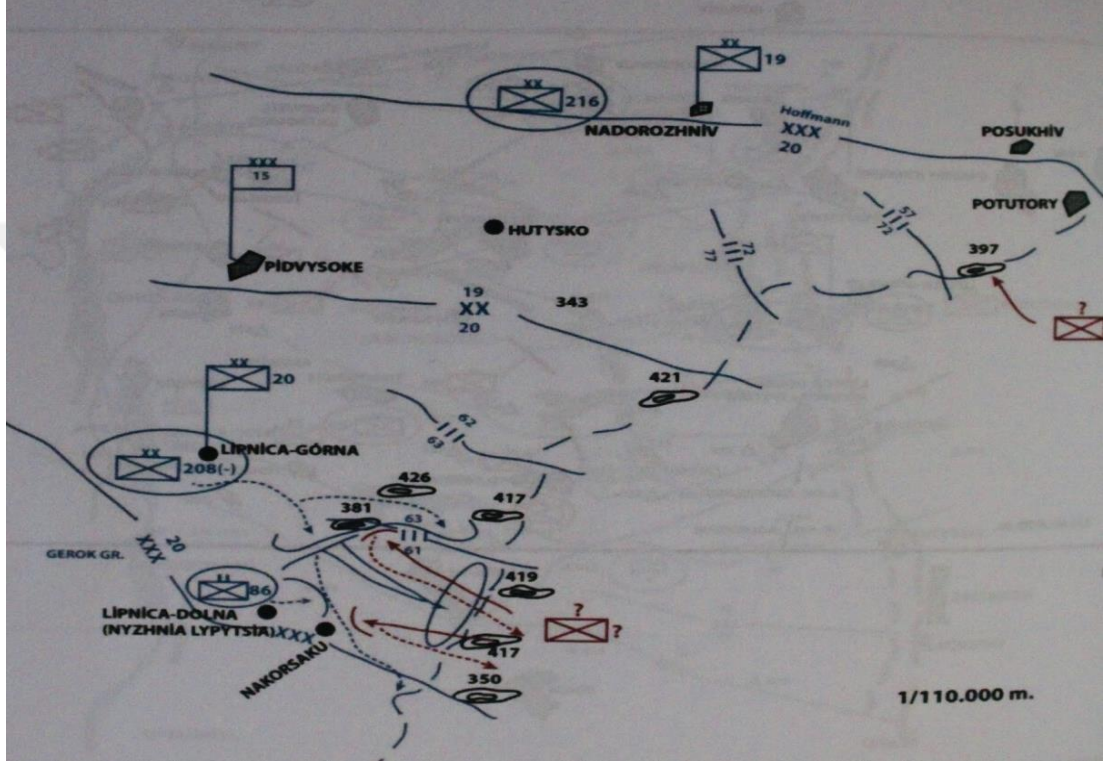
¹⁹⁶ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-47 (2 Mayıs 1918).

¹⁹⁷ Toker, a.g.e., s. 84.

Osman'ın kendileriyle beraber esir olmadığını ifade etmiştir¹⁹⁸. Onbaşının durumu hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

2.4. 16-17 EYLÜL 1916 RUS TAARRUZU

Harita 6: 16-17 Eylül 1916 Rus Taarruzunun Ağırlık Noktaları

Kaynak: Toker, a.g.e., s. 296.

16 Eylül'de günün ilk ışıkları ile Rus topçularının atışları başlamıştır. Bir gün öncesinde, 20. Tümen'in önündeki ormanlık alanda Rus birliklerinin yığınak yaptığı görülmüştü. Bu doğrultuda 16 Eylül Rus taarruzunun merkezinin 20. Tümen olacağı anlaşılmıştır. 19. Tümen cephesinde zorluk çıkaracak bir gelişme yaşanmamıştır. Toker'in aktardığına göre, 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey tümenleri uyararak şunları demiştir: "Düşman bütün kolordu cephesine ateş açmıştır. Bu bir hücum hazırlığıdır...Civarınızdaki ve ilerinizdeki birliklerle de irtibatla bulununuz. Daima ileride cereyan edecek durumdan ve muharebeden yeterli bilgi almaya çalışınız". Yakup Şevki Bey, 2 Alman ağır obüs bataryasının kolordunun arkasında

¹⁹⁸ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-22 (23 Nisan 1918).

olduğunu tümen komutanlarına iletirken şunları demiştir: “Bu bilgileri birliklere de bildiriniz. Onları yüreklendiriniz. Son nefesine kadar mevzilerimizi muhafaza edeceğiz. Düşman beceriksiz ve kıymetsizdir. Her ere anlatarak morallerini yükseltmeye çalışınız”¹⁹⁹. Tüm kolordu, öğlen vaktine doğru çok şiddetli olarak genel bir saldırıya uğramaya başlamıştır. Vecihi Bey, o günkü çarpışmada, 15. Kolordu üzerine 14 alayın saldırdığını alınan esirlerden öğrendiklerini belirtmiştir²⁰⁰. Bu sayı, kolordunun kendisinden yedi kat fazla olan Rus askerleriyle çarpıştıklarını göstermektedir.

Süleyman Nazif’in ifade ettiğine göre, 63/2/8’e mensup “Kara” Ahmet Onbaşı, düşmanda süngü ile saldırı hazırlığı sezinlemiştir. Bu durumu üstlerine bildirmiştir. “Kara” Ahmet’ten, kendisi gibi onbaşı olan Süleyman’ın askerleri ile önlerinde bulunan düşman birliklerine şok bir saldırı yapması istenmiştir. “Kara” Ahmet ve arkadaşları, bu emri uygulamış; başarılı bir şekilde birliklerine geri dönmüşlerdir. İki onbaşı, çavuş rütbesine yükseltilmiştir. Ayrıca “Kara” Ahmet’e, Alman Harp Nişanı verilmiştir²⁰¹. Bugünün tanıklarından 63/3/1’e mensup Bursa’dan Salih oğlu Ahmet (29), hücum emri geldiğinde arkadaşlarıyla ileri atıldığını dile getirmiştir. Bir süre sonra bozulmuşlardır. Salih oğlu Ahmet’in ifadesine göre, etrafındaki arkadaşlarından kimse kurtulamamıştır. Ahmet, yanında sağ kalanlarla esir düşmüştür²⁰². Toker’in belirttiğine göre 63. Alay, bulunduğu mevzileri canla başla savunmuştur. Top atışları ile alayın ilk hatları tamamen harap olmuştur. 419 rakımlı tepe kaybedilmiştir. Alay komutanı Ahmet Muhtar Bey bizzat çatışma içine girerek, 419 rakımlı tepeyi tekrar ele geçirmiştir²⁰³.

¹⁹⁹ Toker, a.g.e., ss. 90-91.

²⁰⁰ Vecihi, “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 25”, *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3233 (3 Ocak 1922), s. 3.

²⁰¹ Süleyman Nazif, a.g.e., s. 68.

²⁰² ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-30 (23 Nisan 1918).

²⁰³ 419 rakımlı tepe, hemen Bebel’ka Deresi’nin yanında bulunmaktadır. 63 ve 61. Alay’ın arasındadır. Tepenin düşmesi Brusilov’un birliklerine Osmanlı cephesini Galiçya’dan yarma fırsatı verebilirdi. Rusya’nın tüm saldırılarına rağmen 15. Kolordu birlikleri yarılammış olsa da bahsi geçen iki alay çok kayıp vermiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Toker, a.g.e., s. 92; 417 ve 419 rakımlı tepelere Rusya tarafından zehirli gaz atılmıştır. Bkz. Muzaffer Taşyürek, *Hedefi Meçhul Cephe Galiçya*, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2008, s. 85.

16 Eylül'deki çarpışmalarda en zor durumda kalan birliğin 61. Alay olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁴. Şevki (Yazman) Bey, hatıralarında bu alayın durumunu şöyle ifade etmiştir: “61'inci Alayımızın verdiği kayıp akıllara durgunluk verecek derecededir. Bu alayın en sağda bulunan ve çok cesur bir kumandana sahip olan taburundan, tabur kumandanı, yaveri, doktoru, hatta iase zabiti de dahil olmak üzere tek bir zabıt kurtulamamış. Hepsi şehit veya yaralı”²⁰⁵. Bahsettiği birlik 61. Alay'ın 2. Taburu'dur. 2. Tabur, öğle saatlerinde üstlerine ulaşarak hattı tutmakta zorlandığını ve geri çekilmek istediğini bildirmişti. Kendilerine, 1. Tabur'dan destek alması söylenmiştir fakat 1. Tabur çok hırpalandığı için bu desteği verememiştir²⁰⁶. 61/2/1'e mensup Ertuğrul Karyesi'nden (Ertuğrul/Bursa) Tahir oğlu Ali (24), arkadaşlarının hayatlarını kaybetmesine tanık olmuştur. Ali, Rus birlikleri 50 metreye gelene kadar savaşmaya devam ettiklerini ifade etmiştir. Ali, esir olurken yanında kendi bölüğünden Yüzbaşı Süleyman'ın ve Mülazım-ı Sâni İbrahim'in olduğunu söylemiştir. Üçü birlikte esir düşmüştür. 60 Rus neferinin üzerlerine geldiğini aktarmıştır²⁰⁷.

İbrahim (Arıkan) Bey de 16 Eylül'deki çarpışmaya dair detaylı bilgiler sunmaktadır. İbrahim Bey'in birliği, öğleden hemen sonra Rus saldırısı ile buldukları siperlerden atılmıştır. Sloviatyn'in güneybatısına doğru çekilmişlerdir. Daha sonra tabur, ihtiyatlarla desteklenmiştir. İbrahim Bey'in ifade ettiğine göre, tekrar revize edilen 3. Tabur, hemen yanlarında bulunan Alman askerlerinin Rus süvari birliğinin saldırısına uğradığına şahit olmuştur. Süvariler, Alman askerlerini kılıçtan geçirmektedir. Bu durum karşısında Osmanlı birlikleri hemen ateş açmış ve süvari hücumu savuşturulmuştur. Alman askerlerin bir kısmı kurtarılmıştır²⁰⁸. Vecihi Bey'in hatıralarında bu olay hakkında bilgiler mevcuttur. İfade edildiğine göre, ihtiyatlardan olan takım komutanı Yozgatlı Mülazım Mustafa Sabri, onbaşı “Borazan” takma adlı Hasan'a 10 er vererek Alman askerlere yardım etmesini

²⁰⁴ Bu alayın siperlerinin çoğu harap olmuş ve telefon irtibatları kesilmiştir. Bkz. Ahmet Suat, a.g.e., s. 59.

²⁰⁵ Yazman, a.g.e., s. 94.

²⁰⁶ Toker, a.g.e., s. 91; Bu muharebe sırasında Tosya/Kastamonu'dan 61/2/6'nın komutanı Yüzbaşı Ahmet Rıfat Bey, bir şarapnel parçasının isabet etmesiyle şehit düşmüştür. Şehadetinden iki gün sonra Binbaşı yapılmış ve ailesine maaş bağlanmıştır. Bkz. *Cephe Hattı Raporlarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Şehit Türk Subayları*, Haz. Nuri Güçtekin, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018, s. 204.

²⁰⁷ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-58 (2 Mayıs 1918).

²⁰⁸ Arıkan, a.g.e., s. 97; Toker, a.g.e., s. 92.

istemiştir. Alman askerler kurtarıldıktan sonra yardımda bulunan Osmanlı askerlerine, Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından nişan verilmiştir²⁰⁹. Alman askerlerinin bozulduğu esnada onlara yakın olan bazı Osmanlı askerleri de esir olmuştur. 61/2/2'ye mensup Germencik Karyesi'nden (Germencik/Aydın) Mehmet oğlu İbrahim (21), yanındaki 9 arkadaşıyla son ana kadar çarpıştığını ifade etmiş ve Alman birliklerinin bozulmasının akabinde çok ön hatlarda kaldıkları için esir düştüklerini söylemiştir. Mehmet oğlu İbrahim, Rus askerleri 10 metre mesafeye gelene kadar çarpışmaya devam ettiklerini dile getirmiştir²¹⁰.

İbrahim (Arıkan) Bey, anılarında, kaybettikleri bazı siperleri geri aldıklarında insanî yönü ağır basan bir durumdan bahsetmiştir: "...Siperlerde yaralı olarak bırakmış olduğumuz arkadaşları Ruslar battaniye ve kaputlarla örtmüş, daha hafif yaralı olanlara Rus peksimeti ve şekerler vermiş, bir kısmının yaralarını sarmış ve bunları sevk etmeye vakit bulamadan yine siperlerimizi bize bırakmıştı... Hiçbir yaralımızı süngülememişlerdi"²¹¹.

15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın muharebe raporunda bahsettiğine göre, tüm alaylar kendisine gelen emir doğrultusunda kaybettiği bazı mevzileri geri almak için hemen harekete geçmiştir. Akşam olurken bazı noktalar başarıyla tutulmuştur. 419 rakımlı tepenin etrafında güvenlik sağlanmıştır. 16 Eylül çarpışmaları bittiğinde kolorduda sadece 61. Alay'ın birlikleri 2 kilometre geriye çekilmek zorunda kalmıştır²¹². Böylece solundaki 63. Alay'ın sağ kanadı boş kalmıştır. Bu durum, 17 Eylül çarpışmalarının daha şiddetli geçmesine sebebiyet verecekti. 20. Tümen, 16 Eylül çarpışmalarında ciddi yara almıştır. Bazı bölüklerinde subay kadrosu tükenmiştir. Ayrıca bütün ihtiyatlar birinci hatlarda tutulduğundan yedek olarak tüm kolorduda 1 tabur kalmıştır. Osmanlı ordusu bugün maruz kaldığı tüm olumsuzluklara rağmen elinden gelen çabayı göstermiştir. Bu sebeple kolordu komutanı tarafından tüm subaylara ve erlere teşekkür edilmiştir²¹³.

²⁰⁹ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 26", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3236 (6 Ocak 1922), s. 3.

²¹⁰ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-48 (2 Mayıs 1918).

²¹¹ Arıkan, a.g.e., s. 99.

²¹² ATASE, BDH, Kl. 237, D. 980, F. 2 (18 Eylül 1916).

²¹³ Toker, a.g.e., ss. 96-97.

16 Eylül'de olduğu gibi 17 Eylül'de de, 19. Tümen zor duruma düşmemiş üstelik Rusya'ya karşı başarılı operasyonlar yapmıştır. Ancak 20. Tümen, oldukça zor bir güne başlamıştır. 61. Alay'ın toplam mevcudu 3.500-4.000 civarından 1.218'e kadar düşmüştür. Bu alayın taburları, 17 Eylül çarpışmalarında ihtiyat olarak kullanılmıştır. Sabah saatlerinden itibaren 63. Alay'ın sağ kanadı Rus saldırısına uğramıştır. Gün içinde devam eden saldırılara dayanamayan 63. Alay'ın 1 ve 4. Taburu geriye atılmıştır. Bu taburlar sollarındaki 62. Alay'ın mevzilerine girmiş ve Dibrova'nın batısına doğru kaymak zorunda kalmışlardır. 17 Eylül akşamına kadar Lipica Dolna ve Lipica Gorna'nın doğusunda sürekli yeni mevziler oluşturup çarpışan 61 ve 63 numaralı Osmanlı alayları, çok fazla zayıat vermiştir. Buna rağmen Alman birlikleriyle beraber Rus ilerleyişinin daha derine ulaşmasına izin vermemişlerdir. Devam eden günlerde bu iki Osmanlı alayı revize edilmiş; görev yerleri ise Alman birliklerine bırakılmıştır²¹⁴.

Bugüne dair anlatılara 19. Tümen'den başlanabilir. 77/1/1'e mensup olan Mehmet Tevfik (Fırat) Bey, gün boyunca gruplar halinde cehennemi andıran top atışlarına maruz kaldıklarını söylemiştir. Mechyshchiv'in batısındaki Cevattepe'yi kaybettiklerini fakat yaptıkları şiddetli bir karşı saldırı neticesinde geri aldıklarını aktarmıştır²¹⁵. 20. Tümen'in cephesine gelirse, 61. Alay'ın mevzilerini tutması için bir Alman birliği gelmiştir. Alman birliğinin hemen solunda yine 63. Alay yer almıştır. Bu doğrultuda 61. Alay'ın tüm birlikleri, mevzideki Alman ve 63 numaralı alaylara destek sağlamıştır. İlave olarak, bu iki alayın arasında tampon görevi görmüştür. Bu görevleri icraya giden 61/2/1'e mensup Dereköy'den (Orhaniye/Bursa) Mustafa oğlu Hurşit (26) ve yine 61/2/1'den İnebolulu Emin oğlu Kemal (27), aynı bölükten olmalarına rağmen birbirlerinden habersiz şekilde Naraiivka Deresi'nin civarındaki mevzilerde öğleden önce Ruslara esir olmuşlardır. Mustafa oğlu Hurşit, tek başına kalmıştır. Emin oğlu Kemal'in ifadesinden en az 2 arkadaşının daha yanında olduğu anlaşılmaktadır. İki asker de bölük komutanı Yüzbaşı Hüseyin'in esir düştüğünü dile getirmiştir. Ruslar 50 metreye kadar yaklaşmıştır. İki asker de esir olmadan önce şiddetli bir Rus saldırısı olduğunu söylemiştir. Emin oğlu Kemal, Rusya'nın her taraftan çevirdiğini bölükten kalanların

²¹⁴ Toker, a.g.e., ss. 97-98.

²¹⁵ Fırat, a.g.e., ss. 115-116.

bu şekilde esir olduğunu izah etmiştir²¹⁶. Mustafa oğlu Hurşit ise 100 kadar Osmanlı askerinin bu saldırıda şehit düştüğünü ve son ana kadar savaştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Hurşit, 16-17 Eylül gecesi subaylar tarafından yapılan bir konuşma sırasında, kaçanların ya da kaçmaya teşebbüs edenlerin kurşuna dizileceğinin söylendiğinin altını çizer²¹⁷.

63/2/2'ye mensup İğdir Köyü'nden (Küre/Kastamonu) Hüseyin oğlu Mehmet (22), Lipica Dolna'nın hemen kuzeyinde bulunan Naroivka Nehri'nin yakınındaki mevzilerde tüm gece (16-17 Eylül gecesi) savunma yaptıklarını söylemiştir. Buna rağmen sabahki Rus saldırısında dayanamayıp Yüzbaşı Hasan Efendi ile esir düşmüştür. Sağ taraflarının bozulmasının akabinde siperlerinde tutunamamışlardır. Hüseyin oğlu Mehmet'in rütbeli olduğu düşünülebilir. Bu konuda bilgi vermemiştir fakat kendisinden başka birliğindeki diğer zabıtlar hakkında bilgisinin olmadığını söylemiştir²¹⁸.

61/4/4'e mensup Haylamaz Karyesi'nden (Güney/Denizli) Mercan oğlu Mehmet (29), Lipica Gorna'nın doğusunda 63. Alay birlikleriyle beraber çarpışırken esir olmuştur. Mercan oğlu Mehmet, yanında, 63. Alay komutanı Yüzbaşı Şükrü Bey, Mülazım Ahmet ve bölükten tanıdığı fakat isimlerini vermediği bazı askerlerle beraber esir düşmüştür. Ateş hattında bulduklarını, düşmanın el bombası attıktan sonra süngü hücumuna kalktığını dile getiren Mercan oğlu Mehmet, orada bulunanların çoğunun ya esir olduğunu ya da hayatlarını kaybettiğini belirtir²¹⁹. Mehmet Tevfik (Fırat) Bey, anılarında, Mercan oğlu Mehmet'in mensup bulunduğu alayın, ormanlık bir bölgede yer aldığını ve çatışmaların yaşandığı saatlerde çok şiddetli bir yağmurun görüldüğünü ifade eder²²⁰. Bu şartlar altında Osmanlı askerlerinin kaldığı zor durum daha net anlaşılabilir.

Mercan oğlu Mehmet gibi orada olan başka Osmanlı askerlerinin de yaşadıklarını bizlere aktardığı görülmektedir. 63/4/3'e mensup olan dört arkadaş çok

²¹⁶ Ayrıca Emin oğlu Kemal, Mülazım-ı Evvel Hüseyin ve Başçavuş Hakkı'nın da esir düşenler arasında olduğunu dile getirmiştir. Bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-31 (2 Mayıs 1918).

²¹⁷ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-16 (23 Nisan 1918).

²¹⁸ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-27 (2 Mayıs 1918).

²¹⁹ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-44 (2 Mayıs 1918).

²²⁰ Fırat, a.g.e., s. 116.

değerli bilgiler bırakmışlardır. Bu askerlerin isimleri şöyledir: Hacıabdurrahman Mahallesi'nden (Kula/Manisa) Mustafa oğlu Ahmet (23), Foça'dan (İzmir) Hasan oğlu Ali Haydar (26), Adapazarı'ndan Eşref oğlu Rıfat (24) ve Hisarlık Karyesi'nden (Bayındır/İzmir) İbrahim oğlu Süleyman (40). Eşref oğlu Rıfat, Rus askerleri toplu saldırı yapmadan önce içlerinden bir tanesinin kendilerine doğru sağ kanatlarından ateş etmeye başladığını söylemiştir²²¹. Bu kişinin ardından oradan gelen ateş sıklığı artmıştır. Süleyman ise, sağ kanatlarında bulunan ihtiyat birliklerinin (61. Alay) bozulduğunu ve oradan da ateş almaya başladıklarını aktarmıştır. Dört arkadaş arkadan da çevrildiklerini artık fark etmişlerdir. Bunun üzerine bazı Osmanlı askerleri, üstlerine gelen Ruslara karşı süngü hücumuna kalkmak zorunda kalmıştır ve bu askerlerin şehit oldukları İbrahim oğlu Süleyman tarafından ifade edilmiştir. Süleyman, ayrıca Rus askerlerin 40-50 metre çapta çevreleyerek kendilerine yaklaştıklarını dile getirmiştir²²². Ahmet ve Ali Haydar, mevziden çıkamamıştır. Ruslar'ın 20 metreye kadar geldiklerini; siperlerine atladıklarını aktarmışlardır. Ruslar süngülemeye kalkınca esir olmuşlardır. İki Osmanlı askeri de arkadaşlarından kimsenin bu saldırıdan kurtulamadığını ifade etmiştir. Dört asker, bölük komutanları Yüzbaşı Şükrü Bey'in de esir olduğunu aktarmıştır. Böylece Mercan oğlu Mehmet'in bu yöndeki ifadeleri adı geçen dört asker tarafından onaylanmıştır. Askerler, ayrıca 30 kadar askerin daha esir olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeler ışığında, ormanlık alanda bulunan siperlerdeki çarpışmalarda, Yüzbaşı Şükrü Bey'in 100-120 askerini şehit verdiği tahmin edilebilir²²³.

17 Eylül'e dair çok önemli bilgiler sunan başka bir isim de Şevki (Yazman) Bey'dir. Şevki Bey, özellikle Lipica Dolna'nın kuzeydoğusundaki 419 rakımlı tepedeki çarpışmaları oldukça detaylı aktarmıştır. Burası Rus süvari ve piyadelerinin gerçekleştirdiği saldırıların çıkış noktası idi. Şevki Bey, Alman bölüklerinin çok düzenli bir şekilde tepeye doğru ilerlediğine, ayrıca tepenin diğer yamacında bulunan Kazak süvarilerinin hızlıca tepeyi geri almaya çalıştığına şahit olmuştur. Bu durumu

²²¹ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-39 (2 Mayıs 1918).

²²² ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-43 (2 Mayıs 1918).

²²³ Ahmet ve Ali Haydar, Mülazım-ı Evvel Bahattin ve Başçavuş Bilal'in de esir olduğunu ifade etmiştir. Mustafa oğlu Ahmet için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-33 (2 Mayıs 1918); Hasan oğlu Ali Haydar için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-34 (2 Mayıs 1918). Eşref oğlu Rıfat ise Mülazım İbrahim'in kendileriyle beraber esir olduğunu söylemiştir. Bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-39 (2 Mayıs 1918). İbrahim oğlu Süleyman ise takım zabiti Behram Çavuş ve Asaf Onbaşı'nın esir düştüğünü aktarmıştır. Bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-43 (2 Mayıs 1918).

fark eden Alman bölükleri ise son derece düzenli ve seri olarak atağa geçmişlerdir. Şevki Bey şunları ifade etmiştir:

Alman alayı [bölükleri] gösterdiği süratin faydasını görmüştü. Rus süvarisinden biraz evvel zirveye vardı. Bölükler, bitişik nizamda oldukları yere yattılar. Hafif ve ağır makineliyle öndeki neferler öyle müthiş, biçici bir ateş açtılar ki, beş dakika sonra muazzam kitleler halinde ilerleyen Rus süvari alaylarının yerinde sağa sola kaçışan süvarisiz beygirler ve geriye doğru firar eden atsız insanlardan başka bir şey kalmamıştı. Kalanlar yerlere serilmiş, yok edilmişti. Kaçan beygirden bir çoğu da bizim elimize geçmiş bulunuyordu²²⁴.

16-17 Eylül'deki çarpışmalara dair kolordu komutanı Yakup Şevki Bey, raporunda, Rus birliklerinin saldırılarının top ve tüfek ateşiyle püskürtüldüğünü belirtmiştir. Bu saldırılar bazen de süngü ile önlenmiştir. Bu şekilde Osmanlı birlikleri, tuttıkları cephenin yarılmasına izin vermemiştir. Yalnızca 61. Alay'ın 2 kilometre kadar geriye atıldığını ifade eden Yakup Şevki Bey, 17 Eylül'de de 63. Alay'ın aynı akıbete uğramadan fakat çok zayıf vererek mevzilerini tuttuklarını aktarmıştır. Bu iki günlük çarpışma sürecinde 19. Tümen'in toplam zayıfı (şehit, yaralı, esir, kayıp) 12 zabıt ve 900 nefer, 20. Tümen'in ise 55 zabıt ve 3.600 nefer olmuştur. 20. Tümen'in zayıfının büyük çoğunluğu 61 ve 63 numaralı alaylardandı. Rapora göre, Rusya'nın bu iki günde zayıfı Osmanlı kolordusuna nazaran 4 misli olmuştur. Sağdan Gerok Grubu'nun askerleri geri çekildiği için 16 Eylül'de 61 ve 17 Eylül'de ise 63 numaralı alaylar zor duruma düşmüştür. Kolordu komutanı askerlerin çok fena vaziyetlerde kalmış olsalar da fedakâr ve kahramanca direndiğinin altını çizer ki bu direniş, Güney Ordusu tarafından da takdir edilmiştir. Yakup Şevki Bey'in, raporunda, cepheye geldikleri ilk günden 17 Eylül'e kadar geçen sürenin değerlendirilmesi de bulunmaktadır. Söz konusu değerlendirmeye göre, kolordunun toplam zayıfı, 95 subay ve 7.000 erdi. Ayrıca 6 tabur ve 22 bölük kumandansız kalmıştır. 15. Kolordu'ya ait 3.000 neferli 10. Depo Alayı'nda iki hafta talim görmüş olan 1.500 er de cepheye nakledilmişti²²⁵.

²²⁴ Yazman, a.g.e., s. 97.

²²⁵ ATASE, BDH, Kl. 237, D. 980, F. 2 (18 Eylül 1916).

2.5. 24 EYLÜL 1916 RUS TAARRUZU VE I. CEVATTEPE ÇARPIŞMASI (24 EYLÜL 1916)

Toker'in ifade ettiğine göre 15. Kolordu, 21 Eylül'e kadar tuttuğu mevzileri güçlendirmeye çalışmış ve askerler de bu aralıkta dinlenmiştir. Tüm cephede küçük çapta çarpışmalar devam etmiştir. 21 Eylül tarihinde, 15. Kolordu'nun cephesi kuzey-güney yönünde kısaltılmış ve sorumluluk alanı, Potutory yerleşimi Alman birliklerinde kalacak şekilde Mechyshchiv'in güneyindeki tepelere kadar daraltılmıştır. Önceki çarpışmalarda çok zayıf olan 61. Alay, 20. Tümen'in ihtiyatı konumuna getirilmiştir²²⁶.

24 Eylül'e gelindiğinde, Rusya, tüm kolordu üzerine şiddetli top atışları gerçekleştirmiş ve iki tümenin ortasında kalan Mechyshchiv, 419 rakımlı tepe ve Cevattepe istikametine doğru bir tümenlik kuvvetle piyade akını da başlatmıştır. Öğle saatlerinde Mechyshchiv'de top atışlarından dolayı yangın çıkmış, bu nedenle Osmanlı birliklerinden 77, 62 ve 63 numaralı alaylar zor durumda kalmıştır. 421'de ve Cevattepe'de göğüs göğüse çarpışmalar yaşanmıştır. Bu noktalar gün içinde kaybedilmiş; akşama doğru ise geri alınmıştır²²⁷.

19. Tümen'den Mehmet Tevfik (Fırat) Bey, sabah saatlerinden itibaren başlayan atışları anılarından şöyle anlatmıştır: "...Cevat Tepesi adeta bir cehennem halini almıştı. Asırlık kayın ağaçlarının dalları obüs mermilerinin isabeti ile hallaç pamuğu gibi havalarda uçuşuyordu. Düşen top mermilerinin meydana getirdiği huzmeler, sütun halinde havaya yükseliyor toz ve duman bulutlarından oluşan bulutlar teşkil ediyordu"²²⁸. Top mermileri, ihtiyata ayrılmış olan 61. Alay'ın mevzilerine kadar gelmiştir. Bu durumun vahametini İbrahim (Arıkan) Bey de anılarında anlatmıştır: "...Çok feci manzara ile karşılaştım. Mangadan yalnız Orhangazili Halil'in vücudu, diğer neferlerden ise bir iki tanesinin kol ve kafaları meydanda kalmıştı. Vücutları toprağa gömülmüştü. Bunlara karşı hiçbir surette

²²⁶ Toker, a.g.e., s. 102.

²²⁷ 419 rakımlı tepe ve Cevattepe, 77 ve 62 numaralı alayların kontrolü altında idi. Bkz. Toker, a.g.e., ss. 104-105.

²²⁸ Fırat, a.g.e., s. 116.

yardımlı yapılacak zaman değildi²²⁹”. İbrahim Bey, top atışları, mitralyöz ateşleri ve el bombaları yüzünden siperlerdeki vaziyetin daha da kötüye gittiğini şöyle dile getirmiştir:

Sürünerek gitmekte iken 1’inci takım zabiti Haydar Efendi’nin cansız yattığını ve dürbününün de yerde olduğunu gördüm. Bir iki adım daha sürünerek gittim. Fırkada bomba kursunda olan ve asi neferi görmeye gelen Başçavuş Salih Efendi’nin de yattığını gördüm. Yanından geçtiğimden kolundan tutarak “Salih Efendi” diye seslendim. Ancak gözünün birisini açmak istediye de tekrar kapadı. Ebedi hayata kavuşuyordu. Yalnız alnından ince bir kan aktığı görülyordu. Onun az ilerisinde 2’inci takım kumandanı Memiş Efendi’nin de cansız yattığını gördüm. Bilecikli Abdullah, Bilecikli İbrahim ve Kireçburunlu Ahmet Çavuş’ların da keza şehit olduklarını gördüm²³⁰.

İbrahim Bey, 61. Alay’dan sağ kalanların 63 ve 62 numaralı alayların hatlarına girdiğini aktarmıştır. Kendisi, hem bacağından hem de kolundan ağır yaralı olmasına rağmen bir Alman birliğine denk geldiği için kurtulmuştur. Almanlar’ın çok iyi davrandığını, yaralarını sardıklarını, puro ve ballı-tereyağlı ekmek verdiklerini söylemiştir. İbrahim Bey, gördüğü ilgi ve insaniyet karşısında kendisini hayatının sonuna kadar borçlu hissedeceğini dile getirmiştir. 61. Alay’ın neredeyse tüm subayları ya şehit olmuş ya da yaralanmıştır. İbrahim Bey, ait olduğu bölüğün mevcudunun 320 kişiden 34’e düştüğünü aktarmıştır²³¹.

2.5.1. Birinci Cevattepe Çarpışması (24 Eylül 1916) ve Etrafındaki Diğer Hakim Noktalarda Yaşananlar

Cevattepe, 24 Eylül çarpışmalarının merkezinde yer almıştır. Tepe ve etrafında çarpışmış olan askerlerin anlatımları detaylı bilgiler içermektedir. Mehmet Tevfik (Fırat) Bey, tepe geri alınırken Osmanlı birliklerinin çok zayıf olduğunu aktarmıştır. Kendisi, bugün ağır bir şekilde yaralanmış; akabinde 20 gün tedavi görmüştür. Mehmet Tevfik Bey’in arkadaşlarından Başçavuş Nazmi, Başçavuş Muzaffer ile Mülazım adayı Nuri Bey şehit olmuştur. Çok sevdiği bir asker olan Konyalı Mehmet

²²⁹ İbrahim Bey’in hatıralarında muhtemelen tarih çevirmede yapılan hatadan dolayı 25 Eylül’de çarpışmanın olduğu aktarılmıştır fakat bu tarihte 61. Alay cephesinde sıcak temas kurulmamıştır. Bkz. Arıkan, a.g.e., s. 104.

²³⁰ Arıkan, a.g.e., s. 106.

²³¹ Arıkan, a.g.e., ss. 107-111.

de şehit olmuştur. Ayrıca bölükte subay sayısının gitgide azalmıştır. Mehmet Tevfik Bey, bölüklerinde, bölük kumandanı ve ihtiyat zabiti Bergamalı İbrahim Bey haricinde subay kalmadığını söylemiştir²³².

İlk Rus saldırıları başladığı sırada, 77. Alay'a yardıma giden birliklerden olan 62/2/4'e mensup Karaman (Karaman)'dan Yakup oğlu Ahmet (35), süngü hücumuna kalktıkları sırada Ruslara esir düşmüştür. Yanında 3 arkadaşının daha olduğunu söylemiştir: Boşnak Yusuf, Ankaralı Hüseyin, Bozkırlı Ali. Yakup oğlu Ahmet, Cevattepe'nin karmakarışık olduğunu ve Rus askerlerin kendilerine üstün geldiğini söylemiştir²³³.

Ahmet gibi esir düşen 62/2/3'e mensup iki Bursalı asker daha olduğu kaynaklardan takip edilebilmektedir. Bu askerler birbirlerinden bağımsız olarak farklı noktalarda esir düştiklerini söylemişlerdir. Askerlerin isimleri Eyüp oğlu Ali (35) ve Halil oğlu Fethullah (29)'tır. Cevattepe'nin çok karıştığını ifade eden iki askerden Eyüp oğlu Ali sırtından; Halil oğlu Fethullah ise sol ayağından yaralanmıştır. Son ana kadar savaştıklarını vurgulayan askerler, düşmanın 10 metreye geldiğini gördüklerinde teslim olmuşlardır²³⁴.

Cevattepe'nin batısında kalan 421 rakımlı tepe bir başka mühim hâkim nokta idi. Burada da direnç gösterilmiştir. ATASE bünyesinde hazırlanan *Asker Kahramanlar* adlı kitaba göre, 62/3/9'a mensup olan zabıt namzeti Abdülhamit Bey kendi askerleriyle bu tepede bir siperi savunmuştur. Rus askerlerin hemen yakınındaki bir siperi girdiğini gören Abdülhamit Bey, buraya doğru bir hücum başlatmıştır. Kaybedilen siperi geri almıştır. Yanında Tireli Mahmut Çavuş, Bolvadinli Kamil Onbaşı ve Nazillili Mehmet vardır. Kamil Onbaşı ve Mehmet adlı asker şehit olmuştur. Abdülhamit Bey ise ağır yaralanmıştır. 60 kadar esir aldıklarını söylemişlerdir²³⁵. 421 rakımlı tepenin güneybatısında 63. Alay'ın birlikleri görev yapmıştır. Burada çarpışan 63/2/8'e mensup Şevki (Yazman) Bey, mevzilerinin

²³² Fırat, a.g.e., s. 118.

²³³ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-5 (23 Nisan 1918).

²³⁴ Eyüp oğlu Ali için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-51 (23 Nisan 1918); Halil oğlu Fethullah için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-18 (23 Nisan 1918).

²³⁵ *Asker Kahramanlar*, a.g.e., ss. 25-26; Toker, o günkü çarpışmaların toplamında 150 Rus askerinin esir alındığını belirtir. Bkz. Toker, a.g.e., s. 106.

oldukça korunaklı olmasından ötürü Rusya'nın saldırılarına geçit vermediklerini ve onları geri püskürttüklerini söylemiştir²³⁶. Aynı alayda olmalarına rağmen şansı Şevki Bey kadar yaver gitmeyen askerler de olmuştur. Örneğin, 63. Alay'ın 4. Taburu'nun telefoncusu Çatalcalı Cemil, bombardıman altında haberleşmeyi sağlamaya çabalamıştır. Ancak başaramamış; telefon kucağında iken şehit düşmüştür²³⁷.

24 Eylül'de 15. Kolordu, 8 subay ve 600 er kaybetmiştir. İlave olarak kolordu tarafından bildirildiğine göre, subay ihtiyacının arttığı ve eğer bu açık kapanmazsa kolordunun savaş gücünün azalacağı vurgulanmıştır. Bugünkü mücadele padişah tarafından da takdir edilmiştir. Bu takdir kolordudaki er ve subaylara iletilmiştir²³⁸. 24 Eylül çarpışmalarının ardından 27 Eylül'e kadar Galiçya'da Osmanlı birliklerinin küçük çarpışmalar haricinde sakin bir dönem geçirdiği görülmektedir. Bu tarihte ise 62. Alay'ın mevzileri, çok zayıf vermiş olması sebebiyle 61. Alay'a teslim edilmiştir. Hırpalanmış bu birlik biraz daha geri plânda tutulmak istenmiş olmasına rağmen şartlar gereği yine de hattın içinde kalmıştır. Rusya, devam eden iki günde, Osmanlı askerlerinin üzerine top atışına aralıklarla devam etmiştir. Farklı noktalardan çıkarttıkları keşif birlikleri ile 15. Kolordu'nun vaziyetini yoklamak istemişlerdir. 29 Eylül tarihine gelindiğinde ise top atışları sıklaşmıştır. Kolordu Komutanlığı, yeni bir Rus saldırısı beklediklerini tümenlere iletmıştır²³⁹.

²³⁶ Yazman, a.g.e., s. 107.

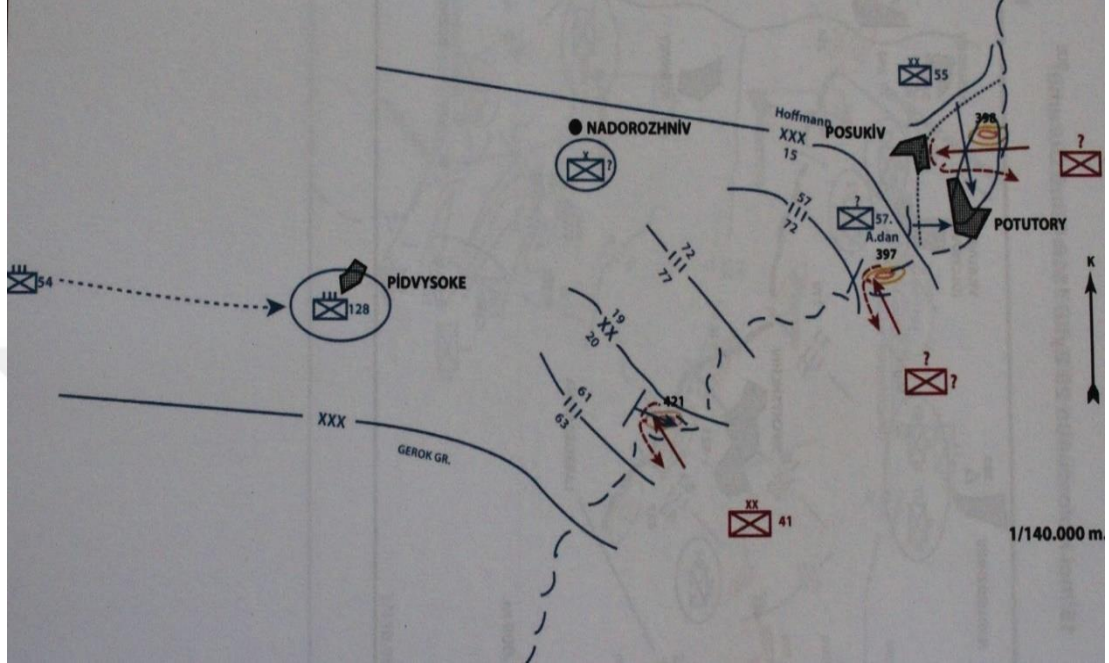
²³⁷ Recep Şükrü Apuhan, *Sina'dan Galiçya'ya Mehmetçik*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996, s. 156.

²³⁸ 24 Eylül saldırısında zayıf olan askerlerin çoğunluğu 62. Alay'dandı. Bkz. Toker, a.g.e., s. 106; Ahmet Suat, kayıp sayılarını şöyle vermektedir: 172 şehit, 469 yaralı ve 148 kayıp. Bkz. Ahmet Suat, a.g.e., s. 80.

²³⁹ Toker, a.g.e., s. 109.

2.6. 30 EYLÜL 1916 RUS TAARRUZU VE II. CEVATTEPE ÇARPIŞMASI (30 EYLÜL 1916)

Harita 7: 30 Eylül 1916 Rus Taarruzu

Kaynak: Toker, a.g.e., s. 298.

Rus saldırıları, 30 Eylül'e gelindiğinde beklenildiği gibi sabahın ilk saatlerinde top atışıyla başlamıştır. 57, 72, 77, 61 ve 62 numaralı alaylar doğrudan sıcak temasın içinde kalmıştır. Bugünkü çarpışmalar neticesinde özellikle 20. Tümen birlikleri tükenme noktasına gelmiştir. Rus saldırıları, Potutory'nin güneybatısındaki 397 rakımlı tepe, 77, 61, 62 ve 63 numaralı alayların mevzileri olan 421 rakımlı tepe, Cevattepe ve Mechyshchiv istikametine yoğunlaşmıştır. Adı geçen noktalar gün içerisinde ya kaybedilmiş ya da şiddetli bir şekilde kuşatmaya alınmıştır fakat gün biterken saat 22:00 civarında Rusya'nın tüm hücumları geri püskürtülmüş; hâkim noktalarda kontrol tekrar sağlanmıştır²⁴⁰.

397 rakımlı tepede savaşmış 57. Alay'ın ihtiyatı olan 14. Bölük'ten Sadık Çavuş ve mangası, Rus askerlerine 30-40 metre mesafede bulunmakta idi. Sadık Çavuş askerleriyle hemen süngü hücumuna kalkmıştır. Rus askerlerini geri atmış fakat kendisi şehit düşmüştür. Nazif'in eserinde dile getirdiğine göre, bu bölükten

²⁴⁰ Toker, a.g.e., ss. 110-111.

göğüs göğüse savaş veren başka bir isim de Tahir Çavuş'tur. Tahir Çavuş, Rusya'nın akşama doğru 397 rakımlı tepeden uzaklaştırılmasının ardından düşmanı kısa bir takibe başlamış fakat esir düşmüştür. Esarete kendisini kollayan askeri bıçaklamış ve kaçmıştır fakat boğuşma sırasında aldığı süngü darbesiyle ağır yaralanmıştır. Ancak birliğine geri dönmeyi başarmıştır. Tüm çabaya rağmen kurtarılamamış; şehit olmuştur²⁴¹. 30 Eylül tarihindeki çarpışmalarda 397 rakımlı tepede esir düşen Osmanlı askerleri de olmuştur. 57/1/1'e mensup İnegöl'den (Bursa) Ali oğlu Mehmet (34), 1. Takım'ın lideri Mustafa Bey ve diğer arkadaşlarıyla beraber esir edildiğini; ayrıca bölük komutanları Yüzbaşı Cemal'in de esir düştüğünü aktarmıştır. Ali oğlu Mehmet, düşmanın alayı bozduğunu, ihata ettiğini ve arkadaşlarının çoğunun şehit olduğunu dile getirmiştir²⁴². 57/1/1'in bozulması sol taraflarında bulunan ve 57/3/2'ye mensup olan Hacıoğlu Mahallesi'nden (Adapazarı/Sakarya) Hüseyin oğlu Ahmet'in (28) birliğinin de dengesini bozmuştur. Arkadan çevrelenmişlerdir. Ruslar 50 metreye kadar sokulmuştur. Ahmet, yanındaki 6 arkadaşıyla Ruslar'ın siperlerine girmesinin ardından esir düşmüştür. Hüseyin oğlu Ahmet, kimsenin kurtulamadığını Ali oğlu Mehmet gibi ifade etmiştir²⁴³.

77. Alay hem mevzilerine girmeye çalışan Rus birlikleri ile mücadele etmeye uğraşmış hem de 20. Tümen'e yardımcı olmaya çalışmıştır. ATASE kaynaklarına dayanarak hazırlanan *Asker Kahramanlar* adlı kitapta bahsedildiğine göre, 421 rakımlı tepenin hemen kuzeybatısındaki ormanlarda birliğini kaybeden Garip adlı bir asker, burada kendisi gibi kaybolmuş erlerden 4 manga kurulmasına önyak olmuştur. Rus birliklerine saldırıp başarı göstermişlerdir. Garip, çavuş rütbesine yükseltilmiş fakat 5 gün sonra çıkan bir çatışmada şehit olmuştur²⁴⁴. 77/3/4'e mensup olan Karaman Karyesi'nden (Bartın) Hüseyin oğlu Rahmi (34) de Garip gibi 421 rakımlı tepenin hemen kuzeyinde görev yapmıştır. Rahmi, düşmana 3 haftadan beri dayandıklarının altını çizer. Buna rağmen 30 Eylül'de öğlen vakti gerçekleşen son saldırılar neticesinde hem kendisi hem de Yüzbaşı Hüseyin Bey, Takım zabitlerinden Mülazım-ı Evvel Ali Bey ve Ahmet esir düşmüştür²⁴⁵.

²⁴¹ Süleyman Nazif, a.g.e., s. 14; *Asker Kahramanlar*, a.g.e., ss. 27-28.

²⁴² ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-13 (23 Nisan 1918).

²⁴³ Yanındaki bir arkadaşının adı İnebolulu Mehmet'tir. Bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-38 (2 Mayıs 1918).

²⁴⁴ *Asker Kahramanlar*, a.g.e., s. 28.

²⁴⁵ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-32 (2 Mayıs 1918).

61. Alay, 62. Alay'ın yerini almasından sonra kendisini doğrudan Cevattepe'de savaşın içinde bulmuştu. İhtiyat yapılması plânlanan 62 numaralı alay ise hiçbir şekilde dinlenememiş; mevcut konumundan kıpırdayamamıştır. Cevattepe, 30 Eylül'de bir kez daha çok şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur. Öğlene doğru ilk piyade saldırıları olurken ihtiyatların ilk hatta olanlarının çoğunluğu zayi olmuştur²⁴⁶. Onlardan biri 61/3/14'e mensup olan Yukarıbağlarbaşı Karyesi'nden (Geyve/Sakarya) Ahmet oğlu Ahmet Ziya (22), 61. Alay'ın ihtiyatlarından olduğu için yardıma ilk giden birliklerden olmuştur. Rusya'nın şiddetli tüfek atışlarına maruz kaldıklarını belirten Ahmet Ziya, ilk hatta girdikleri andan itibaren her taraflarının sarılı olduğunu aktarmıştır. Sonunda düşman 10 metreye kadar sokulunca yanındaki Osmanlı askerleri ile esir olmuştur. Ahmet Ziya, burada kendisi ile beraber esir olan tanıdıklarının isimlerini de vermiştir: Tabur yaveri Bursalı Mehmet, Başçavuş Edirneli Nuri ve Çavuş Kasım²⁴⁷. 61/1/2'ye mensup Somak Köyü'nden (Tire/İzmir) Hüseyin oğlu Osman (38) da, Cevattepe'de bölük olarak çok zor durumda kaldıklarını vurgulayarak düşman ile süngüleştiklerini, 3 yerinden yara aldığını ve her taraflarının çevrildiğini belirtmiştir²⁴⁸.

30 Eylül'deki çarpışmalar sırasında Cevattepe'de farklı bir olay meydana gelmiştir. 61/3/2'ye mensup Karaman'dan (Karaman) Osman oğlu Osman (28), tek olarak düşmana esir düşmüştür. Bölüğündeki askerlerin çoğunun zayi olduğunu söyleyen²⁴⁹ Osman oğlu Osman'ın geceye kadar tepenin etrafındaki ormanlık alanda saklandığı düşünülebilir çünkü söylediğine göre etrafı çok karanlıktır. Toker'in ifade ettiğine göre, Cevattepe, 22:00 olmadan geri alınmıştı²⁵⁰. Burada gerçekleşen gürültüyü duymaması ve birliğine dönmemesi mümkün değildir. Belki de o günün yarattığı psikolojik baskıyı kaldıramayıp sessizce saklanmayı seçmiş olabilir. Başka bir ihtimal olarak yaralı olduğu akla gelebilir fakat Osman, sağlam bir şekilde esir düştüğünü aktarmıştır. Olaya devam edecek olursak, Osman oğlu Osman, birdenbire karşısında 10 kadar Rus askerinin belirmediğini ve onu süngülemek için yanına geldiklerini ifade eder. Söz konusu Rus askerlerinden biri "Türk Müsün?" diye sormuştur. Bu askerin Tatar olduğunu ve hep Türkçe konuştuğunu dile getiren

²⁴⁶ Toker, a.g.e., s. 112.

²⁴⁷ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-23 (23 Nisan 1918).

²⁴⁸ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-41 (2 Mayıs 1918).

²⁴⁹ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-20 (23 Nisan 1918).

²⁵⁰ Bkz. Toker, a.g.e., s. 111.

Osman oğlu Osman, kendisine yöneltilen soruya “Türküm” diye cevap vermiştir. Osman’ın anlatımına göre, Tatar asker, yanında bulunan ve Osman’ı öldürmek isteyen arkadaşlarını engellemiştir²⁵¹. Osman’ın hayatını kurtarmıştır.

Görgülü’nün çalışmasında belirttiğine göre, 30 Eylül bittiğinde, kolordu, 45 subay ve 5.000 er kaybetmiştir²⁵². En çok zayıat verenler 57, 61 ve 62 numaralı alaylar olmuştur. 57. Alay’ın toplam mevcudu 1.100 ere düşmüştür. Bu alayların bütün taburlarında ikişer üçer subay kalmıştır. Bu durum üzerine, 20. Tümen komutanı Yarbay Yasin Hilmi Bey, elinde sadece mevzilerini koruyacak güçte 63. Alay’ın kaldığını üstlerine bildirmiştir. Bu alayın da bir saldırıda harap olması durumunda birliklerde subay da kalmadığından cepheyi savunmanın imkansız olacağını kolordu karargâhına iletmiştir. 15. Kolordu Komutanı, İstanbul ile görüşmeler yapıp takviyenin hemen yapılmasını talep etmiştir. Bu talepler öncelikle 10. Depo Alayı’ndan karşılanmaya çalışılmıştır²⁵³. Toker’in anlatımına göre, 15. Kolordu, 30 Eylül’de verdiği kahramanca mücadeleden dolayı Güney Ordusu ve Gerok Grubu tarafından tebrik edilmiştir. Kolordu komutanı Yakup Şevki Bey, tümenlerin eksiklerini gidermeye çalışmasını emir olarak vermiştir. Ayrıca geride kalanlar için Trostianets’e kadar süvari kolları çıkarılmasını istemiştir. Şehit olanlar için de defin işlemlerine özen gösterilmesini emretmiştir²⁵⁴.

2.7. 5-6 EKİM 1916 RUS TAARRUZU VE III: CEVATTEPE ÇARPIŞMASI (5-6 EKİM 1916)

Ekim ayının hemen başında kolordu içinde bazı değişiklikler yapılmıştır. 57. Alay, Eylül’de çok yıprandığı için 19. Tümen’in ihtiyatı durumuna getirilmiştir. 20. Tümen ise 19. Tümen ile paylaştığı Mechyshchiv Köyü’nün kontrolünü artık tek başına sağlayacaktır. Kuzeyinde bulunan ve Kotiv’e giden yola da 20. Tümen bakacaktır²⁵⁵. 30 Eylül ile 5 Ekim arasındaki zaman diliminde iki taraf da birbirine çok fazla yüklenememiştir. Genel itibariyle cephenin sakin geçtiği söylenebilir. 5 Ekim’de, Ruslar tüm kolordu üzerine tekrar hücumla geçmiş; 30 Eylül’deki duruma

²⁵¹ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-20 (23 Nisan 1918).

²⁵² Görgülü, a.g.e., s. 247.

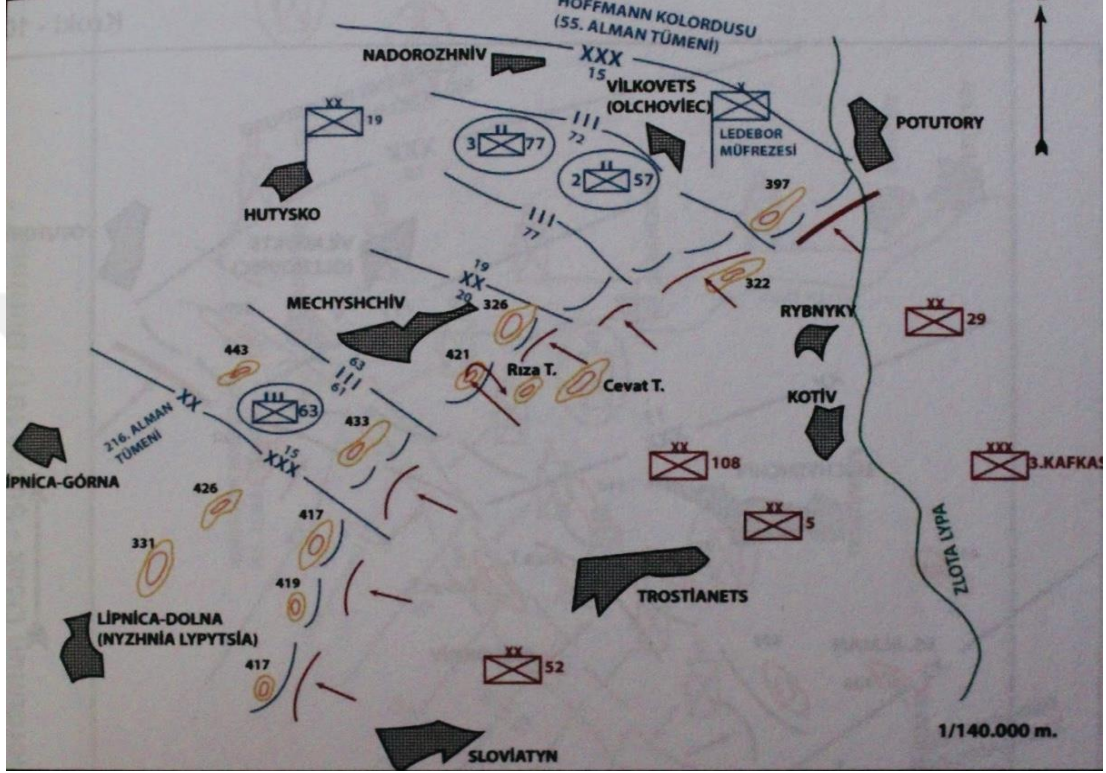
²⁵³ Toker, a.g.e., ss. 112-113.

²⁵⁴ Toker, a.g.e., ss. 113, 115.

²⁵⁵ Toker, a.g.e., s. 116.

benzer bir şekilde 421 rakımlı tepe ve Cevattepe üzerine yoğunlaşmışlardır. İki hâkim tepe kaybedilmiştir ancak akşama doğru kolordu elindeki her alaydan birlik olarak başlattığı taarruz neticesinde Rusya'nın mevzi işgallerini geri püskürtmüştür²⁵⁶.

Harita 8: 5-6 Ekim 1916 Rus Taarruzu

Kaynak: Toker, a.g.e., s. 301.

Bu çatışmalarda, 61. Alay kullanılamaz hale geldiği için hattan geriye çekilmesine yönelik emir verilmiştir. 72 numaralı alayın zayıflığı da çok fazla olmuştur. Kolordunun ihtiyatları son derece etkisiz konuma gelmiştir. Rusya'nın bu denli kısa aralıklarla saldırabiliyor olmasının nedeni ise asker sevkiyatını devam ettirebilmiş olmasıydı. Yakup Şevki Bey, 6 Ekim sabahında yeni bir Rus saldırısını muhtemel gördüğü için kolordunun kalan ihtiyatlarının Mechyshchiv'in güneyinde toplanmasını istemiştir. Beklenildiği gibi de olmuştur fakat daha ihtiyatlar yetişmeden ve 61. Alay cepheden geri çekilemeden Rus birlikleri gece yarısı saldırıya geçmiştir. Özellikle 61 numaralı alay, Mechyshchiv'in güneyinde hiçbir birlikle irtibat kurmadan tek başına mücadeleye devam etmiştir. 421 rakımlı tepe ve Cevattepe tekrar kaybedilmiştir. 62 ve 61'in yanına kuzeyden 57. Alay da çekilerek

²⁵⁶ Akçakayalıoğlu'nun ifade ettiğine göre, 72. Alay'a taarruz eden bazı kılalarda Amerikan tüfekleri görülmüştür. Bkz. Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 51.

sabaha kadar saldırılara dayanmaları istenmiştir çünkü Cevattepe'nin sabah alınması planlanmıştı. 6 Ekim sabahında 421 rakımlı tepede, 61 ve 62 numaralı alaylar artık birbirine karışmıştır. Subayları neredeyse hiç kalmadığı için emir-komuta bozulmak üzereydi. Bu şartlar altında, 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey, Alman 5. Alayı'nın yardıma gelmesini talep etmek zorunda kalmıştır. Ancak komutansız kalmış olan bu iki alay, Rus birliklerini 421 rakımlı tepeden atmayı başarmıştır. Toker'in ifade ettiğine göre, Güney Ordu Komutanı von Bothmer, alayların gösterdiği bu olağanüstü gayretten ötürü teşekkür etmiştir²⁵⁷. 20. Tümen'in muharip gücü 4.000 kadar kalırken, 19. Tümen'in muharip gücü ise 6.500 civarındadır²⁵⁸. Bu arada 20. Tümen'e, 10. Depo Alayı tarafından askere alınan 1.000 kadar Trakya Müslümanı gönderilmiştir²⁵⁹.

Kolordu komutanı Yakup Şevki Bey'in, yapılan muharebelerle ilgili İstanbul'a gönderdiği raporda, 5-6 Ekim tarihlerinde 15. Kolordu'nun kendisinden 3 misli fazla askerle mücadele ettiği belirtilir. Çarpışmalar öncesinde her bölük 1-2 subay ile idare edilirken bu iki günden sonra birçok bölükte hiç subay kalmamıştır. Galiçya'da görülen beşinci büyük çarpışmadan²⁶⁰ sonra 20. Tümen'in geriye çekilmesi kararlaştırılmıştır. Yerine 36. Alman Tümeni'nin geleceği söylenmiştir. Yakup Şevki Bey, savaş hattında sadece 19. Tümen'in kalacağını, 20. Tümen birliklerinin ise 443 rakımlı tepede tutulacağını bildirmiştir²⁶¹.

2.7.1. Anlatılarla III. Cevattepe Çarpışması (5-6 Ekim 1916) ve Diğer Hakim Noktalardaki Mücadeleler

Şevki (Yazman) Bey, anılarında, 5-6 Ekim taarruzunda zor durumda kaldıklarını ancak görevlerini sonuna kadar başarıyla devam ettirdiklerini söylemiştir. Bahsi geçen çarpışmadan sonra Şevki Bey'in bölüğü, Mechyshchiv'in yaklaşık 5 kilometre kuzeybatısındaki Demnia köyüne çekilmiştir. 20. Tümen'in diğer bölükleri de bu köylerin etrafına yerleştirilmiştir²⁶².

²⁵⁷ Toker, a.g.e., ss. 133-135.

²⁵⁸ 19. Tümen'in ise 6.500'dür. Bkz. Toker, a.g.e., s. 137.

²⁵⁹ ATASE, BDH, Kl. 1771, D. 217, F. 2-49 (7 Ekim 1916).

²⁶⁰ Beş büyük çarpışma tarihleri şöyledir: 7-8 Eylül, 15-17 Eylül, 24 Eylül, 30 Eylül ve 5-6 Ekim.

²⁶¹ Toker, a.g.e., ss. 136-137.

²⁶² Yazman, a.g.e., s. 122.

63/2/2'ye mensup Ayaz Köyü'nden (Merkez/Çorum) Raşit oğlu Garip (44), Mechyshchiv'in doğusundaki ormanlık alanda savaşırken 9 er arkadaşıyla esir düşmüştür. Garip'in ifadesine göre, sağ taraflarından ve arkalarından çevrilmişlerdir. Rus birlikler, kendilerini 50 metre çapta sıkıştırmıştır. Garip, etraflarında 100 kadar düşman askeri olduğunu söylemiştir. Ruslar buldukları siperlere atlayınca kadar mücadele etmişlerdir. Raşit oğlu Garip, 5 Ekim'deki bu saldırıda bölük komutanlarının, 2. Takım'da görev yapan çavuşları Recep ve İbrahim'in şehit düştüğünü dile getirmiştir. Başçavuşlarının nerede olduğunu ise bilmemektedir. Tahmin ettiğine göre onlar da şehit olmuştur²⁶³.

421 rakımlı tepenin güneyinde bulunan 433 rakımlı tepede, 63/4/4'e mensup 3 İzmirli askerin 5 Ekim'e dair anlatıları mevcuttur²⁶⁴. Sığacık Karyesi'nden (Sivrihisar/İzmir) Hüseyin oğlu Abidin (29), Tire'den (İzmir) Ahmet oğlu Muzaffer (43) ve Kayaköy Karyesi'nden (Ödemiş/İzmir) Bekir oğlu Hüseyin'in (38) cephe, 5 Ekim'de son derece karışık bir vaziyet aldığı için esir düştükleri mevkileri tam olarak tespit etmek zordur fakat erlerin ortak ifadeleri incelendiğinde 433 Tepesi'nde esir düştükleri söylenebilir. Hüseyin oğlu Abidin, tek başına esir olduğunu dile getirmiştir. Düşmanın arkadan çevirdiğini fark etmiştir. Abidin'in esir olmadan önce baygın olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ifadesinde, gözünü açtığı vakit etrafında Rus askerlerini gördüğünü söylemiştir: "...Yaralıydım. Aklım başımda yoktu. Bizi Ruslar süngüleyince aklım başıma geldi. Etrafıma baktım. Kendimi Ruslar'ın arasında gördüm". Muzaffer ve Hüseyin ise ifadelerinde, bölüğün kalan askerlerinin topluca esir olduğunu aktarmışlardır. Bölük mevcudunun şartlar gereği en iyi ihtimalle 40-50 kişi olduğu söylenebilir. Muzaffer, arkadan ve sağ taraflarından çevrildiklerini aktarmıştır. 5 Ekim akşamına kadar dayanmışlar fakat düşman süngü hücumuna kalktığı zaman esir düşmüşlerdir. Muzaffer, yardımlarına gelen arkadaşlarının siper dışında kaldıkları için şehit düştüklerini görmüştür. Bu nedenle yardıma gelen arkadaşlarından kurtulan olmamıştır. Bekir oğlu Hüseyin ise bölük komutanı Süleyman Bey'in ve bölük zabiti Emin Bey'in esir düştüğünü belirtmiştir²⁶⁵.

²⁶³ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-37 (2 Mayıs 1918).

²⁶⁴ Arkadaş olup olmadıkları meçhuldür fakat aynı bölükte olmaları ve aynı gün esir düşmeleri arkadaş olabileceklerini düşündürmektedir.

²⁶⁵ Hüseyin oğlu Abidin için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-35 (2 Mayıs 1918); Ahmet oğlu Muzaffer için ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-42 (2 Mayıs 1918); Bekir oğlu Hüseyin için bkz. ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-59 (2 Mayıs 1918).

6 Ekim'in ilk saatlerinde Rusya tekrar saldırmış; Cevattepe, 421 ve 433 rakımlı tepeler göğüs göğüse çarpışmalara sahne olmuştur. 421 rakımlı tepede bulunan 61/1/4'e mensup Bodrum Kazası'ndan (Muğla) Hüseyin oğlu İbrahim (26), yanında 4 arkadaşı da varken esir düşmüştür. Bu arkadaşlarının isimleri şöyledir: 3. Takım'dan Yusuf Çavuş, Bursalı Mehmet, Bekir Onbaşı ve adını bilmediği bir Osmanlı askeri. Hüseyin oğlu İbrahim, düşmanın kendilerini çevirdiğini söylemiştir. Kendisi siperde iken düşmana bomba atarken yere düşmüştür. Atmaya çalıştığı bomba da patlamadan yakınına düşmüştür. İfadesine göre, Rus askerleri siperlere girip kendisini esir almıştır²⁶⁶.

5-6 Ekim çarpışmalarında 15. Kolordu'nun zayıyatı 3.000 asker olmuştur²⁶⁷. Ancak bu tarihten sonra cephede sakinlik hâkim olmuştur. Toker'in ifade ettiğine göre, artık kış aylarına yaklaşılması nedeniyle iki tarafın da akınları durma noktasına gelmiştir. 12 Ekim'de, İstanbul'dan gelen bir telgrafta Trakya'dan 5.000 ve Karadağ'dan 1.700 erin cepheye sevk edileceği kolorduya bildirilmiştir²⁶⁸. Böylece Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey'in cephenin takviye edilmesine yönelik istekleri yerine getirilmiştir. 5.000 Trakya Müslümanı'ndan oluşturulan birlikler, Galiçya'ya 19 Ekim'de ulaştırılmıştır²⁶⁹. Toker'in aktardığına göre, 10. Depo Alayı Komutanı, kolorduya dahil olan bu insanlar arasında Osmanlı ordusunda önceden bulunup da talim ve terbiye görenlerin 500'ü geçmediğini dile getirmiştir. Ayrıca aralarında Türkçe bilen de çok azdı. Bu sebeple Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey, 10. Depo Alayı'na verdiği emirde, 19 Ekim'den sonra cepheye sevk edilecek olanların dikkatlice seçildikten sonra yollanmasını; bu çerçevede, Trakya Müslümanları'nın Türkçe bilen, bilmeyen, eğitilmiş ve eğitimsiz olarak bölünmesini istemiştir. Eksiklikleri ya da kabiliyetleri not edilip cepheye bu şekilde takviye yapılması emredilmiştir²⁷⁰. 31 Ekim'de Rumeli'nden 1.338 nefer, 10. Depo Alayı'na sevk edilmiştir. Bu kişiler daha önce Osmanlı ordusuna hizmet etmiş tecrübeli askerlerdi. Saygılı, 6 Ekim-31 Ekim tarihleri arasında Bulgaristan'dan 4.179, Sırbistan ve Karadağ'dan 3.954 ve Avusturya'dan 88 olmak üzere toplamda 8.221

²⁶⁶ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-45 (2 Mayıs 1918).

²⁶⁷ Görgülü, a.g.e., s. 248.

²⁶⁸ Toker, a.g.e., s. 140.

²⁶⁹ ATASE, BDH, Kl. 1771, D. 217, F. 2-33 (19 Ekim 1916).

²⁷⁰ Toker, a.g.e., ss. 117-118.

askerin 15. Kolordu'ya katıldığını ifade etmiştir²⁷¹. Skrijelj, özellikle Sırbistan Krallığı içinde yaşayan Müslüman nüfusun hem Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında hem de can güvenlikleri hakkında endişeli olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmeye gönüllü olduklarını ifade etmiştir²⁷².

Ekim ayının sonunda, Cevattepe ve 421 rakımlı tepede kontrol bir süre kaybedilmiştir. 15. Kolordu, adı geçen tepeleri, Alman askerleriyle yaptığı ortak harekât sonucunda 30 Ekim tarihinde Rusya'dan geri almıştır. Kolordu komutanı, bu harekâta başarı gösteren 63 numaralı alayın taltif edilmesini İstanbul'dan istemiştir²⁷³. Kasım'dan itibaren ise hava şartlarının zorlaşmasından dolayı cephede 1917 yılının bahar aylarına kadar sakinlik egemen olacaktır. Bu süre zarfında birliklerin eğitimiyle ilgilenilmiştir²⁷⁴.

2.8. KASIM 1916'DAN 15. KOLORDU'NUN İSTANBUL'A DÖNDÜĞÜ EYLÜL 1917'YE KADARKİ SÜREÇTE YAŞANANLAR

Toker'in ifade ettiğine göre, 9 Kasım 1916'da, 20. Tümen komutanı Yarbay Yasin Hilmi Bey, 62/1/1'in başında bulunan Yüzbaşı Şehit Ömer Lütfü Bey'in adının 421 rakımlı tepeye verilmesini kolordu komutanlığından talep etmiştir. Ömer Lütfü Bey, 24 Eylül'e kadar ve 24 Eylül günü yapılmış olan muharebelerde savaşmıştır. Aynı gün de şehit olmuştur²⁷⁵.

Kasım 1916'da yaşanan mühim bir olay, 15. Kolordu Komutanı'nın değiştirilme hadisesidir. Yel'e göre, daha birlikler Galiçya'ya sevk edilmeden önce Yakup Şevki Bey, Almanlar ile anlaşamadığı için Galiçya'ya gitmek istememiştir.

²⁷¹ Hasip Saygılı, "Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18 (Bahar 2013), s. 239.

²⁷² Redzep Skrijelj, "Birinci Dünya Savaşı'nda Sırbistan Krallığı Müslümanları", Haz. Aynur Akengin ve Selcan Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, ss. 883-884.

²⁷³ Toker, a.g.e., ss. 145-146; Eylül ve Ekim aylarındaki çarpışmaları yöneten Yakup Şevki Bey ve ekibinin başarıları, Ekim ayı içerisinde Avusturya-Macaristan tarafından taçlandırılmıştır. Miralay Yakup Şevki Bey, 2. Sınıf Kızılhaç Askeri Liyakat Nişanı ve Madalyası ile onurlandırılmıştır. Ayrıca Yarbay Hayri Bey, Şefik Bey ve Yasin Bey ise, Kral Leopold Şövalyelik Nişanı ve Harp Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bkz. BOA, HR.SYS, 2426/60 (8 Ekim 1916).

²⁷⁴ Toker, a.g.e., ss. 147-148.

²⁷⁵ Toker, a.g.e., s. 151.

Bu durumu Enver Paşa'ya iletmiş olmasına rağmen bir şekilde cepheye gönderilmiştir²⁷⁶. 15. Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Vecihi Bey'in anılarında yer verdiği göre, Yakup Şevki Bey, Almanlar'ın her isteğine boyun eğmemiş ve kolorduyu mümkün oldukça idareli kullanmaya çalışmıştır²⁷⁷. Ancak, Kayser Wilhelm'in 15. Kolordu'ya vereceği bir ziyafet için gönderdiği 1 vagon dolusu içki ve yiyeceği kullanmayan Yakup Şevki Bey, masalara ayran, bulgur köftesi ve bulgur pilavı koydurmuştur. Ayrıca, yemek sırasında Osmanlı askerleri kalpaklarını çıkarmamıştır. Yel'in ifade ettiğine göre, tüm bunlar Almanlar nezdinde huzursuzluğu arttırmıştır. Bu noktadan sonra Yakup Şevki Bey'in değiştirilmesi için Almanlar, Enver Paşa'ya baskı yapmaya başlamıştır²⁷⁸. Bu olaylar neticesinde 18 Kasım 1916'da, Yakup Şevki Bey, yerini Cevat (Çobanlı) Paşa'ya bırakacağı haberini almıştır. 28 Kasım'da ise Yakup Şevki Bey, şu mesajı kolorduya yayınlamış ve cepheden ayrılmıştır:

...Tuğgeneral Cevat Paşa teşrif ettiler. Kolordunun komutasını teslim ediyorum. On aydan beri komuta ettiğim, beraber yaşadığım, beraber çalıştığım, silah arkadaş ve vatandaşlarımı Galiçya dağlarında ve düşman karşısında terk ile ayrılmak, benim için umutsuz bir acı olduğundan on ay dostça ve samimi bir şekilde beraber geçen hayatımı daima zikir ve hatırlamakla teselli olmaya çalışacağım.

Arkadaşlar; vatan ve memleketin selameti, milletin şanını yüceltmek uğrunda, Osmanlı ordusunun şeref ve kıymetini arttırıp yükseltme yolunda bugüne kadar sarf ettiğiniz emekler, gösterdiğiniz fedakârlıklar ve kahramanlıklar, verdiğiniz kurbanlar benim de bütün milletin de ve bizi tanıyan ve öğrenen dostların da düşmanların da tarih sayfaları ve hatıratına kazınacak ve ilelebet korunacaktır.

Ben sizden daima memnun, ben sizden daima müteşekkirim. Ben size daima duacı olacağım ve ilerideki başarı ve galibiyetinizi de işitip öğrenmekten daha ziyade memnun ve bahtiyar olacağım. Subay ve nefer cümlenize selamlar, hürmetler ederek veda eyliyorum²⁷⁹.

²⁷⁶ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s. 24.

²⁷⁷ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-38", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3253 (24 Ocak 1922), s. 3.

²⁷⁸ Yel, a.g.e., s. 24.

²⁷⁹ ATASE, BDH, Kl. 4402, D. H-54, F. 1-9, 1-10, aktaran Toker, a.g.e., s. 150; Vecihi Bey, Yakup Şevki Bey'in, Almanlar'ın arzularına yatırım yapmadığını söylemiş ve böyle yapmış olsa şan, şöhret ve nişanlar kazanabileceğini vurgulamıştır. Bkz. Vecihi (24 Ocak 1922), a.g.m., s. 3.

Bu durum haricinde Kasım ayında ciddi mahiyette tek bir olay yaşanmıştır²⁸⁰. Aralık ayının hemen başlarında Rusya'nın bazı noktalara saldırıları olmuştur. 397 rakımlı tepe civarına 30 Kasım tarihinde hücum etmişlerdir. Neticede, Rusya 750 askerini kaybetmiştir. 15. Kolordu ise, 235 askerini kaybetmiştir. 1916 yılı, başka herhangi bir büyük çarpışma yaşanmadan bitmiştir²⁸¹.

1917'ye girildiğinde zayı olan askerlerin yerine takviyeler yapılmıştır. Cevat Paşa'nın raporuna göre kolorduda 32.699 asker vardı. Bu sayı, yapılan şiddetli çarpışmalarda çok fazla asker kaybedilmesine rağmen cephenin ciddi şekilde revize edildiğini göstermektedir. Ağustos 1916'da Galiçya'ya ilk ayak basan kolordunun mevcudu bile bu sayının altındaydı²⁸². Revizyonun çok hızlı yapılmış olmasında Enver Paşa'nın 1916 sonbaharında Galiçya başta olmak üzere Avrupa'daki cephelere yaptığı ziyaretlerin önemi fazladır. Şöyle ki, yapılan ziyaretler sayesinde Osmanlı bünyesinden çıkmış Müslümanlarla iletişim kurulmuştur. Özellikle Türk ve Arnavut olanlar orduya katılmıştır²⁸³. Bu noktadan da hareketle Osmanlı Devleti'nin, Galiçya'ya gösterdiği özeni aynı şekilde devam ettirdiği söylenebilir.

29 Ocak 1917 tarihinde yapılan bir törenle Çanakkale ve Galiçya'da görev yapmış 6 alayın da başarılarını onore etmek için sancaklarına madalya ve kurdele takılmıştır. Bu olay, askerlerin moralini arttıran bir gelişme olmuştur. Çarpışmaların kış mevsimi nedeniyle durduğu bu dönemde kolordu subayları müttefik kolordulara ziyaretlere gitmişlerdir. Aynı şekilde müttefik ordularının komutanları, 15.

²⁸⁰ Ayrıca, 15 Kasım 1916'da, Güney Ordu Grubu'ndan gelen bir emirde, Rusya'nın çok sayıda alev makinesi sipariş ettiği ve bu makineleri yakın muharebede kullanmalarının muhtemel olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Yaşar Ertürk, "Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Türk Ordusunun Katıldığı Muharebeler", *On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, s. 365; Güney Ordu Komutanlığı, Kasım 1916'da Osmanlı taburlarının mevcutlarının az olduğunu belirtmiş ve acilen telafi edimesini istemiştir. Bkz. Kemal Çelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cephesi", Ed. Zekeriya Türkmen, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Bildiriler Kitabı*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 479.

²⁸¹ Toker, a.g.e., ss. 154-156.

²⁸² Kolordunun ilk mevcudu 32.552 kişi idi. Bkz. Toker, a.g.e., s. 158.

²⁸³ İbrahim Kamil, "Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi İle İlgili Bilinmeyen İki Belge", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2 (Aralık 2016), s. 103.

Kolordu'yu ziyaret etmiştir. Cepheye ittifakın vermiş olduğu güven duygusu beslenmeye çalışılmış kurulan ilişkiler geliştirilmiştir²⁸⁴.

Şubat ayının sonuna kadar Rusya, top atışlarıyla etkili olmaya çalışmıştır ancak yapılan her girişim, 15. Kolordu tarafından şiddetli bir şekilde karşılık bulmuştur. İki taraf da ağır kış şartlarından çok etkilenmiştir. Mart ayında Rusya'da devrim olmasına rağmen cepheye fazla bir olumsuzluk görülmemiştir²⁸⁵. Sükûnet hakimiyetini korumuştur.

Toker'in aktardığına göre, 1917'nin Mart ayının başında kolordunun muharip gücü 20.421 idi. Mart ayının sonuna gelindiğinde ise 19.592'ye düştüğü gözlemlenmiştir. Toker, bu durumu, kolordu raporlarının tutarsızlık içinde olduğunu söyleyerek açıklamakta olup raporların eksik yazıldığını vurgulamaktadır²⁸⁶. 889 askerinin çatışmalarda zayıf olmadığı görülmektedir çünkü böyle bir çarpışmanın olmadığı kolordu raporlarından takip edilebilmektedir. Bu farkın nedeni cepheye yaşanan firarlar gibi gözükmektedir. 1917'nin Mart ayında, kış mevsiminin etkisinin azalmasıyla kolordudan firarların arttığı görülmüş ve 15. Kolordu Komutanlığı'nın Mart ayına girildiğinden itibaren firar konusuyla uğraşmak zorunda kaldığı anlaşılmıştır²⁸⁷.

Toker'in ifade ettiğine göre, Galiçya Cephesi'nde durgunluk devam ederken, 19. Tümen'in memlekete dönmesine karar verilmiştir. 11 Haziran'da ilk sevkiyat başlamıştır²⁸⁸. 30 Haziran'a kadar 19. Tümen'in tüm birlikleri Galiçya'dan ayrılmıştır. Ancak 29 Haziran-2 Temmuz 1917 tarihleri arasında cepheye genel düzeyde bir Rus saldırısı daha olmuştur. 20. Tümen yaklaşık bir yıldır gösterdiği direnci tekrar göstermiş; üzerine gelen saldırıyı püskürtmüştür. Bu saldırıda, 20.

²⁸⁴ Toker, a.g.e., s. 160.

²⁸⁵ Toker, a.g.e., s. 173; Fakat, ordunun vurucu gücü yapacak morali artık kalmamıştır. Rusya'ya karşı doğuda Osmanlı ordusu bünyesinde savaşırken esir olan Faik Tonguç Bey'in bu döneme dair anlattıkları Rusya'nın içinde bulunduğu durum hakkında bilgi vermektedir. Yapılan devrimlerin kırsal alanda yaşayan Ruslar üzerinde etki etmediğini; halkın ve askerlerin yiyecek bulmakta zorlandıklarını dile getirmiştir. Faik Bey, Rus ordusunda firarların çok olduğunu gözlemlemiştir. Bkz. Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedeksubayın Anıları*, Ed. Emre Yalçın, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, ss. 199-200.

²⁸⁶ Toker, a.g.e., s. 178.

²⁸⁷ BOA, HR.SFR.04, 33/68 (6 Mart 1917).

²⁸⁸ Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 68.

Tümen'in zayıtı 248 şehit ve 1.027 yaralı olmuştur²⁸⁹. 63. Alay'da görev yapmış rütbeli bir subay olan Ahmet Mucib Bey, hatıralarında, 30 Haziran'daki saldırıdan bahsetmiştir. Buna göre, 29'u 30 Haziran'a bağlayan gecede Rusya, siperleri top ateşle dövmeye devam etmiştir. 20. Tümen'in bütün siperleri harabeye dönmüştür. Ancak gösterilen gayret neticesinde mevziler onarılmıştır. Siperler de düşmana teslim edilmemiştir²⁹⁰.

15 Temmuz'da ise 15. Kolordu Karargâhı memlekete dönmek için yola çıkmıştır. 20. Tümen, artık Rohatyn Bölge Komutanlığı'nın emrine verilmiştir²⁹¹. Bu arada cephenim durumu, İttifak Bloğu'nun lehine dönmüştür. Rusya'nın askerî kanadı üzerinde devrimlerin olumsuz etkisi görülmeye başlanmıştır. Üstelik, Almanya'nın birlik kaydırması ve büyük toplar getirmesiyle 19 Temmuz 1917'de genel bir saldırı sonucunda Rusya, tüm Galiçya'dan atılmaya başlanmıştır. Ramazan Bayramı'nın ikinci günü yani 22 Temmuz tarihinde 20. Tümen, Alman birlikleriyle yaptığı ortak taarruz sonucunda Rusya'yı Zlota Lypa Nehri'ne kadar takip etmiştir. Bu taarruzda bulunan Ahmet Mucib Bey, hatıralarında, birçok köyde erzak yığınları, uzun mesafeli bahriye topları, obüs ve obüs mermileri elde ettiklerini belirtmiştir. Ancak, Almanlar, 20. Tümen'i ihtiyata geçirmiştir. Ahmet Mucib Bey, kazandıkları savaş ganimetlerinin böylece ellerinden alınmak istendiğini iddia etmiştir²⁹².

20. Tümen'in 29-30 Temmuz 1917 tarihlerinde de çarpışmalarda bulunduğunu Ahmet Mucib Bey'in hatıralarından takip edebilmekteyiz. Bu hatıralara göre, özellikle 63. Alay epey zayıt vermiştir. 20. Tümen Komutanı Yasin Hilmi Bey'in bizzat muharebeye katılması ile Dinyester Nehri'nin kolları üzerindeki çarpışmalar sonucunda Rus askerleri püskürtülmüştür²⁹³. Ahmet Mucib Bey, Temmuz ayında yapılan bu çarpışmalar neticesinde bir yıldır savunmada gösterilen başarıların saldırıda da gösterilmiş olduğu için mutluluğunu belirtmiştir²⁹⁴.

²⁸⁹ Toker, a.g.e., ss. 194-199.

²⁹⁰ Ahmet Mucib, "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib- 1", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3278 (18 Şubat 1922), s. 3.

²⁹¹ Akçakayalioğlu, a.g.e., s. 74.

²⁹² Ahmet Mucib (18 Şubat 1922), a.g.m., s. 3.

²⁹³ Ahmet Mucib, "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib- 2", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3279 (19 Şubat 1922), s. 3.

²⁹⁴ Ahmet Mucib, "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib- 3", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3280 (20 Şubat 1922), s. 3.

Bu arada cephedeki Osmanlı'nın son askerleri olan 20. Tümen, 22 Ağustos'ta İstanbul'a doğru tren yolculuğuna başlamıştır. Ahmet Mucib Bey, 40 vagon dan oluşan ve her alay için gelen dört trenle 20. Tümen'in anavatana taşındığını ifade etmiştir²⁹⁵. 28 Eylül 1917'ye kadar 20. Tümen'in tüm askerleri başkente ulaşmıştır²⁹⁶. Galiçya'daki savaş ise 3 Mart 1918'deki Biretsk-Litovsk Anlaşması'na kadar devam etmiştir²⁹⁷.

15. Kolordu'nun bir senelik süreçte verdiği zayıat üzerine bazı bilgiler paylaşılabilir. Vecihi Bey, şehit sayısını 12 bin olarak ifade etmiştir²⁹⁸. İbrahim (Arıkan) Bey ise 22 bin asker şehit olduğunu söylemiştir²⁹⁹. Maurice Larcher, zayı olan asker sayısını 16 bin olarak vermiştir³⁰⁰. Cihat Akçakayalıoğlu ise kaybı 15 bin olarak belirtmiştir³⁰¹. Hülya Toker, 1917 yılının başına kadar 12 bin zayıat verildiğini söylemekte olup genel toplama dair kesin bir sonuç vermemektedir³⁰². Cengiz Dönmez ise çalışmasında, şehit sayısının 18 bin olduğunu açıklamıştır³⁰³.

2.9. ASKERLERİN KÜNYE BİLGİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın ikinci bölümü, askerî belgelerden ve bu belgelere dayalı kitaplardan, hatıralardan ve Rusya'ya esir düşmüş Osmanlı askerlerinin yurda döndükleri zamanki ifadelerinden³⁰⁴ oluşturulmuştur. Adı geçen kaynak

²⁹⁵ Ahmet Mucib (20 Şubat 1922), a.g.m., s. 3.

²⁹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 517.

²⁹⁷ Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 83.

²⁹⁸ Vecihi (16 Şubat 1922), a.g.m., s. 3.

²⁹⁹ Arıkan, a.g.e., s. 181.

³⁰⁰ Larcher, a.g.e., s. 306.

³⁰¹ Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 88.

³⁰² Toker, a.g.e., s. 157.

³⁰³ Cengiz Dönmez, "Birinci Dünya Savaşı İle İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", *Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14 (Yaz 2014), s. 153.

³⁰⁴ Bu ifade metninde askerlere beş adet soru sorulmuştur. Sorular şunlardır: 1- İsminiz, pederinizin ismi, nerelisiniz, hangi tarihte doğdunuz, hangi askerlik şubesine mensupsunuz, esir olmadan önce hangi alay, tabur, bölüğe mensuptunuz, bölüğünüzün takriben mevcudu ne idi ve kaç gün muharebe edildi? 2- Nerede, hangi mevkide ve ne suretle esir oldunuz, yanınızda kimler vardı, yaralı mı yarasız mı esir oldunuz yoksa mecalsiz hasta olarak mı esir oldunuz, varsa hastalığınız bilen ve gören kimlerdir? 3- Düşman arkanızdan ve yanlarınızdan ne kadar metreye gelmişti ve esir olduğunuz vakit kuşatma altında mıydınız yoksa düşman süngü hücumuyla siperlere atılıyor muydu ki esir oldunuz? 4- Bölük zabıtlarından şehit, mecruh veya esir var mıdır, var ise kimlerdir? 5- Arkadaşlarınızdan kurtulan var mıdır, varsa miktarı nedir, ne suretle kurtulmuşlardır, siz niçin kurtulamadınız ve niçin silahınızı teslim ettiniz? Buradaki sorular askerî olaylar çerçevesinde kalmıştır. Esaret altında kaldıkları yerler hakkında bilgi -en azından belgelerde- mevcut değildir. Ayrıca kaldıkları yerlerin

gruplarındaki askerlerin künye bilgileri çıkarılmıştır. Ayrıca, ifadelerinde verdikleri çarpışma bilgileri sabitlenemeyen fakat künye bilgileri tespit edilebilen askerlerin de ilave edilmesiyle toplamda 60 isim üzerinden bir değerlendirme yapma fırsatına erişilmiştir. Buna göre, 60 askerin 43'ü 20. Tümen'de ve 16'sı 19. Tümen'de görev yapmıştır. 1 asker (Vecihi (Tekdağ)) de 15. Kolordu bünyesinde çalışmıştır. 60 askerin tamamı Eylül ayındaki çarpışmalardan beri cephedeydi. Cepheden dönene kadar bu listedeki askerler, çarpışmaya devam etmiş, yaralanmış, esir olmuş ya da şehit düşmüştür (ATASE belge kodlu olan 42 askerin tamamı esir düşmüştür).

Listedeki 47 askerin yaşını tespit edebiliyoruz. Buna göre, yaş ortalaması 28.5 çıkmaktadır. 20 ve 20 yaş altındaki asker sayısı sadece 3'tür. 30 ve 30 yaş altındaki asker sayısı ise 31'dir. 40 yaştan az olan 43 asker vardır. 40 ve üstü 4 asker bulunmaktadır. Bu sayılar, cephedeki askerlerin ne çok genç ne de çok yaşlı olduklarını söylememize olanak sağlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, Galiçya'ya gönderilen askerlerin diğer cephelerdeki birliklerden özenle seçilmiş olduğundan bahsedilmişti. Bu bahsi verilen sayılarla birlikte değerlendirdiğimizde, askerî usûle az çok uyum sağlamış olanların cephede görev aldığını düşünebiliriz³⁰⁵. Ayrıca, 11 Ağustos 1916 tarihli Alman *Berliner Tageblatt* gazetesinde Türk askerlerinin yaş aralığının 25-35 olarak gözlemlendiği ve dinamik bir yapıda oldukları vurgulanmıştı. Gazetede, cepheye yollananların Çanakkale ve Süveyş'te çarpışmış olduğu da belirtilmişti³⁰⁶.

60 asker arasından 49'unun memleket bilgileri de mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün kullandığı coğrafi bölgelere göre bir değerlendirme yapılabilir. Bu çerçevede, Marmara'dan 17; Ege'den 13; Karadeniz'den 11; İç Anadolu'dan 4; Doğu Anadolu'dan ve Akdeniz Bölgesi'nden birer asker kolorduda görev almıştır. Ayrıca, 1 asker Çerkes kökenlidir; 1 asker'de Taşlıca (Pljevlja/Karadağ) doğumludur. İller bazında bakacak olursak, 11 Bursa, 6 İzmir, 5

şartlarına dair de bilgimiz mevcut değildir. Askerler esir oldukları için bu belgeler düzenlenmiştir. Esaret altına girmek askerin suçu olabilir düşüncesiyle bu denli detaylı sorular yöneltmiştir. Ancak elimizdeki belgelerden görüldüğü kadarıyla hiçbir asker yargılanmamıştır. Bazı ifade metni örnekleri için bkz. Ekler (Belgeler): Belge-1, Belge-2 ve Belge-3.

³⁰⁵ Bkz. Tablo 2.

³⁰⁶ BOA, HR. MA, 1177/ 64_8-9 (12 Ağustos 1916), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II*, a.g.e., s. 38.

Kastamonu, 3 Sinop, 3 Sakarya, 2 Kırklareli, 2 Denizli, 2 Karaman, 2 Manisa ve birer kişi de İstanbul, Elazığ, Tařlica, Muğla, Aydın, Kütahya, Çorum, Bartın, Bolu, Ankara, Eskişehir ve Isparta'dandır³⁰⁷.

³⁰⁷ Bkz. Tablo 2.

TABLO 2: Galiçya’da Savaşmış Olan Bazı Askerlerin Künye Bilgileri

Askerin Adı	Rütbe	Yaş	Memleket	Tümen	Alay	Tabur	Bölük	Kaynak
Vecihi (Tekdağ)	Binbaşı	-	Kütahya	-	-	-	-	Malkoç (2015), a.g.m., s. 651
Ahmet Mucib	Yüzbaşı?	-	-	20	63	-	-	Bilgi yoktur.
Recep Hilmi	Mülazım	-	Çerkes	20	62	1	4	Süleyman Nazif, a.g.e., s. 20.
Abdülhamit	Mülazım	-		20	62	3	9	<i>Asker Kahramanlar</i> , a.g.e., s. 26.
Mehmet	Mülazım	22	Kastamonu	20	63	2	2	F. 1-27.
Şevki (Yazman)	Mülazım	20	Elazığ	20	63	2	8	Yazman, a.g.e., ss. 317-318.
Derviş Fahri (Ersay)	Mülazım	19	Taşlıca	20	63	2	8	Ersay, a.g.e., ss. 7, 75-83.
İbrahim Vasfi	Mülazım	-	-	20	63	3	11	<i>Asker Kahramanlar</i> , a.g.e., s. 21.
Hilmi (Dikmen)	Mülazım	22	Isparta	20	61	1	-	Aldan, a.g.e., ss. V-VI.
Abdullah	Mülazım	-	-	20	61	4	13	<i>Asker Kahramanlar</i> , a.g.e., s. 21.
Mustafa Sabri	Mülazım	-	-	20	61	-	13	<i>Asker Kahramanlar</i> , a.g.e., s. 29.
İbrahim (Arıkan)	Mülazım	23	Kırklareli	20	61	3	1	Arıkan, a.g.e., s. IV.
Sadık	Çavuş	-	-	19	57	-	14	Süleyman Nazif, a.g.e., s. 28.
Tahir	Çavuş	-	-	19	57	-	14	Süleyman Nazif, a.g.e., s. 27.
Ahmet	Çavuş	-	-	19	77	2	5	Süleyman Nazif, a.g.e., s. 37.
Garip	Çavuş	-	-	19	77	-	-	<i>Asker Kahramanlar</i> , a.g.e., s. 29.
Ahmet	Onbaşı	-	-	20	63	2	8	Süleyman Nazif, a.g.e., s. 68.
Mehmet	Er	34	Bursa	19	57	1	1	F. 1-13.
Ahmet	Er	28	Sakarya	19	57	3	2	F. 1-38.
Ali	Er	-	-	19	77	1	2	Süleyman Nazif, a.g.e., s. 21.
Ahmet	Er	24	Kastamonu	19	77	1	1	F. 1-49.
Tevfik (Fırat)	Er	20	Eskişehir	19	77	1	1	Fırat, a.g.e., ss. 47, 99, 137, 161, 232.
Hasan	Er	31	Bursa	19	77	3	4	F. 1-14.
Bekir	Er	32	Çorum	19	77	3	2	F. 1-21.
İsmail	Er	21	Kastamonu	19	77	3	2	F. 1-28.
Yusuf	Er	27	Bursa	19	77	3	4	F. 1-29.
Rahmi	Er	34	Bartın	19	77	3	4	F. 1-32.
Ali	Er	27	Bursa	19	77	3	4	F. 1-56.
İbrahim	Er	29	Kırklareli	19	77	3	10	F. 1-52.

Ahmet	Er	35	Karaman	20	62	2	4	F. 1-5.
Mehmet	Er	28	Manisa	20	62	2	3	F. 1-22.
Ali	Er	35	Bursa	20	62	2	3	F. 1-51.
Fethullah	Er	29	Bursa	20	62	2	3	F. 1-18.
Küçük Ağa	Er	21	İstanbul	20	62	1	4	F. 1-19.
Emin	Er	39	Sinop	20	62	2	8	F. 1-24.
Seyit Ali	Er	30	Sinop	20	62	2	8	F. 1-25.
Mustafa	Er	40	Sinop	20	62	2	8	F. 1-26.
Şükrü	Er	32	Kastamonu	20	62	4	2	F. 1-36.
Ali	Er	21	Bursa	20	62	2	1	F. 1-54.
İbrahim	Er	34	Bursa	20	63	1	2	F. 1-17.
Garip	Er	44	Ankara	20	63	2	2	F. 1-37.
Ahmet	Er	29	Bursa	20	63	3	1	F. 1-30
Ahmet	Er	23	Manisa	20	63	4	3	F. 1-33.
Ali Haydar	Er	26	İzmir	20	63	4	3	F. 1-34.
Rıfat	Er	24	Sakarya	20	63	4	3	F. 1-39.
Süleyman	Er	40	İzmir	20	63	4	3	F. 1-43.
Abidin	Er	29	İzmir	20	63	4	4	F. 1-35.
Muzaffer	Er	43	İzmir	20	63	4	4	F. 1-42.
Hüseyin	Er	38	İzmir	20	63	4	4	F. 1-59.
İbrahim	Er	21	Aydın	20	61	2	2	F. 1-48.
Recep	Er	21	Bolu	20	61	2	3	F. 1-47.
Osman	Er	26	Denizli	20	61	2	5	F. 1-46.
Mehmet	Er	29	Denizli	20	61	1	4	F. 1-44.
İbrahim	Er	26	Muğla	20	61	1	4	F. 1-45.
Osman	Er	38	İzmir	20	61	1	2	F. 1-41.
Kemal	Er	27	Kastamonu	20	61	2	1	F. 1-31.
Ali	Er	24	Bursa	20	61	2	1	F. 1-58.
Hurşit	Er	26	Bursa	20	61	2	1	F. 1-16.
Osman	Er	28	Karaman	20	61	3	2	F. 1-20.
Ziya	Er	22	Sakarya	20	61	3	4	F. 1-23.

Not: Sıralama rütbe esaslıdır. Aynı rütbedekiler kolordunun cepheye kuzey-güney yönünde ilk yerleşim düzeni temel alınarak oluşturulmuştur. **Memleket** bilgileri, günümüze uyarlanmıştır. **Kaynak** bilgileri bölümünde, örneğin, F. 1-23 şeklinde kısaltılmış ifade aslında şöyledir: ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-23. Bu gösterim, aynı şekildeki tüm kısaltmalar için geçerlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CEPHE GERİSİNDE YAŞANANLAR

3.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN TOPYEKÛN SAVAŞ ÇERÇEVESİNDE FAALİYETLERİ

Topyekûn Savaş, toplumların sahip oldukları bütün imkan ve öğeleri kullanarak birbirlerine karşı geniş çapta ve şiddet seviyesi yüksek bir silahlı mücadeleye girmesi olarak tanımlanmaktadır³⁰⁸. Bu çerçevede cephe ve cephe gerisi gibi bir ayırım kalkmış; cephe gerisindekiler de savaşa iştirak etmek zorunda kalmıştır³⁰⁹. Bu kapsamda, Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti de Topyekûn Savaş doğrultusunda hem siviller hem de askerler üzerinde faaliyetlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, toplumu istikrarlı ve arzulu bir şekilde savaşın içinde tutmaya çaba göstermiştir. Bu alt başlıkta, hem sivillere hem de askerlere yönelik Osmanlı Devleti ve İttifak Bloğu tarafından yürütülen Topyekûn Savaş faaliyetleri Galiçya Cephesi çerçevesinde kısaca değerlendirilecektir.

3.1.1. Sivillere Yönelik Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nin Topyekûn Savaş anlayışıyla halkı yönlendirebileceği en önemli ögesi basındı. Basın sayesinde vermek istediği mesajları çabuk, etkili ve yaygın bir şekilde halka ulaştırabiliyordu. *Harp Mecmuası* ve *Tanin* gazetesi prestiji yüksek yayınlardı. Basın faaliyetleri ile propagandist aktörlerin (edebiyatçılar, yazarlar ya da şairler) sayesinde toplum, birey olmaktan çıkmış; aynı toplumun bir üyesi olma hazzını yaşamıştır³¹⁰. Savaşın kazanılabilmesi için cephede savaştan

³⁰⁸ Erich von Ludendorff, *Topyekûn Harp*, Çev. Aynur Onur Çifci ve Erhan Çifci, İstanbul, Dergah Yayınları, 2017, s. 7.

³⁰⁹ Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Ed. İsmet Akça ve Evren Balta Paker, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 149.

³¹⁰ Gülin Ögüt Eker, "Milli Kimliğin İnşasında Sözü'nün Gücü: 1. Dünya Savaşı'nda Propaganda Aracı Olarak Kültür ve Propagandistleri", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2017, ss. 315-316.

askerlerin başarılı olması gerekmektedir. Bu bağlamda toplum, Osmanlı askerlerinin ihtiyaçlarını giderme konusunda çok daha aktif rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin ve diğer müttefiklerinin katkılarıyla hem Galiçya'da hem de Osmanlı sınırları içerisinde yürütülen bazı çalışmalarla cephedeki askerlere destek olunmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, bu şekilde halkın savaşa olan ilgisini canlı tutuyordu. Cephedekilere en çok yardımı yapılabilecek olan şeylerin başında sigara gelmekteydi. Bu kapsamda, *Tanin* gazetesinde başlatılan sigara paketleri yollama kampanyası büyük ilgi görmüştür. Bazı günlere ait gazetelerde yer alan toplanmış sigara (tütün) paket sayıları şöyledir: 9 Kasım 1916'da 61.400³¹¹, 9 Ocak 1917'de 8.626³¹², 10 Ocak 1917'de 11.600³¹³, 11 Ocak 1917'de 11.600³¹⁴ ve 13 Ocak 1917'de 6.400³¹⁵. Sadece bahsi geçen beş günde 93.026 paket tütün toplanmıştır. Ancak bu kampanyanın aylarca sürdüğü düşünülürse toplanan tütün paketlerinin çok daha fazla olduğu söylenebilir. Beş günlük çerçevede ele alırsak, kampanyanın geniş bir katılımcı yelpazesinde sürdüğü görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, 9 Kasım 1916'da Bomonti Bira Fabrikası, Selanik Bankası ve Erkan-ı Harbiye çalışanları gibi farklı kişiler, kurumlar ve kuruluşlar kampanyaya destek sağlamıştır³¹⁶.

Bir başka tütün kampanyası *Cerîde-i Süfiyye* dergisi tarafından düzenlenmiştir. 4 Ocak 1917'deki 124. sayısında "Galiçya'daki Gazilerimize Tütün Hediyesi" başlıklı bir habere yer verilmiştir. Buna göre, derginin fiyatına zam yapılmış ve buradan sağlanan gelire tütün alınmıştır. Haberde, tüm halk, vatan savunması yapan Osmanlı askerlerine yardımcı olmaya davet edilmiştir³¹⁷. Bu tür kampanyalara *Galiçya'da Harp Eden Asakir-i Osmaniyye Muavenet* adlı komisyon da katılmıştır. Bu komisyon, yurt içi ve yurt dışından gelen yardımları toplamış ve Galiçya'ya göndermiştir³¹⁸.

³¹¹ BOA, Y.PRK.GZT, 60/30 (9 Kasım 1916).

³¹² BOA, Y.PRK.GZT, 60/32 (9 Ocak 1917).

³¹³ BOA, Y.PRK.GZT, 60/33 (10 Ocak 1917).

³¹⁴ BOA, Y.PRK.GZT, 60/34 (11 Ocak 1917).

³¹⁵ BOA, Y.PRK.GZT, 60/36 (13 Ocak 1917).

³¹⁶ BOA, Y.PRK.GZT, 60/30 (9 Kasım 1916).

³¹⁷ "Galiçyadaki Gazilerimize Tütün Hediyesi", *Cerîde-i Süfiyye*, Sayı 124 (4 Ocak 1917), s. 3.

³¹⁸ Feyza Kurnaz Şahin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sıhhi Hizmetleri", *Balkan Tarihi*, Cilt I, Ed. Zafer Gölen ve Abidin Temizer, İstanbul, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, 2016, s. 487.

Osmanlı halkında, yapılan yardımların ve gösterilen desteklerin sonucunun ne olduğu soru işaretleri yaratmıştır. Galiçya’da savaşan askerlerin neler yaşadığına dair genel bir merakın söz konusu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Galiçya’da savaşan Osmanlı askerlerinin cephedeki durumunu anlatan bir sinema gösterimi yapılması kararlaştırılmıştır. Propaganda amaçlı olsa da dikkat çekici bir girişim olduğu ifade edilmelidir³¹⁹.

Dağlar’ın belirttiğine göre, Galiçya’ya asker gönderimi ile beraber Osmanlı Devleti, müttefiği olan ordularla arasındaki bağları hiç olmadığı kadar kuvvetlendirmiştir. “Silah Kardeşliği” (Waffenbrüderschaft) kavramını destekleyecek görsel ve yazılı sembollerin üzerinde yer aldığı çeşitli hatıra madalyaları, rozetler, armalar ve iğneler hazırlanmıştır. İlave olarak afişler, kartpostallar ve resimler basılıp halka dağıtılmıştır. Dağlar, Avusturya-Macaristan halkına Osmanlı askerlerinin başarıları ulaştıkça halkın askerlere karşı minnet duygusunun arttığını da belirtmektedir. Minnet duygularını ifade etmek isteyen Avusturyalılar ve Macarlar, bir “Hediye Kampanyası” da düzenlemiştir. Gelen hediyeler ve toplanan yardımlar beklenenin üstünde olmuş ve yapılan kampanyadan elde edilenler cepheye yollanmıştır³²⁰.

3.1.2. Askerlere Yönelik Faaliyetler

Esasında sivillere yönelik yapılan faaliyetler dolaylı olarak askerler için de yapılmış sayılabilir. Basın faaliyetleri, toplanan hediyeler, yapılan yardımlar, düzenlenen etkinlikler, kampanyalar ve hem Osmanlı Devleti’nin hem de İttifak Bloğu’nun ileri gelenlerinin organize ettiği cephe ve hastane gezileri hep Galiçya’da savaşan askerlerin moralini yüksek tutmak içindi. Adı geçen faaliyetlerin askerler nezdinde ne kadar karşılık bulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak gerçekleştirilen basın faaliyetleri ve geziler, askerlerin morallerini yüksek tutan en mühim etkenlerin başında gelmiştir.

³¹⁹ BOA, HR.SYS, 2436/18 (9 Haziran 1917).

³²⁰ Dağlar, a.g.m., ss. 57-58.

Galiçya'daki askerler tarafından *Tanin ve Harp Mecmuası* takip edilmiştir. Özellikle *Harp Mecmuası*'nda yazılanlar askerlere iletilmiştir ancak er düzeyindekilerin cephenin yoğunluğundan ve de eğitim düzeylerinden dolayı bu yayını ne kadar takip ettiği analiz edilememektedir. *Harp Mecmuası*'nın yayın ekibinin üyeleri, cephedekilere yönelik *Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize* başlıklı bir kitapçık oluşturmuşlardır. 1916'da çıkarılan bu kitapçıkla askerlere moral vermek amaçlanmış ve motivasyonları arttırılmaya çalışılmıştır. Kitapçıkta, Galiçya'daki askerlerin iki kere vatandaş sayılması gerektiği çünkü vatani savundukları söylenmiştir. Türk bayrağının yaşaması için şehit olmanın gurur verici olduğu vurgulanmıştır. Bu şerefe erişmenin yüceliği dile getirilmiştir. Rusya bir canavara benzetilerek Türk askerinden kaybedilen önceki savaşların intikamını alması istenmiştir³²¹.

Kitapçıkta, Ahmet Refik imzasıyla “Galiçya'daki Şanlı Osmanlı Askerlerine” adlı bir bölüme yer verilmiştir. Bu bölümde, Galiçya'da bir zamanlar en büyüğün Osmanlılar olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Macar halkıyla tarihsel bağa değinilmiş ve iki halkın ortak mücadele ederek vatanlarını koruyacaklarına inanıldığı vurgulanmıştır³²². Yazıda, Türk askerinin cesareti üzerinde durulmuştur. Vatanın güvenliği için Çanakkale'de, Kafkaslar'da, Mısır'da, Basra Körfezi'nde ve İran hudutlarında nasıl savunma yapılıyorsa Galiçya'da da aynısı askerlerden beklenmekteydi. Son olarak yazıya dair bahsedilmesi gereken şey, vatan savunması anlatılırken sınır kavramının yok sayılmasıdır. Bu uğurda her savaş sahasının bir olduğu vurgulanmıştır³²³.

Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize adlı kitapçığın devam eden sayfalarında Yusuf Ziya'nın “Galiçyaya Gidenlere” adlı şiirine yer ayrılmıştır. Şiirin duygu yoğunluğunun fazla olduğu söylenebilir:

...Bakır renkli yanık yüzleri
Tıpkı henüz doğmuş bir ay gibiydi!
Gönüllerinden kopan bir yanık şarkı
Uyuyan yolları sarsıp titretti!

³²¹ Muhiddin, “Galiçyadaki Türk Askerine”, *Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize*, İstanbul, Harp Mecmuası Neşriyatı, 1916, ss. 11-12.

³²² Ahmet Refik, “Galiçyadaki Şanlı Osmanlı Askerlerine”, *Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize*, İstanbul, Harp Mecmuası Neşriyatı, 1916, ss. 16, 19-20.

³²³ Ahmet Refik, a.g.m., ss. 13-14.

En önde alev gibi bir al bayrak
Geçtiler, geçtiler sert adımlarla!
Hepsinin alnında bir gümüş yaprak!
Ay selam gönderdi esen rüzgarla!

Hepsinin göğsünde harp madalyası
Eski zaferlerden kalmış yadigar!
Yüzlerinde yoktur ayrılık yası
Hepsinin kalbinde yurt sevgisi var!..³²⁴

Kitaplar, şiirler ve diğer basın faaliyetlerinin yanı sıra cephedeki askerler için önemli bir konu da ihtiyaçlarının giderilmesi ve derdlerinin anlaşılıyor olmasıydı. Bu noktada siperlere veya hastanelere yapılan geziler mühim bir yer tutmaktaydı. Göding Hastanesi'nde tedavi gören Osmanlı askerlerini Avusturya arşidüklerinden ziyaret edenler olmuştur. Eylül 1916'da yapılan bu ziyarette, Osmanlı askerlerine tütün, şeker ve kartpostal dağıtılmış; askerlerin ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiştir. Her zaman Osmanlı askerlerinin yanlarında bulunduğu vurgulanmıştır³²⁵. Arşidük'ün yaptığı gezinin bir benzerini Enver Paşa, 15. Kolordu'yu ziyaret ederek yapmıştır. Vecihi Bey, 30 Eylül 1916'daki çarpışmadan sonra Enver Paşa'nın günübirlik olarak cephe hattını ziyarete geldiğini belirtmiştir. Paşa, yaptığı bu gezi sırasında bir ihtiyat taburunun askerleriyle iletişim kurmuştur³²⁶.

3.2. ASKERLERİN VE DİĞER TANIKLARIN ANLATIMIYLA CEPHE GERİSİNDE YAŞANANLAR

Tanin gazetesi adına savaşı cepheden takip eden Ahmet Emin (Yalman) Bey, anılarında, Osmanlı askerlerinin Galiçya'da başta beslenme olmak üzere her konuda müttefiklerle eşit şartlarda olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı toprakları içindeki cephelerde, eksikliği normal sayılacak şeyler burada görülüyordu. Ahmet Emin Bey, her türlü imkânın sağlandığı Galiçya'da, Osmanlı askerlerinin kendilerine canla başla savaşmayı görev olarak benimsediklerini dile getirmiştir. Asker gruplarının kendisine genel olarak şöyle ifadeler kullandığını belirtmiştir:

³²⁴ Yusuf Ziya, "Galiçyaya Gidenlere", *Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize*, İstanbul, Harp Mecmuası Neşriyatı, 1916, ss. 23-24.

³²⁵ Oya Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 10, Sayı 2 (2009), s. 52.

³²⁶ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 39", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3254 (25 Ocak 1922), s. 3.

Burası muharebe meydanı değil, bayram yeri... Üstümüz başımız tamam, hiçbir eksikimiz yok. Gece serinliğe karşı iyi korunuyoruz. Yatacak yerlerimiz rahat... Her gün sıcak yemek [var], sık sık tatlı yiyoruz. Hepimize bol bol sigara veriliyor. Cep harçlığı alıyoruz. İçimizden biri hasta olursa, paşalar gibi bakılıyor. Böyle muharebe dostlar başına...³²⁷.

Türk askerinin cephede dikkatle görev yaptığı konusunda Vecihi Bey'in telefoncu erlerin çalışmasına şahit olması örnek olarak verilebilir. Vecihi Bey, Türk askerlerinin telefonun başından kafalarını kaldırmadıklarını ve hatta gözlerini bile oynatmadıklarını söylemekteydi. Telefon telleri tahtalar ile kapatılmıştır. Vecihi Bey'e göre, bombadan korunmak için böyle bir önlem alınmıştı³²⁸. Ayrıca, Osmanlı askerlerinin cephede hazırladıkları siperler, işlerine verdikleri değeri göstermesi açısından önemlidir. Cevattepe mevkinde oluşturulan bir siperin tasviri, 63/2/8'e mensup olan Derviş Fahri Bey tarafından şu şekilde yapılmıştır:

...Siperlere râh-i mesture (örtülü yol, gizli yol) dediğimiz zikzak bir yoldan giriyorduk. Bu da 1.5 metreye yakın derin idi. Tepemizde birbirine paralel kazılmış iki sıra siper vardı. Öndekine 'birinci hat' arkadakine 'ikinci hat' (yedek hat siperleri) derdik. Siperlerin alt zemininde dekong dediğimiz toprak altında birer yatak yeri kazdırmıştık. Bu dekonglarda sırası gelen subay ve erler, battaniye ve beyliğe sarılarak uyurlardı. Diğer erler mazgallarda nöbet bekler ve ateş ederlerdi. Yemeklerimiz de râh-i mesture ile (örtülü yolla) gelirdi ve siperlerde yerdik³²⁹.

61/1'e mensup olan Hilmi (Dikmen) Bey, savaşa rağmen yemeklerin çok iyi olduğunu vurgulamıştır. Bol kalori aldıklarını söylemiştir. Üstelik, subaylara, sigara, şarap, rom, kahve ve çikolata; erlere ise sigara, şeker ve kahve verildiğini ifade etmiştir³³⁰. Vecihi Bey de her sabah askerlere çay ve kahve verildiğini söylemiştir. Öğle yemekleri etli; akşam yemekleri ise hafif yapılmıştır. Binbaşı Vecihi Bey, subay yemeklerini mükemmel olarak tanımlamıştır. Türk, Alman, Avusturyalı ve Macar subaylar ayrı masalarda oturmakta olup her birinin aşçıları farklıydı. Vecihi Bey, yemeklerin eğlenceli ve uzun sürdüğünü aktarmıştır. Bazı zamanlarda tüm

³²⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 1 (1888-1922), Haz. Erol Şadi Erdiç, 2. Baskı, İstanbul, Pera Yayınları, 1997, s. 309; Cep harçlığı konusunda ise askerlere belirli seviyede bir ödeme yapıldığı söylenebilir. Üstelik Osmanlı sınırları içinde ikamet etmese de askere alınan kişilerin hem kendilerine hem de ailelerine sefareter aracılığıyla para yardımı yapılması da kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA, HR.SFR.04, 911/75 (24 Mayıs 1917).

³²⁸ Vecihi, "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 20", *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3225 (26 Aralık 1921), s. 3.

³²⁹ Derviş Fahri Ersay, *Bir Elimde Silah Bir Elimde Kalem*, Haz. Cemalettin Taşkıran, Ankara, Atılım Yayınları, 2003, ss. 38-39.

³³⁰ Bkz. Aldan, a.g.e., s. 18.

subayların katıldığı ziyafetler verilmiştir. Gazinoda, piyano ve keman gibi çalgılar bulunmaktaydı³³¹. Sandıkçioğlu ise cephe hattında genel olarak (muhtemelen erler için) patates ve pancar yemeği, pasta veya pişirilmiş elmanın çıktığını dile getirmektedir³³².

Tanin Gazetesi adına Galiçya’da bulunan Ahmet Emin (Yalman) Bey, Osmanlı askerlerinin cephe gerisindeki hayatına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ahmet Emin Bey, 25 Eylül 1916’da *Tanin*’de çıkan bir yazısında, 8 Eylül 1916’daki çarpışmadan sonra bir tümenin karargâhını gezdiğini ve buradaki askerlerin adeta bir çekirdek aile hayatı kurduğunu dile getirmiştir. Yapılan resmî telefon konuşmalarına kulak misafiri olmuş; askerlerin rutin görüşmelerinin ardından çok sıcak bir şekilde hâl hatır sorduklarına şahit olmuştur. Bu esnada, tümendeki diğer müttefik subayların da samimi ortama dahil olduğunu belirtmiştir. Karargâhta, şehit olan askerlerin hatıraları hürmetle dillerde dolaşmaktaydı. Ahmet Emin Bey, askerlerin birçoğunun günlük tuttuğunu söylemiştir. Ahmet Emin Bey, yine aynı günkü yazıda, karargâhtan ayrılıp avcı hatlarına doğru yol aldığı zaman işittiklerini aktarmaya devam etmiştir. Bazı askerler, mısırın kızartılıp da yendiğinin Osmanlı askerleri tarafından Galiçya’ya getirildiğini konuşmaktaydı. Ayrıca bu askerler, Galiçya’da yaşayanların sadece haşlanmış mısırı bildiğini ifade etmiştir. Alman ve Avusturyalı subaylar da kızartılmış mısırı bilmediklerini dile getirmiştir. Tattıktan sonra kızartılmış mısırın haşlanmıştan daha iyi olduğuna tüm askerler ikna olmuştur. Ahmet Emin Bey, her yerde, yeni Türk modası olarak kızartılmış mısır yiyen Leh köylüsü ya da müttefik askerleri olduğunu söylemiştir³³³.

Ahmet Emin Bey, yoğurdun da Galiçya’ya Osmanlı askerleri tarafından geldiğini belirtmiştir. Burada yoğurt ve yoğurt mayası bulunmamaktaydı. Ahmet Emin Bey’in ziyaret ettiği tümenin askerleri, kaynamış süte ekme içi attırarak ve sonrasında onu güneşte bekleterek yoğurt yapmayı insanlara öğretmişlerdi. Toker’in belirttiğine göre, Berlin’de 24 Eylül 1916’da yayınlanan bir gazetede, 15. Kolordu’yu ziyaret etmiş bir Alman gazetecinin yazısı yayınlanmıştır. Bu yazı, 27

³³¹ Malkoç (2015), a.g.m., s. 661.

³³² Tolunay Sandıkçioğlu, “Cihan Harbindeki İlaş Çıkmazına Galiçya’dan Bakış”, *Yemek ve Kültür*, Sayı 23 (Kış 2010), s. 13.

³³³ Toker, a.g.e., s. 259.

Eylül 1916'da *Tanin*'de çıkmıştır. Yazının içeriğinde, Türk cephesinin her tarafında düzenin hâkim olduğu vurgulanmıştır. Bütün Osmanlı subaylarının ya Almanca ya da Fransızca bildiği iddia edilmiştir. Ayrıca Osmanlı askerlerinin çoğunluğunun Anadolu'dan gelme olduğu ifade edilmiştir. Bursa'dan ve İzmir'den olanlar çoktu. Erlerin genç ve kuvvetli olduğu dile getirilmiştir³³⁴.

3.2.1. Rus Askerlerle Kurulan İyi İlişkiler ve Beyannameler

Toker, savaşan tarafların arasındaki ilişkiden bahsederken, henüz daha Ekim 1916'da bile yer yer dostane bir havanın genel olarak Doğu Cephesi'nde oluştuğunu vurgulamıştır. Bunun üzerine 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey, bu tür ilişkilerin varsa engellenmesini istemiştir:

Doğu Cephesi'ndeki muharebelerin çeşitli bölgelerinde ileri karakol ve siperlerdeki dost ile düşman askeri arasındaki ilişkilerde dostane tesis ve hatta yiyecek içecek (ekmek-şurubat) satmak ve değiş tokuş yapmak gibi durumların olduğu, esirlerin ifadesinden anlaşıldığı [Güney] ordu emrinde bildirilmektedir...Askerlerin, düşman askerleriyle ilişkileri dostane olsa da onlara karşı faaliyetlerin azalmasının şiddetle engellenmesi gerekir...³³⁵

Güney Ordu Komutanlığı bu tür yakınlaşmalara karşı 15. Kolordu'yu ve cephedeki tüm müttefik birlikleri uyardığı anlaşılmaktadır. Ancak savaşın durduğu kış aylarında ve bahar mevsiminin başında iki tarafın piyadeleri arasındaki bu münasebetlerde ciddi düzeyde artış görülmüştür. 18 Aralık 1916'da bazı Rus askerleri, siperlerinin üstlerine çıkıp insan öldürmenin kötülüklerinden ve barıştan söz etmiştir. Ayrıca Türk siperlerine bildirgeler atmışlardır. 20 Ocak 1917'de atılan bildirgelerde savaşmaya gerek olmadığı, paylaşamayacak bir şeyin bulunmadığı belirtilip kucaklaşma teklif edilmiştir³³⁶. Derviş Fahri (Ersay) Bey, hatıralarında 1917 yılının ilk aylarında Rus askerlerden yakınlık gördüklerini belirtmiştir. Rus askerler, Osmanlı askerlerine çay ve sigara getirmiş; samimi olarak sohbet etmiştir³³⁷. Bu noktada değerlendirilmesi gereken şey, ateş hattında ve cephe gerisinde psikolojik

³³⁴ Toker, a.g.e., s. 260.

³³⁵ ATASE, BDH, Kl. 4402, D. H-53, F. 1-27, aktaran Toker, a.g.e., s. 145.

³³⁶ Akçakayalıoğlu, a.g.e., ss. 59, 65.

³³⁷ Ersay, a.g.e., ss. 42-43. Derviş Fahri (Ersay) Bey, 1897'de Taşlıca (Karadağ)'da doğdu. Kastamonu'da öğretmenlik okudu. Birinci Dünya Savaşı başlayınca orduya alındı. Galiçya ve Filistin'de savaştı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra öğretmenliğe pek çok ilde 1967 yılına kadar devam etti. 1979'da hayatını kaybetti. Bkz. Ersay, a.g.e., ss. 7, 75-83.

harp unsuru olarak kullanılan beyannamelerdir. Toker'in ifade ettiğine göre, beyannameler, genellikle propaganda şubeleri tarafından hazırlanmıştır. Rusya tarafına atılan bu beyannameler, Almanlar aracılığıyla Rusça ve Lehçe dillerinde hazırlanmıştır. Örneğin, Nisan 1917'de Osmanlı kolordusu personellerince taşlara bağlanarak, şişeler içine konularak ve keşif kollarının ön hatlarda Rusya tarafına atması sağlanarak beyannameler dağıtılmıştır³³⁸. Bu tür faaliyetler gece yarısı ya da sabah yapılmıştır³³⁹.

Toker'in ifade ettiğine göre, bazı yerlerde elinde beyanname olan Rus askerlerinin teslim olduğu gözlemlenmiştir. Bu tür beyannamelerin aynı amaç doğrultusunda Rusya tarafından da hazırlanıp Osmanlı askerlerini etkilemek için cephede kullanıldığı görülmüştür. Yemek, maaş ve vatan algısı üzerinden kolordu personelinin aklını çelmeyi denemişlerdir. Toker, Rus beyannamelerinde, Osmanlı askerlerinin kendi topraklarının dışında boş yere savaştıkları yönünde ifadelerin de bulunduğunu belirtmiştir³⁴⁰. Örneğin, 7 Nisan 1917'de, Rusya'nın Türk siperlerine attığı bildirimlerde askerlerin duygu ve düşüncelerine ağır bir şekilde yüklenilmiştir. İngilizler'in ve Ruslar'ın Bağdat'ı aldığı, Türkler'in muhakkak aç kaldığı ve öldüğü söylenmiştir. Galiçya'da, Avusturya'nın Türkler'i adeta esir ettiği, hasta ettiği ve vatan hasreti çekmelerine neden olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, havanın şu an izin vermediği için saldırıların durduğu, yaz geldiği zaman şiddetli taarruzların başlayacağı ve o zaman birçok Türk askerinin hayatını kaybedeceği üzerinde durulmuştur. Türk askerlerinin memleketlerini göremeyecekleri iddia edilmiştir. Son olarak, Enver Paşa'nın askerlerini "sattığı" yönünde bir suçlama da bildirimde yer almıştır³⁴¹. Bir başka örnek ise 14-15 Nisan'da iki Tatar er ile kolorduya dostluk mektupları getirilmesidir. Mektupların içeriğinde, İngilizler'den hoşlanmadıkları ve Rusya'da yaşanan devrim sürecinden bilgilerinin olmadığı vurgulanmıştır³⁴². Rusya tarafından bu tür girişimlerin olması kolordu komutanlığının önlem almasına neden

³³⁸ Toker, a.g.e., s. 242.

³³⁹ Sadık Sarısamam, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999, s. 10.

³⁴⁰ Toker, a.g.e., ss. 243-244.

³⁴¹ Avşar, a.g.m., s. 120.

³⁴² Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 98.

olmuştur. Sarısaman'ın ifade ettiğine göre, tercüman subayların ön hatlarda bulunan siperlere gitmesi yasaklanmıştır³⁴³.

Elimizde özellikle siperler arası mesafenin kısa olduğu yerlerden başka örnekler de bulunmaktadır. Şunu belirtmekte fayda vardır: Topçuların atışları yer yer devam etmiştir. Ait olunan bayraklar farklı olsa da siperlerde yaşantılar aynıydı. Şevki (Yazman) Bey'in birliğinden ve diğer bazı Osmanlı birliklerinden cephedeki Ruslar ile iletişime geçmeleri istenmiştir. Şevki Bey, Rus askerlerine boşuna savaştıkları ve bir barışa razı olmaları gerektiğini anlatmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Şevki Bey, ayrıca bahar geldiği zaman buldukları mevziye Rusçası iyi olan bir Alman subayının geldiğini; Ruslar ile iletişim kurduğunu şöyle anlatmıştır: "...Zannedirim bizim fırkada istihbarat işiyle uğraşan bir Alman mülazımı cephenin yakın bir yerine kadar geldi, beyaz mendil salladı, Ruslardan bir iki kişi bize doğru geldiler. Güzel Rusça bilen Alman zabiti gelenlere bir hayli şeyler anlattı, uzaktan epeyce müddet görüştüler, onlara Rusça beyannameler verdi..." Şevki Bey, anılarında ifade ettiğine göre, bu günden sonra Rus askerlerle Osmanlı askerlerinin arasındaki yakınlık artmıştı. Şevki Bey, şöyle devam etmiştir: "...Çoğu günler Mujiklerden [Rus köylüsü] bir ikisi bizim cephenin yakınına kadar sokulur, kıtamızdaki Boşnaklar vasıtasıyla yarenlik başlar, onlar bizimkilere çay şeker verirler, bizimkiler onlara sigara ikram ederler. Konuşurlar, konuşurlar ve ayrılırlar". İki tarafın topçu personeli arasında karşılıklı taciz devam etse de Şevki Bey, piyadelerin birbirlerine ateş etmediğini dile getirmiştir. Rus piyadeleri de kendi topçularının çar taraftarı olduğunu iddia etmiştir³⁴⁴.

3.2.2. Polonyalılar, Macarlar, Avusturyalılar ve Almanlar Hakkında Osmanlı Askerlerinin Bazı Duygu ve Düşünceleri

İleri hatta bulunması gerekmeyen ve dinlenmesi için geriye yollanmış birlikler, civardaki Leh köylerine yerleştirilmiştir. Hatıralardan takip edebildiğimiz kadarıyla köylerde, yaşlı nüfus, çocuklar ve kadınlar kalmıştır. Kolordu personeli, evlere küçük gruplar halinde yerleştiği zaman Polonyalılar ile yakınlık kurmuştur. Şevki (Yazman)

³⁴³ Sarısaman (1999), a.g.e., s. 9.

³⁴⁴ Yazman, a.g.e., ss. 218-219.

Bey, Polonyalılar ile ilk karşılaşmasını ve evlere ilk yerleşmelerini şöyle aktarmıştır: “...Bir köyde konaklayacağımız zaman evler, mangalar arasında dağıtılıyor, takımını toplayan, iki odalı Polak evinin istediği yerine konuyor, bir odada annesi ve babasıyla beraber yarım düzine cıfcına (kız) ve yarım düzine de mehmetçik yatabiliyordu...”³⁴⁵ Şevki Bey, geceleri evleri gezmesinin şart olduğunu anılarında belirtmiştir. Gezdiği sırada karşılaştığı manzarayı şöyle ifade etmiştir:

Gece Mehmetçiklerin bulunduğu evleri geziyorum. Polak kadınları ve ihtiyar erkeklerle (gençler askerdeydi) oturmuşlar, kimi Polakça öğreniyor veya onlara Türkçe öğretiyor, kimi muharebeden anlatıyor elleriyle “bam bum” işaretleri yapıyor ve kızları güldürüyor, kimi de memleketinden anlatıyordu. Nasıl da anlaşıyorlardı, akıl erecek şey değil...³⁴⁶

Türk askerleri ile Polonyalı halk arasındaki bu yakınlık bazen gönül ilişkisine dönüşmüştür. Şevki Bey’in aktardığına göre, Galiçya’da kurulan bu tür bir gönül bağı evlilikle neticelenmiştir. 63/2/8’e mensup Akçahisar Köyü’nden (Salihli/Manisa) Kocatopaloğulları’ndan Bekir oğlu Mustafa (21) ile yeni adı Mediha olan Leh bir kız imam nikâhı ile Galiçya’da evlendirilmiştir. Mustafa Bey’in bölükten arkadaşları gurbette savaş atmosferinde olmalarına rağmen uygun bir düğün hazırlamışlardır³⁴⁷.

Polonyalılar ile kurulan gönül bağlarının bir benzeri de Avusturyalılarla kurulmuştur. İbrahim (Arıkan) Bey, anılarında, Mari adlı bir Avusturya vatandaşına

³⁴⁵ Yazman, a.g.e., ss. 43-44; Hilmi (Dikmen) Bey, Leh ailelerde haremlik-selamlık olmadığını ve bu yüzden de köylerde kolayca konakladıklarını ifade etmiştir. Bkz. Aldan, a.g.e., s. 18; Polak: Leh. Polonyalı. Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc6bd0d799b07.26841489, 29 Nisan 2019.

³⁴⁶ Yazman, a.g.e., s. 90; Nykiel, Polonyalılar ile Türkler’in iyi anlaşmasının sembolik bir önemi olduğunu dile getirmiştir. Bir Kazak Türkü olan kâhin Wernyhora (1673-1769), “Türk, Vistül Nehri’nden atını suladığı zaman Polonya dirilecekti” demiştir. Polonyalılar, bu kehanetten 19. yüzyıl boyunca umut bulmuştur. Bu sebeple bazı Polonyalılar, Galiçya’ya gelen 15. Kolordu’yu adeta bir kurtarıcı gibi görmüştür. Wernyhora’nın bu kehaneti, Polonya’nın 18.yy.da Rusya ve Avusturya arasındaki savaşlardaki zor durumundan kaynaklanmaktadır. İlginç olanı 20.yy.a kadar gelmiştir. Üstelik bugün bile güncelliğini korumaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Piotr Nykiel, “Birinci Dünya Harbi Döneminde Polonyalılar ve Türkler Arasındaki İlişkiler”, *600. Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı (5 Mart 2014), s. 79; Ahmet Mucib, Temmuz 1917’de yapılan taarruzlarda bir nehrin kollarını geçtiklerini ve sonra bir Leh köyüne girdiklerini ifade etmiştir. Buradaki halk, bir inanıştan bahsetmiştir. Ahmet Mucib Bey, anılarında, Nykiel’in bahsettiği inanışın aynısını söylemekteydi. Ahmet Mucib Bey, karşısında Türkler’i gören bazı Polonyalılar’ın, bu sebeple şaşkınlıklarını belirtmiştir. Bkz. Ahmet Mucib (19 Şubat 1922), a.g.m., s. 3.

³⁴⁷ Yazman, a.g.e., s. 287.

aşık olduğunu söylemiştir. Aşkî karşılıksız değildir. İbrahim Bey, Mari ile Çekya’da bir hastanede tanışmıştır. İbrahim Bey’in ifade ettiğine göre, Mari, zengin bir aileden gelmekteydi ve Mari, hastanenin lokanta, birahane ve kantininde işçi çalıştırmaktaydı. Bu sebeple de koğuşlarda dolaşmaktaydı. İkisi arasında birbirlerine dil öğretme ile başlayan yakınlık, bir süre sonra İbrahim Bey’in yaralarının iyileşmesiyle çeşitli gezilere dönüşmüştür. Sinemalara, müzelere ve hayvanat bahçelerine gitmişlerdir. İbrahim Bey’in artık cepheye gideceği bir vakitte Mari, kendisine evlenme teklifi etmiştir. Çift, İbrahim Bey’in yabancı biriyle evlenmek istememesinden ötürü mutlu sona varamamıştır³⁴⁸.

Osmanlı askerlerinin Polonyalılar ve Avusturyalılar’la kurdukları yakın ilişkilerin bir benzeri Macar halkıyla da tahsis edilmiştir. Vecihi Bey, anılarında, Galiçya’ya giderken Macaristan’a girdikleri andan itibaren gördükleri ilgiden övgüyle bahsetmiştir. Macar halkının, Türk askerlerini evlerine çağırdıklarını, ziyafet verdiklerini ve eğlenceler tertip ederek Türk askerlerini yalnız bırakmadıklarını ifade etmiştir³⁴⁹. Ahmet Mucib Bey ise dönüş yolunda da aynı ilgi ile uğurlandıklarını belirtmiştir. Macar halk, trenin içine çiçekler ve yemişler atmış; Osmanlı bayraklarını sallayarak sevgilerini göstermiştir³⁵⁰.

Türk askerlerinin cephe gerisine dair dikkat ettiği bir başka husus da Alman ve Avusturyalı subayların iş ahlakıydı. Vecihi Bey, her Alman askerinin vazifesine göre bir çalışma programı olduğunu belirtmiştir. Şayet, böyle bir program üstlerince verilmemişse Alman askerlerin kendi plânlarını yaptığını söylemiştir. Alman askerlerin odalarında her şey muntazamca yerleştirilmiştir. Ayrıca, odalarda, yemek, kahve ve sabun gibi kokuların olmadığını ifade etmiştir³⁵¹. Vecihi Bey, Almanlar’ın saatlerce dikkatle çalıştığını ve masalarının başından çok nadir kalktıklarını dile getirmiştir. Bir Alman, başka bir görevli arkadaşıyla konuşacaksa diğer çalışanların duymayacağı şekilde konuşmaktaydı. Çalıştıkları yerde misafir ağırlamak gibi bir

³⁴⁸ Arıkan, a.g.e., s. 126.

³⁴⁹ Vecihi, “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 5”, *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3206 (7 Aralık 1921), s. 3; Vecihi Bey, bu ilgi karşısında bazı askerlerin Macarca öğrenmeye başladığını belirtmiştir. Bkz. Vecihi, “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 6”, *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3207 (8 Aralık 1921), s. 3.

³⁵⁰ Ahmet Mucib (20 Şubat 1922), a.g.m., s. 3.

³⁵¹ Vecihi, “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 35”, *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3247 (18 Ocak 1922), s. 3.

adetin olmadığı Vecihi Bey tarafından vurgulanmıştır. Bir Alman'ın iş yerinde bir misafiri olacaksa önce kayıt yaptırması gerekiyordu. Vecihi Bey, bu işlemden sonra yakınıyla kısaca görüşen memurun, hemen işinin başına döndüğünü söylemekteydi³⁵².

Vecihi Bey, Almanlar gibi Avusturyalılar'ın da iş ahlakından övgüyle söz etmiştir. Avusturya-Macaristan askerîyesinin çok iyi organize olduğunu ve özellikle iaşe konusunda muntazam çalıştıklarını ifade etmiştir. Askerî olarak en iyi yaptıkları şeyin ricat etmek olduğunu belirtmiştir. Vecihi Bey'in ricat etmekten kastının askerî düzeyde yapılan taktiksel bir harekât olduğu anlaşılmaktadır. Ricat esnasında, cephede ve cephe gerisinde herkesin görev bilinciyle hareket ettiği Vecihi Bey tarafından vurgulanmıştır. Avusturyalı askerlerin hiçbiri bağırmadan, çağırmadan çalışmaktaydı. Gelinen yeni mevziye ağırlıklar ve diğer gereksinimler büyük bir sükûnet içinde taşınmaktaydı³⁵³.

3.3. CEPHE GERİSİNDEKİ SAĞLIK HİZMETLERİ

15. Kolordu'nun iaşe ve sağlık işleri Avusturya tarafından karşılanacağı için seyyar hastaneler, Osmanlı Devleti tarafından Galiçya'ya yollanmamıştır. İlave olarak, danışman doktor ve sıhhi malzeme desteğini de Avusturya sağlamıştır³⁵⁴. Toker'in ifade ettiğine göre, kolordu birlikleri daha cepheye intikal etmeden cephe gerisindeki işleri yapmak için Fransızca ve Almanca bilen Vecihi Bey, kolordu başhekimisi ve 1. Tabur hekiminin katıldığı heyet önceden yola çıkmıştır. 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey, kendisine verilen raporları da dikkate alarak her bölük için bir yaralı yuvası ve ayrıca taburlar için sargı yerleri yaptırmıştır. Bu çerçevede 19. Tümen Sıhhiye Bölüğü, 13 Ağustos'ta Mechyshchiv'in doğusunda, demiryolunun güneyinde 275 rakımlı tepenin yakınında yer almıştır. 20. Tümen'in Sıhhiye Bölüğü ise Lipica Gorna'nın yakınlarında kurulmuştur. Tümenlerin arkasında seyyar hastaneler kurulmuştur: Radoviseki, Danileze ve Chsnyky'de.

³⁵² Vecihi (10 Aralık 1921), a.g.m., s. 3.

³⁵³ Vecihi (12 Aralık 1921), a.g.m., s. 3.

³⁵⁴ Mehmet Erkan Balkan, "I. Dünya Savaşı'nda Başka Bir Cephe: Sağlık ve Sosyal Durum", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2017, s. 407.

Hasta olanlar ve yaralılar trenlerle Radoviseki'den tahliye edilmiştir. Ecza ve tıbbi ikmal Stryj'de bulunan Avusturya Menzil Deposu'ndan sağlanmıştır³⁵⁵.

3.3.1. Hulusi Fuat Bey'in Notları Çerçevesinde Avusturya-Macaristan Hastanelerinde Tedavi Gören Osmanlı Askerlerinin Vaziyeti

Eylül ayındaki çarpışmalarda yaralanan askerlerin Avusturya idaresindeki hastanelere dağınık bir şekilde yerleştirilmesi ve Avusturya'nın herhangi bir organizasyon düzenlemeden gelişigüzel şekilde yaralıları sevk etmiş olması Osmanlı Devleti'ni bu durumu yakından izlemeye sevk etmiştir³⁵⁶. Macar'ın belirttiğine göre, hastanelerde yatırılmış olan askerlerin tedavi, bakım ve barınma şekilleri hakkında kesin bilgi alınamamış olması Viyana Sefareti ve 15. Kolordu tarafından İstanbul'a iletilmiştir. Bu durumun akabinde Doktor Yüzbaşı Hulûsi Fuat (Tugay) Bey (1890-1967), Galiçya'ya "Avusturya-Macaristan Hastaneleri Müfettişi" ünvanıyla gönderilmiştir. 30 Ekim 1916'da görevine başlayan Hulusi Fuat Bey, 30'dan fazla hastane denetlemiştir. Bunun sonucunda, Aralık ayının ortalarında bir rapor hazırlamıştır. Raporunda, hastanelerin yerleri, isimleri, askerlerin sağlık durumları, hastanelerdeki bakım, tedavi şekilleri ve Osmanlı askerlerinin yaşadıkları sıkıntıları detaylı bir şekilde ele almıştır. İlave olarak bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerini de rapora eklemiştir. Hulusi Fuat Bey, raporunda Avusturya ve Macaristan hastanelerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Macaristan'da bulunan hastanelerin durumu iyi değilken, Avusturya hastanelerinin genel olarak iyi düzeyde olduğunu belirtmiştir. Almanya'nın da bu durumu dikkate alıp Macaristan'daki hastanelere kendi yaralılarını sevk ettirmediğini dile getirmiştir³⁵⁷.

³⁵⁵ Osmanlı birliklerinin hekim kadrosu ise şu şekildeydi: 15. Kolordu'nun Başhekimî Yarıbay Şükrü, Yardımcısı Gafur Nüzhet, Sağlık Müşaviri Yarıbay Gross, Cerrahi Müşavir Alman Tabip Binbaşı Renslaf. 19. Tümen Başhekimî ise Yarıbay Nizamettin idi. Sağlık Müşaviri Yarıbay Vitali, Sıhhiye Bölüğü Başhekimî Binbaşı İbrahim Hakkı, Operatör Yüzbaşı Şükrü Fazıl, yedek tabip Yüzbaşı Somuncuyan idi. 20. Tümen Başhekimî Binbaşı Hasan Sükûti, Sağlık Müşaviri Avusturyalı Binbaşı Schneider, Sıhhiye Bölüğü Başhekimî Kıdemli Yüzbaşı Tayyar, Operatör Yüzbaşı Tahir Bey ve Yüzbaşı Fraya idi. Bkz. Toker, a.g.e., s. 218.

³⁵⁶ Şahin, a.g.m., ss. 483-484.

³⁵⁷ Dağlar Macar, a.g.m., s. 41; Hulûsi Fuat (Tugay) Bey, 1890'da İstanbul'da doğdu. 1910'da Askerî Tıbbiye'ye başladı. Balkan Harbi'ne kadar eğitimine devam etti. Ancak, savaş çıkınca okulunu bırakıp gönüllü olarak cepheye gitti. Savaşın ardından patlak veren Birinci Dünya Harbi'ne de gönüllü olarak katıldı. Halep'te ve Kudüs'te doktor olarak çalıştı. Çanakkale Savaşı'ndan sonra İstanbul rahat bir nefes alınca Tıbbiye'deki eğitimine devam etti. 1916'da Tabip Yüzbaşı olarak mezun oldu ve Galiçya'ya gönderildi. 1918'e kadar Viyana'da çalıştı. Kurtuluş Savaşı süresince de yurt dışında elçiliklerde görev aldı. 1924'de İstanbul'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Hariciye Vekâleti'nde

Galiçya'da savaşılan süre boyunca 7.115 asker hastalıktan ve 10.326 asker de yaralarından dolayı Avusturya-Macaristan hastanelerine sevk edilmiştir. Bu askerlerin 124'ü hastalıktan ve 522'si yaralarından ötürü hayatını kaybetti³⁵⁸. Cephedeki askerlerin sağlık durumları genel olarak iyiydi ancak yine de bazı hastalıklar görülmüştür. Etkisi fazla olmamakla birlikte kuduz, lekeli humma, tifüs ve tifo hastalıklarına rastlanmıştır. Ayrıca kış mevsiminin gelmesi ile birlikte donma tehlikesi nedeniyle hastanelere getirilen Osmanlı askerleri de olmuştur. Aralık 1916'dan Mart 1917'ye kadar 267 donma vakası görülmüştür³⁵⁹.

Hastalar ve yaralı olanlarla ilgili bazı disiplin sorunları da yaşanmıştır. Evlere zorla girenler, firar edenler ve diğer askerlikle uyuşmayan davranışlar gözlemlenmiştir³⁶⁰. Hulusi Fuat Bey, bu durumun giderilmesi için hastanelere subay gönderilmesini talep etmiştir. Hulusi Fuat Bey'in raporu doğrultusunda, 24 Aralık 1916'da İstanbul'dan 2 ayrı genelge 15. Kolordu'ya gönderilmiştir. Dağlar'ın aktardığına göre, bu genelgelerde, hastanelerdeki vaziyet, askerlerin maaşları ve diğer harcamalar, askerlerin hastane içinde ve dışında giymesi gereken kıyafetler başta olmak üzere çeşitli düzenlemeler ele alınmıştır. Burada en çok üzerinde durulan konular, kıyafetler ve disiplin suçları olmuştur. Genelgeden sonra, hava alması gereken hastaların haricinde kimsenin dışarı çıkmasına izin verilmemiştir. Hastane kıyafetiyle dışarı çıkmasına izin verilecek olanların ise düzgünce giyinmiş olmasına dikkat edilmiştir. Askerlerin hastane dışında giyecekleri elbiseler kolordunun gözetiminde hazırlanmış ve askerlere bırakılmamıştır. Bu işleri takip için hastanelere inzibat subayları gönderilmiştir. Ayrıca hastanelerde tedavi görenlerin herhangi bir karışıklık olmaması için bir tarafı Türkçe bir tarafı Fransızca olan hüviyet taşımaları zorunlu kılınmıştır. Hastanelerde yatanların birbirlerine karşı davranışlarına dikkat etmesi de önemliydi. Bu hususta dikkatli olmayanların

çalışmaya başladı. Bir süre sonra, Türkiye'yi temsilen birçok ülkede Büyükelçi olarak görev yaptı. 1954'de emekli oldu. 1967'de hayatını kaybetti. Bkz. Bedi Şahsuvaroğlu, *Hekim Bir Siyasîmizin Portresi Dr. Hulusi Fuad Tuğay*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1972, ss. 91-157.

³⁵⁸ Hikmet Özdemir, *The Ottoman Army 1914-1918*, Salt Lake City, The University of Utah Press, 2008, s. 124.

³⁵⁹ Dağlar Macar, a.g.m., ss. 45-48.

³⁶⁰ Bu tür sorunların kökünde askerlerin derdini anlatamaması vardı. Yaşanan disiplin sorunları dil farklılığından oluşmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nden Almanca bilen subaylar talep edilmiştir. Bkz. Dağlar Macar, a.g.m., s. 50; Ahmet Emin (Yalman) Bey, askerlerin sorunlarını anlatırken vücut dilini kullanmak zorunda kaldığını ve bu durumun morallerini bozduğunu ifade etmiştir. Bkz. Şahin, a.g.m., s. 483.

kolorduya ihbar edilmesi emredilmiştir. Bu düzenlemelerin ardından 11 Ocak 1917'de Osmanlı Genelkurmayı tarafından bir talimatname yayınlanmıştır. Burada özellikle disiplin kuralları ve kurallara uymayanlara uygulanacak cezalar belirtilmiştir. Tekrarlanan konu ise askerlerin hastane dışına çıkarken mükemmel bir şekilde hazırlanmalarıydı. Temiz, nazik ve kurallara uygun olarak üniformalarını giymeleri ve perişan bir kıyafetle asla dışarı çıkmamaları belirtilmiştir. Ancak, Hulusi Fuat Bey'in, merkeze yolladığı bir raporda, bazı askerlerin yetersiz durumda Viyana'ya ve Budapeşte'ye geldiğini ve bu nedenle yürüyüşe ihtiyaçları olan askerlerin hallerinin kötülüğünden dışarıya çıkarılmadığı anlaşılmaktadır³⁶¹.

Hastanelerde tedavi görenlerin cepheye tekrar kazandırılması İstanbul tarafından yakından takip edilmiştir. Ayrıca bu durum genelgede inzibat subaylarına görev olarak verilmiştir³⁶². Çubukçu'nun ifade ettiğine göre, cepheye hemen geri kazandırılmayan subayların ve erlerin son tedavi ve istirahatleri Visbaden ve Nadhaym'da bulunan kaplıcalarda yapılmıştır. Tesislerin başhekim ve operatörleri çalışmalarından dolayı Osmanlı Hükümeti'nce madalyalarla taltif edilmiştir³⁶³. Visbaden'de bulunan Spiegel Oteli de nekahetteki yaralılara ayrılmıştır. Ayrıca Viyana'da açılan Sakatlar Okulu'nda Türk erleri de eğitim görmüştür. Bu yolda elde ettikleri sanat ve bilgileri tatbik etmek için atölye ve askerî fabrikalarda çalışmalarına izin verilmiştir. Toker, Osmanlı Devleti'nde ilk rehabilitasyon girişimlerinin 1917'de başladığını belirtmektedir³⁶⁴.

Dağlar'ın ifade ettiğine göre, cephe gerisine dair bir başka önemli konu da özellikle hasta veya yaralı olanların moralini yükseltmek için düzenlenmiş şehir gezileriydi. Osmanlı Devleti için burada amaç, hem Avrupaî yaşam tarzını askerlerin görmesini sağlamak hem de Avrupa'da önceden beri Türkler'e karşı var olan olumsuz düşünceleri yıkmaya çalışmaktı. Üstelik bu gezilerle, "Silah Kardeşliği" kavramına da yatırım yapılmıştır. Şehir gezileri sırasında bazı tarihi binalar, surlar ve

³⁶¹ Dağlar, a.g.m., ss. 61-62.

³⁶² Toker, a.g.e., s. 225.

³⁶³ Benzer şekilde Avusturya-Macaristan tarafından da Türk sağlık heyetine madalyalar verilmiştir. Çubukçu'nun listelediğine göre, Franz Joseph Madalyası alan 75 asker vardır. Daha detaylı bilgi için bkz. Bayhan Çubukçu, "I. Dünya Savaşı, Galiçya Cephesi Ve Türk Sağlık Ekibinde Avusturya Madalyası Alanlar", *IV. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 18-20 Eylül 1996, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 457-461.

³⁶⁴ Toker, a.g.e., s. 225.

müzeler ziyaret edilmiştir. Tiyatro, opera veya sinemaya gidilmiştir. Bu gezilere, hasta ve yaralıların haricinde eğitime giden askerî personeller de katılmıştır. Gezilerde giyilen elbiseler dikkatle seçilmiştir. Ayrıca kolordudan temin edilen yeni kabalak, fotin ve dolak kullanılmıştır³⁶⁵. Askerler geziler sırasında propaganda filmleri seyretmiştir. 61/3/1'e mensup olan İbrahim (Arıkan) Bey, anılarında, bugün Çekya sınırları içerisinde bulunan pek çok hastanede tedavi gördüğünü belirtmiştir. Bu tedaviler sırasında durumunun iyi olduğu ölçüde sinemaya gittiğini ifade etmiştir. İbrahim Bey'in ilk gittiği filmin konusu, Almanlar'ın Fransa'da yaptığı bir kale saldırısına aittir. Ayrıca bu filmde, Alman askerlerin yalçın kayalara tırmanıp şiddetli ateş altında dahi hücum ederek kazandıkları bir saldırıyı izlemiştir. Birkaç gün sonrasında izlediği başka bir filmde ise Almanlar, Sırp askerlere karşı hücum gerçekleştirirken elektrikli, yüksek ve portatif merdivenler kullanmıştır. Buna karşılık Sırp askerler perişan bir hâlde Alman ordusu önünden geri çekilmiştir. İbrahim Bey, bu filmin kendisini çok heyecanlandığını dile getirmiştir³⁶⁶. Gezilerin yanı sıra askerlerin eğlenmeleri için Avusturya-Macaristan, bazı oyun önerilerinde bulunmuştur. Rundo bu oyunlardan biriydi³⁶⁷.

Müttefik orduların yaklaşması için bazı etkinlikler de düzenlenmiştir. Avusturya-Macaristan tarafından Viyana'da tedavi gören 650 Osmanlı askeri için 10 Mart 1917'de öğle yemeğinden sonra Mittlerer Konzerthausaal'da etkinlik düzenlenmiştir. Burada "Cesur Müttefik Türk Orduları Galiçya'da" adlı bir sinema filmi gösterilmiştir. Ardından Beethoven'den parçalar ve Mozart'ın Türk Marşı çalınmıştır. Ayrıca Avusturya millî marşları, opera ve valsleri ile millî birlik ve dayanışma duyguları ön plana çıkarılmıştır. Osmanlı askerlerinin bir başka kültürel aktivitesi de hastane yakınlarına kurulan binalarda öğretilen Almanca ve hijyen dersleriydi. Bu dersler çoğu zaman subay eşleri tarafından gönüllü olarak verilmiştir. Ayrıca askerlerin formdan düşmemesi için hastane civarlarında spor ve atış yapabilecekleri alanlar hazırlanmıştır. Dağlar'ın ifade ettiğine göre, hastanelerde yaralı olanlar için aileleriyle haberleşme konusu ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Askerlerde moral olarak çöküntü gözlemlendiği için bu sıkıntının giderilmesi

³⁶⁵ Dağlar, a.g.m. s. 63; İlave olarak, Avusturya-Macaristan Devleti tarafından hastanelere yapılan gezilerle askerlerin sorunları dinlenmiş çeşitli hediyelerle moral verilmeye çalışılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Dağlar Macar, a.g.m., s. 52.

³⁶⁶ Arıkan, a.g.e., ss. 116, 119.

³⁶⁷ Şahin, a.g.m., s. 485.

gerekmıştır. Galiçya'daki Asakir-i Osmaniye'ye Muavenet Cemiyeti, hastanedeki askerlere yardımda bulunmaya karar vermiştir. Cemiyetin faaliyetleri sayesinde posta işleri büyük ölçüde yoluna koyulmuştur³⁶⁸.

3.3.2. Savaş Nevrozu

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman tüm ordulardaki askerlerde salgın bir şekilde sinirsel hastalık belirtileri görülerek ruhsal çöküntü yaşanmıştır. Birçoğunda felç, katatoni, körlük, dilsizlik (ya da ses kısılması), kekeleme, bel bükülmesi, yürümekte zorluk ve kontrolsüz titreme gibi hastalık belirtileri görülmüştür. Ayrıca bitkinlik, korku, endişe, melankoli, uykusuzluk ve kontrol edemedikleri duygu yoğunluğundan da şikayet eden askerler olmuştur. Yanıkdağ'a göre, bugün bu tür hastalara ya da belirtilere travma sonrası stres bozukluğu veya "savaş yorgunluğu" teşhisi konulabilir fakat o dönemde harp nevrozu ya da shell-shock (mermi-şarapnel şoku) denilmiştir. Birinci Dünya Savaşı döneminde, bu tür belirtilerin harple ilgili olmadığı; kişinin kendi iç dünyasında ortaya çıkmış "histeri"³⁶⁹ ya da "hastalığa eğilimli" bir durum olduğu kabul edilmiştir³⁷⁰.

Yanıkdağ'ın aktardığına göre, 1919 yılında Şişli'deki Fransız LaPe Hastanesi'nde nöropsikiyatr olarak çalışan Dr. Şükrü Hazım (Tiner) Bey, savaş zamanında, "Babinski'ye Nazaran İsteri" adlı 3 sayfalık makale yayımlamıştır. Bu makalede, parapleji (felç) olan bir Osmanlı askerinin hastalığına rağmen Galiçya'ya yollandığını yazmıştır. Askerin hastalığı cephede iken tekrar belirmiş; yardımsız yürüyememiştir. Cephede hastayı inceleyen Alman ve Avusturyalı doktorlar parapleji olduğuna yönelik bir tedavi uygulamamışlardır. Hastalığa eğilimli diyerek İstanbul'a askeri geri yollamışlardır. Hazım Bey, basit telkinlerle hastanın iyileşemeyeceğine karar vermiştir. Kaufmann Usûlü³⁷¹ kesik kesik elektrik vererek

³⁶⁸ Dağlar, a.g.m., ss. 65-66.

³⁶⁹ İsteri. Duyu bozuklukları, çırpınma, kasılmalar ve inlemelerle kendini gösteren ruhsal bozukluk. Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=H%C4%B0STER%C4%B0 ,17 Mart 2019.

³⁷⁰ Yücel Yanıkdağ, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Askerlerinde Harp Nevrozu (Savaş Yorgunluğu) Ve Tıbbi Yaklaşım", *Toplumsal Tarih*, Sayı 198, (Haziran 2010), s. 2.

³⁷¹ Alman Fritz Kaufmann tarafından geliştirilen ve uygulanan tedavi yöntemidir. Birinci Dünya Savaşı süresince uygulanmıştır. Bu tedavi yöntemine göre hastanın felçli olan noktalarına farklı

paraplejiyi tedavi etmiştir. Yanıkdağ, bu noktada, Hazım Bey'in uyguladığı tedavi yönteminin Galiçya'da da uygulanabileceğini fakat oradaki doktorların askerin Türk olmasından ötürü ona şüpheyle baktıklarını ve tedavi etmekten kaçındıklarını iddia etmiştir. Savaş süresince 600 bin Alman askeri savaş nevrozu nedeniyle tedavi görmüştür. Ayrıca Yanıkdağ'ın bir İngiliz doktordan aktardığına göre, Çanakkale'den ayrıldıkları zaman nevroz nedeniyle her asker tedavi edilmiştir. Diğer ordularda durum bu şekilde iken ve de elimizde Galiçya Cephesi'nden böyle bir örnek olay var iken Osmanlı ordusunda da birçok savaş nevrozu vakası olduğu düşünülebilir³⁷². Yanıkdağ, askerlerin geniş bir organik milli bütünün cüzleri ya da tekil hücreleri olarak görüldüğünü düşünmektedir³⁷³. Yanıkdağ, dönemin şartlarının getirdiği güçlü devlet ve güçlü ulus anlayışı çerçevesinde topyekûn savaş yaklaşımına paralel olarak davranıldığını dile getirmiştir. Ancak Osmanlı'da bu tür psikolojik travma geçiren hastalar histeri teşhisiyle geçiştirilmiş; hastalığa meyilli ve zihnen de zayıf insanlar olarak görülüp göz ardı edilmişlerdir. Korkak ya da hain ilan edilip hapse atılanlar da olmuştur³⁷⁴.

3.4. SAVAŞ ESİRLERİ VE FİRARİLER

3.4.1. Esirler

Galiçya Cephesi, İttifak Bloğu'nun ordularıyla müşterek açıldığı için alınan esirlerin akıbetine de belirli bir plâna göre karar verilmesi gerekmiştir. Güney Ordu Komutanlığı, Ekim 1916'da yayınladığı emirlerde bu konuya değinmiştir. Buna göre, esirlerin, herhangi bir işte çalıştırılmayacağı ve başlarında muhafız olacak şekilde tutulmalarının gerekliliği ifade edilmiştir. 15. Kolordu'nun aldığı esirler, 9. Menzil Müfettişliği'ndeki esir karargâhında tutulmuştur. Toker'in ifade ettiğine göre, 1917'nin Ocak ayına gelindiğinde, İstanbul'dan gelen bir emir doğrultusunda 1.637 esirin başkente gönderilmesi istenmiştir. Galiçya'dan İstanbul'a sevk edilirken her birinin dezenfekte edilmesi gerekmektedir. Söz konusu esirler, Rohatyn'de ve

defalar 3-5 dakika süre civarında elektrik verilmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Yanıkdağ (2010), a.g.m., s. 3.

³⁷² Yanıkdağ (2010), a.g.m., ss. 3-4.

³⁷³ Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak*, Çev. Nurettin El Hüseyini, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 242.

³⁷⁴ Yanıkdağ (2010), a.g.m., ss. 5, 7.

Gleyoka'da belirli bir süre karantina altında tutulmuşlardır. Cepheye esir kullanımı yasaktı ancak İstanbul'a gönderilenler yol çalışmalarında kullanılmıştır³⁷⁵.

Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti'nin verdiği esir sayısı Yücel Yanıkdağ'ın belirttiğine göre, 217 bin kadardı³⁷⁶. Mücahit Özçelik'e göre ise 200 bin idi³⁷⁷. Ali Asker, Rusya'ya 60 bin civarında esir verildiğini söylemektedir³⁷⁸. Esir düşenler, kötü şartlar altında Ukrayna, Kazan, Nargin Adası veya Sibirya'da bulunan kamplara götürülmüştür³⁷⁹. Bu kamplarda bulunan askerlerin günlük yaşantılarına dair bilgilerimiz çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Galiçya özelinde de bu durum değişmemiştir. Galiçya'da Rusya'ya verilen esir sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Galiçya'da esir düşen Osmanlı askerleri, genel olarak Ukrayna'daki kamplarda tutulmuştur³⁸⁰. Bu kampların buldukları yerler ise şöyledir: Kiev, Harkov, Dnepra-Petrovsk, Ekaterinodar-Krasnodar/ Kaleskur ve Yuzovka-Donetsk'dir³⁸¹. Taşkıran ise Galiçya'da esir düşen Osmanlı askerlerinin Kazan ya da Sibirya'ya da götürüldüğünü dile getirmektedir³⁸². 1918'in Mart ayında Biretsk-Litovsk Anlaşması imzalanınca karşılıklı olarak esir değişimi yapılmıştır. Bu çerçevede Rusya'dan İstanbul'a Nisan ve Mayıs 1918'de en az iki katile halinde Osmanlı askerlerinin gelmiş olduğu belgelerden takip edilebilmektedir. Dönebilenlerin ifadeleri Osmanlı subayları tarafından alınmıştır. Esir olanlara yöneltilen sorular arasında yaşam koşullarına dair bilgi yer almamıştır. Sorular genel itibariyle askerin künye, birlik bilgileri ve Galiçya'da nasıl esir olduğuna dair savaş çerçevesinde hazırlanmıştı³⁸³.

³⁷⁵ Toker, a.g.e., ss. 226-228; Chmielowska, 15. Kolordu'nun kaldığı süre boyunca 12 subay ve 853 eri esir aldığını ifade etmektedir. Bkz. Chmielowska, a.g.m., s. 171.

³⁷⁶ Yanıkdağ (2014), a.g.e., s. 27.

³⁷⁷ Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 30.

³⁷⁸ Ali Asker, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler", Ed. Zekeriya Türkmen, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Bildiriler Kitabı*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 571.

³⁷⁹ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim (Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri)*, 6. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, ss. 69-70.

³⁸⁰ Kaya, a.g.m., s. 2486.

³⁸¹ Mahmut Akkor, "I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006, s. 138.

³⁸² Taşkıran, a.g.e., s. 69.

³⁸³ ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-13 (23 Nisan 1918).

Köstüklü'nün ifade ettiğine göre, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmiş olmasına rağmen Osmanlı esirleri Rusya tarafından kamplarda tutulmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi, 28 Mart 1921'de Rusya ile esirlerin iadesine dair bir sözleşme imzalamıştır. 17 Eylül 1921'de de Ukrayna ile esir mübadelesine dair bir anlaşma yapılmıştır³⁸⁴. Anlaşmalar neticesinde hem Galiçya'da hem de Kafkas Cephesi'nde Rusya'ya verilen esirlerden 25 bin kadarının ülkeye döndüğü düşünülmektedir. Köstüklü, 40 bin Osmanlı askerinin Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki dönemde hâlâ Ukrayna ya da Rusya'daki kamplarda tutulduğunu ya da öldüklerini belirtmektedir³⁸⁵.

Osmanlı Devleti, Galiçya'da bulunan süre boyunca esirler için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve esarete kalan askerlerle irtibat kurmaya özen göstermiştir. 1916'da Personel Dairesi ve İstihbarat Şubesi tarafından "Harp Esirleri, Paket, Para ve Mektup Gönderilmesi ve Muharebede Kaybolan Subay ve Erlerin Aranması Konusunda Askerlik Şubelerinin Görevleri" başlıklı bir broşür basılmıştır. Askerlik Şubeleri, esirler için Hilal-i Ahmer Esirler Komisyonu ile de irtibat halinde olmuştur. Söz konusu şubeler, uygun bir memur tayin edip ailelerin esir olmuş yakınlarına ulaşmasına yardımcı olmuştur. Esirlere mektup göndermek istenildiği zaman esirlerin tutulduğu yerlerin adresleri net olmadığı için bazı zorluklar yaşanmaktaydı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu konuda da aracılık etmiştir. Ayrıca para ya da eşya gönderimi konusu Askerlik Şubeleri'nin görev alanında kalmıştır³⁸⁶. Esir askerlerin ailesine "masarif-i iâşe" adı altında maaşlarının üçte biri oranında maaş bağlanmıştır. Asker, esir düştüğü yerde hayatını kaybeder ve ailesi de talepte bulunursa askerin rütbesinin bir alt derecesinden maaş bağlanarak şehit ailesi muamelesi yapılmıştır³⁸⁷.

³⁸⁴ Nuri Köstüklü, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Ukrayna Ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Sayı 83 (Temmuz 2012), s. 7.

³⁸⁵ Köstüklü (2012), a.g.m., s. 12.

³⁸⁶ Toker, a.g.e., ss. 231-234.

³⁸⁷ Necati Aksanyar, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti İle İtilaf Devletleri Arasındaki Esir Meselesi", Haz. Aynur Akengin ve Selcan Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 734.

3.4.2. Firariler

Beşikçi, askerlerin belirli bir itaat yapısından geçmiş olmasına rağmen ait oldukları devletten temel beklentilerinin olduğunu belirtir. Bunların başında askerlik sürelerinin kesin olması gelmektedir. Ayrıca askerlerin haklı bir savaş yapacaklarına inanmış olmaları gerekir. Bu durumlar gerçekleşmezse askerler verilen görevlere karşı direniş gösterebilir. Firar bu direnişin en radikal yoludur. Beşikçi'nin belirttiğine göre, Osmanlı Devleti'nde yaşanan firar sorununu hukukî ve dinî söylemler de engelleyememiştir. Birinci Dünya Savaşı süresince Alman ordusunda firar eden asker oranı yüzde 1 iken, Osmanlı Devleti'nde yüzde 17'ydi. Ayrıca İtilaf Bloğu'nda da yüzde 2'nin üzerine çıkmadığı Beşikçi tarafından dile getirilmektedir³⁸⁸.

Beşikçi'ye göre, Osmanlı'da görülen firarların esas sebepleri, iaşe meselesi, askerlerin beslenme sorunları, giyimlerinin yetersizliği veya hastalıkla baş edememeleriydi. Ayrıca, askerlerin maaşlarını uzun süredir alamaması, savaşın son zamanlarında izin verilmemiş olması ve ailelerine bakacak kimsenin olmaması gibi etkenler de askerleri firara yönlendirmiştir. Cephedeki askerlerin birçoğunun bakmakla yükümlü oldukları aileleri ve ekmeleri gereken toprakları vardı³⁸⁹. Osmanlı Devleti için firariler savaş boyunca sorun oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, 3 defa af çıkarmış ve firarilerin ya da ceza almış olanların geri kazanılmasına uğraşmıştır. Savaş süresince çıkarılmış olan genel af tarihleri şöyleydi: 6 Ağustos 1914, 28 Haziran 1915 ve 15 Temmuz 1918. Beşikçi, savaşın sonunda, ordudan bir şekilde uzaklaşan, savaştan bıkmış ve ailesinin derdine düşerek firar etmiş olan 500 bin insan olduğu belirtmekte; ayrıca ordu içinde kalmış asker sayısının da Ekim 1918 itibarıyla 560 bin civarında olduğunu dile getirmektedir³⁹⁰.

Galiçya'daki tümenlerin büyük bir çoğunluğu Anadolu'dan gelen askerlerden meydana geliyordu ve kolordunun çekirdeğini oluşturan bu gruptan firar etmeye çalışanlar olmuştur. Çatışmaların şiddetlenmesinin ardından kolordu mevcudu azalınca Balkanlar'dan toplanıp kolorduya katılmış olan askerlerden de aynı

³⁸⁸ Beşikçi (2010), a.g.m., ss. 150-152, 154.

³⁸⁹ Beşikçi (2010), a.g.m., s. 155.

³⁹⁰ Beşikçi (2017), a.g.e., s. 552.

davranışlar gözlemlenmiştir. Yakup Şevki Paşa, Ekim 1916'da, firarın, kolordunun gördüğü askerî terbiyeye uygun olmadığını; askerlik şeref ve şanı için ayıp sayıldığını dile getirmiştir. Cephede başıboş dolaşan askerlerin var olduğunu söylemiştir. Bu askerlerin, kilometrelerce uzaktan Alman veya Avusturyalı görevlilerce yakalanarak kolorduya teslim edildiğini belirtmiştir. Toker'in ifade ettiğine göre, Yakup Şevki Bey, bir askere neden başıboş ve vesikasız dolaştığı sorulduğunda, erzak topladığına dair cevap alındığını söylemekteydi. Yakup Şevki Bey, bu tür girişimlerin engellenmesini ve her erin vesikalı olarak dolaşmasını istemiştir³⁹¹.

Firar edenlerden yakalanıp kolorduya teslim edilenler kurşuna dizilme cezası ile karşı karşıya kalmıştır. 25 Eylül 1916'da her alaydan kaçıma teşebbüs etmiş fakat yakalanmış olan üçer asker kurşuna dizilmiştir³⁹². 77/1/1'e mensup olan Mehmet Tefik (Fırat) Bey, anılarında, Aralık 1916'da kendi birliğinden kaçma teşebbüsünde bulunmuş olan Erdekli İbrahim adında çok genç bir askerden bahsetmektedir. Bölükte de kendisini tanıyan pek azdır çünkü bölüğe de yeni katılmış ve hemen firar etmiştir. 19. Tümen Divan-ı Harbi'nin kararı sonucunda kurşuna dizilmesi için bölüğe getirilmiştir. Mehmet Tefik Bey, İbrahim'in durumunu şöyle ifade etmiştir: "...Sıfırın altında yirmi, yirmi beş derece soğuk olduğu halde şakaklarından boşanan terler içinde baygınlıklar geçiriyordu..." İnfazı izlemek için birçok bölük toplanmıştır. Mehmet Tefik Bey, infazı gerçekleştirecek askerlerin komutanı konumundadır. Ancak, Erdekli İbrahim, Alay komutanı tarafından affedilmiştir. Mehmet Tefik Bey, İbrahim'in dil bilmeden Karpat Dağları'nı geçerek Macaristan ovalarında yakalanmadan Belgrad'a ulaşmış olmasına çok şaşırmıştır. Ayrıca böyle bir infaz sahnesinin içinde bulunmaktan dolayı yaşadığı üzüntüyü dile getirerek gerçekleşmeyen infaz anını şöyle anlatmıştır:

...Dikilen direğe mahkum bağlanmıştı. Ben de direğe yüz metre mesafede takımımı saff-ı harp durumuna sokmuş, birinci sıra diz çökmüş, ikinci sıra ayakta hazır vaziyette verilecek emri beklemekte idik. Fırkanın hukuk müşaviri idam hükmünü okumak üzere yerini almıştı. Bu arada Alay Müftüsü Hacı Eşref Efendi, tabur kumandanları ve diğer yüzbaşılar, Alay Kumandanı Saib Bey'e mahkumu affetmesi için rica ve istirhamda ve şefaatte bulunuyorlardı. Bu görevin yerine getirilmesinde görevli olmak bana

³⁹¹ Toker, a.g.e., s. 119.

³⁹² Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 97.

son derece ağır manevi bir baskı yaptığından dolayı; ben de mahkumun affını can-ı gönülden dua ediyordum³⁹³.

İbrahim (Arıkan) Bey'in de firarilere dair bir anlatısı mevcuttur. Anlatı, 5 Ekim 1916'daki muharebeler sırasında bölüğün siperi terk etmesine neden olan Ramazan adındaki bir askerle ilgilidir. Ramazan, Galiçya'ya Çanakkale'deki siperlerden gelmiş 40 yaşını aşmış tecrübeli bir askerdir. Ramazan'ın, Bebel'ka Deresi'nde bu sebepten dolayı kurşuna dizilmesi kararlaştırılmıştır. İbrahim Arıkan'ın ifade ettiğine göre, dereye iki askerle götürülmüş fakat infaz edilmeden önce –Ramazan'ın kendi ifadesine göre- askerlerin dalgınlığından dolayı firar etmiştir. Bağlı olan ellerini bir nakliye neferine çözdürmüştür. 1-2 gün etraftaki ormanlarda saklanmıştır. Sonrasında bir taşla yüzünü yaralayıp üstüne duvar yıkıldığını söyleyerek hastaneye gitmiştir. İbrahim Bey ise tedavi olup cepheye döndüğünde yeni görev yerine vardığı zaman bu askerle cepheye karşılaşmıştır. Ramazan, İbrahim Bey'in tanımaması için yüzünü saklamaya çalışmış fakat fark edilmiştir. Ramazan adını Rıza olarak söylemiştir. Oradaki askerler tarafından Rıza olarak bilinmektedir. İbrahim Bey, askeri tanımış ve kenarı çekip konuşmuştur. İbrahim Bey, anılarında, askerin durumunu ve duygularını şöyle dile getirmiştir:

...Hıçkırıklarla ağlayarak ayaklarıma kapanyor, 'Aman sen bilirsin, beni kimseye söyleme' diyordu. Bu felaketzede neferin vaziyeti karşısında teessür duymamak mümkün değildi. Onu teselli edecek hiçbir cihet yoktu. Yalnız teselli ve ümit verici birkaç söz söyledimse de onu sakinleştirmeye yetmedi. Bu neferi takımın erzak dağıtım neferlerinin yanına verdim. O adam yaşayan ölülerdendi. Bir odada yattığımız için gündüzleri akşamlara kadar gözünün önünde canlanan, fikrinde ve dimağında yer yapan kurşuna dizilme cezasıyla suçlu ve firari olduğundan geceleri daha gözünü kaparken sayıklamaya, ürkümeye ve yalvarmaya başlıyor, korku ve telaşla hiç uyumadan gözünü açıyordu³⁹⁴.

Kaçakların bir şekilde kolorduya iade edilmesine Osmanlı Devleti, gereken özeni göstermeye çalışmıştır. Sınır karakolları, devriyeler, keşif birlikleri, kayıp arama süvarileri ve şehbenderlikler bu işlerle uğraşmıştır. Örneğin, Ankara, Kırşehir ve civarında yakalanmış olan bazı Osmanlı askerleri diğer cephelerden firar etmiş olsalar da Romanya ve Galiçya'ya yollanmıştır³⁹⁵.

³⁹³ Fırat, a.g.e., ss. 126-128.

³⁹⁴ Arıkan, a.g.e., ss. 127-128.

³⁹⁵ BOA, DH.EUM.6.ŞB, 11/52 (14 Aralık 1916); Birinci Dünya Savaşı zamanında Osmanlı Devleti, Jandarma Teşkilatı'nı tekrar düzenlemiştir. Savaşın ilk yıllarında zorlanılsa da son iki yılda teşkilat

3.5. ŞEHİTLERİN DEFİNLERİ VE ŞEHİTLİKLER

3.5.1. Definler

Galiçya'da muharebeler şiddetlendiği zaman 15. Kolordu Komutanlığı, şehit olanların defin işlemlerinde zorlanmıştır. Kolordu komutanı Yakup Şevki Bey, 17 Ekim 1916'da Harbiye Nezareti'ne dinî merasim ve defin işlemleri için imamlara ve kadastro memurlarına ihtiyaç olduğunu iletmiştir. Avusturya ve Macaristan'daki bazı hastanelerde çalışan müttelik ordu personeli, hastanelerinde şehit olan Osmanlı askerleri için çevre yerleşimlerden kendi imkanlarıyla imam getirtip defnetmeye çalışmıştır. Bu durumdan daha vahimi ise Kasım 1916'da yaşanmıştır. Macaristan'ın Holak kasabasında, bir Osmanlı askerinin vefat ettiği ve cenazesinin papazlar tarafından defnedildiği bölgenin yerel gazetelerinde iddia edilmiştir. Toker'in ifadesine göre, 15. Kolordu Komutanlığı olayı araştırmış ve doğru olduğunu görmüştür. Defin işleminin şerî usullere uymadığını ve işlemin geçerli olamayacağını açıklamıştır. Buna benzer olayların artmasının akabinde Osmanlı askerlerinin farklı hastanelerde tedavi görmesinin zorlukları tekrar tartışılmıştır. Kolordu komutanlığı, mümkün oldukça yaralıların bir arada tutulmasına dikkat edilmesini istemiştir³⁹⁶.

Defin işlemleri için Harbiye Nezareti, bir emir yayınlamıştır. Bu emirde, şehit olanların Galiçya'da nasıl defnedileceği anlatılmıştır. Buna göre, defnedilen kişinin dinine göre mezarına bir işaret konulması ve Müslüman mezarlarının

şeklinde yapılması istenmiştir. Mezarların baş tarafına fes şeklinde bir ağaç dikilmeliydi. Bu ağacın içine de bir numara verilmesi gerekiyordu. Numaranın yanına askerin ismi mevcutsa eklenecekti. Bu işlemler her asker için yapıp kadastro haritasının tutulması istenmiştir. Haritaların Menzil Müfettişliği'ne gönderilmesi de talep edilmiştir. Müfettişliğin görevi ise, her askere bir sayfa ayırarak detaylıca kadastro defteri tutmaktır. Her tûmende bu konuya dair zabitlerin olduğu emirde belirtilmiştir. Bu zabitlerin kendi sorumluluk alanlarında sürekli olarak teftişte bulunması emredilmiştir. Bu esnada bulunan bozulmuş mezarlar tamir

daha iyi konuma getirildi. Bu örgüt yapısı, Türkiye Cumhuriyeti'ne de miras kalmıştır. Bkz. Beşikçi (2010), a.g.m., s. 171.

³⁹⁶ Toker, a.g.e., s. 236.

edilmeli ve deftere yazılmamış mezarlar, müfettişliğe bildirilmeliydi³⁹⁷. Ayrıca bu emirde, aynı bölgede hayatını kaybetmiş müttelik askerlerin ayrı ayrı gömülmesi, Rus askerlerinin ise toplu olarak farklı bir noktada gömülmesi istenmiştir³⁹⁸. Toker'in belirttiğine göre, bu emir üzerine kolordu komutanlığı birliklere definlerle ilgili bazı talimatlar vermiştir. Buna göre, muharebe alanında şehit olanlar usule uygun ve İslam dinine göre defnedileceği, şehit mezarlarının sanduka şeklinde ve toprak malzemedan yapılacağı, kadastro defterlerinde askerlere ayrılan sayfaların detaylıca olmasına özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kolordu personelinin şehitliklere gereken ilgiyi gösterilmesi istenmiştir³⁹⁹.

Defin işlemleri 1917'ye doğru yola girmeye başlamıştır. Bu noktada Galiçya'da yapılmaya başlanan şehitliklerin ve merkezden gelen görevlilerin katkısı belirtilmelidir.

3.5.2. Şehitlikler

Galiçya'da savaşmış askerlerin bulunduğu şehitliklerin Avrupa'daki dağılımını ülke ülke vermekte yarar vardır. Çekya'da, Hodonin Türk Şehitliği bulunmaktadır. Hodonin Hastanesi'nde tedavi altındayken şehit olanların defnedildiği yerdir. Ayrıca Olomouc, Bruno, Kromoriz ve Kosice'deki hastanelerde hayatlarını kaybeden 54 kadar Osmanlı askeri de Hodonin Türk Şehitliği'ne 1959'da defnedilmiştir. Dönemin Prag Büyükelçisi İsmail Erez, Hodonin'de bir Türk mezarlığı keşfetmiştir. Buraya, Hodonin Belediyesi tarafından 1967 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne bedelsiz verilmek üzere yeni bir şehitlik yapılmıştır. Toplamda 387 asker bugün burada yatmaktadır. Kitabesinde yazanlar ise şöyledir: "Burada yatmakta Anadolu'nun aslan Mehmet'i, Mekanı cennet üstünde Ulu Tanrının rahmeti, Anavatana onlara hasret onlar anavatana, Yolcu fatiha oku burada yatana". Cengiz Dönmez'in ifade ettiğine göre, Çekya'da bulunan bir başka şehitlik de Pardubice'de bulunmaktadır. Burada 508 asker yatmaktadır. Salgın hastalıklar ve yaralıların tedavi edildiği Pardubice Hastanesi'ne ait bir şehitliktir. 2001'de yapılmıştır⁴⁰⁰. Çekya'daki son şehitlik, 20.

³⁹⁷ ATASE, BDH, Kl. 5-8981, D. 86-63, F. 4-4 (16 Ekim 1916).

³⁹⁸ ATASE, BDH, Kl. 5-8981, D. 86-63, F. 4-4 (16 Ekim 1916).

³⁹⁹ Toker, a.g.e., s. 237.

⁴⁰⁰ Dönmez, a.g.m., s. 144-145.

Tümen'in askerlerinin yaralanmasının ardından getirildiği Valesske Mezeritch Hastanesi'ndedir. Buradaki şehitler bir süre sonra kent mezarlığına defnedilmiştir. Burada 205 Türk askerinin mezarı bulunmaktadır. Çekya'daki tüm şehitliklere Prag Askerî Ataşemiliterliği bakmaktadır⁴⁰¹.

Macaristan'da da Peşte Şehitliği'nde 512 asker yatmaktadır⁴⁰². Şehitlik, Budapeşte Kent Mezarlığı'nın ortasında ay-yıldızlı Galiçya Şehitleri Anıtı'nın yer aldığı duvarla çevrili ayrı bir bölümde bulunmaktadır⁴⁰³. Polonya'da ise 1937'de, Varşova Büyükelçisi Ferit Tek'in girişimleri sonucunda maddi imkanların el verdiği kadarıyla Polonya'da Horin Bölgesi'nde bir Türk şehitliği yapılmıştır⁴⁰⁴. Ayrıca, Krakow'da bir Türk şehitliği daha bulunmaktadır. Burası, Rakowicki Uluslararası Mezarlığı'nın içinde yer alır. 53 Türk askeri burada yatmaktadır. Polonya Askerî Ataşeliği tarafından bakımı yapılmaktadır⁴⁰⁵. Her yıl 16 Mart tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Varşova Büyükelçiliği çalışanları, Polonya askeri yetkilileri ve Krakow şehrinin yöneticilerinin katılımıyla törenler düzenlenmektedir⁴⁰⁶.

Çarpışmaların şiddetinin en çok olduğu yer Ukrayna idi. Bu sebeple de en çok şehitlik bu ülkede bulunmaktadır. Hepsinin yapım tarihleri 1917'dir. Kolordu henüz cepheye yakın yapılmıştır. Dönmez'in ifade ettiğine göre, Ukrayna'da bulunan beş Türk şehitliği diğerlerinden daha çok ateş hattındaydı. İlki, Hutysko Türk Şehitliği'dir. Burada 59'u subay olmak üzere 200'den fazla Türk askerinin yattığı düşünülmektedir. Bir kitabesi bulunmaktadır. Yazman'ın aktardığına göre kitabede: "Ey Ziyaretçi! On iki ay düşmanına cansiperâne göğüs gerdikten sonra onu kendi vatanına kadar kovan 20'nci Türk Fırkası'nın aziz şehitlerini hürmetle selamla, vatan için vatanın dışında hayatını veren bu kahramanların ruhlarına fatiha oku⁴⁰⁷". İkinci

⁴⁰¹ Haz. Hülya Yazar, Cengiz Eroğlu ve Musa Türker, *Yurt Dışı Şehitlikler*, Ankara, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 24.

⁴⁰² [Aynı zamanda Budapeşte Şehitliği de denmektedir].

⁴⁰³ Dönmez, a.g.m., s. 153; Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren şehitliğe gereken özen gösterilmiştir. Buradaki mezarların muhafazası ve korunması için bekçi tutulmuştur. Maaşının ödenmesi takip edilmiştir. Bkz. BCA, KDB, 30.18.1.2, Yer No: 4.32.5 (26 Mayıs 1929); Yıllar içinde de aynı bekçi görevine devam etmiştir. Bkz. BCA, KDB, 30.18.1.2, Yer No: 31.65.9 (9 Ekim 1932).

⁴⁰⁴ Nuri Köstüklü, "Tarihte Türk-Leh İlişkileri Çerçevesinde Galiçya'da Şehit Olan Türkler ve Şehitlikler Üzerine Bazı Tespitler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 22 (Yaz 2016), ss. 32-34.

⁴⁰⁵ Dönmez, a.g.m., s. 155.

⁴⁰⁶ Chmielowska, a.g.m., s. 165.

⁴⁰⁷ Yazman, a.g.e., s. 270.

olarak, Lipnica Dolna Bölgesi Türk Şehitliği sayılabilir. 20. Tümen bölgesinde 417 ve 419 rakımlı tepelerde bulunmaktadır. 106 askerin yattığı kesin olarak bilinmekle beraber toplu bir mezar da vardır. Üçüncü olarak Mechyshchiv-Kotov Bölgesi Türk Şehitliği'nden söz edilebilir. Burada yatan asker sayısı bilinmemektedir. Ancak şehitlikteki asker sayısının çok olduğu iddia edilebilir. Sebebi ise, bölgenin en çok çarpışma gören noktalarından biri olmasıdır. Dördüncü olarak, Pukiv Türk Şehitliği sayılabilir. Burada da 160 asker yatmaktadır. Son olarak da Rohatyn Türk Şehitliği'nden bahsetmek gerekir. 54 asker burada yatmaktadır. Beş Türk Şehitliği'nin bakımından Kiev Askerî Ataşeliği sorumludur⁴⁰⁸. Ukrayna'da ayrıca Mytbasko-Chsnyky Türk Şehitliği, L'vov (Lemberg, Lviv) Bölgesi Türk Şehitliği, Khodorov Bölgesi Türk Şehitliği, Stryj Bölgesi Türk Şehitliği, Drogobych Bölgesi Türk Şehitliği, Chernovtsy Bölgesi Türk Şehitliği, Vilkhovets-Potutory Bölgesi Türk Şehitliği, Pidvysoke-Zileynof Bölgesi Türk Şehitliği ve Kurzay Bölgesi Türk Şehitliği bulunmaktadır⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ Dönmez, a.g.m., ss. 158-159.

⁴⁰⁹ Toker, a.g.e., ss. 241-242; Kurzay'da 25 şehit, Khodorov'da 7 şehit, L'vov'da 10 şehit ve Stryj'de 513 şehit olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Haz. Yazar, a.g.e., s. 88, 93-96.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı, yıllardır süregelen siyasi, askeri ve ekonomik çekişmelerin yarattığı bir hesaplaşma süreciydi. Takip edilebildiği kadarıyla her iki bloğun dünya genelinde seferber ettiği asker sayısı 83 milyondur. Direkt olarak savaşan asker sayısı 65 milyon idi. Geri kalan 18 milyon geri hizmetlerde çalışmıştır. Yaralanan, sakat kalan, kaybolan, esir olan veya hayatını kaybeden insan sayısının 33 milyon⁴¹⁰ olduğu ifade edilmektedir. Her iki blok için savaşın toplam maliyeti 400 milyar dolardır. Savaşın bir saatinin maliyeti ise, 10 milyon dolara denk geliyordu. Örneğin, harbe sonradan dahil olan Amerika Birleşik Devletleri, harcadığı paranın yarısıyla kendi ülkesindeki 6.5 milyon çiftçiye bir araba ve bir traktör alabilirdi⁴¹¹.

Osmanlı Devleti için savaş, ilk başladığı andan sona erene dek acılı bir süreç olarak seyretmiştir. İmparatorluk coğrafyasının büyüklüğü, savaşın 4 yıl gibi uzun bir süre devam etmesi zaten sınırlı olan kaynakların tükenmesine ve devletin de iflasına neden olmuştur. Ancak, tüm olumsuzluklara rağmen savaş öncesinde yapılan profesyonel anlaşmalar neticesinde ordu kuvvetlendirilmiştir. Şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti cephelerde savaştığı ordulara karşı savaşın son iki yılına kadar direnç gösterebilmiştir. Savaşın 4 yıl sürmesinin nedenlerinden biri olarak da Osmanlı Devleti'nin bu direnci işaret edilebilir.

Osmanlı Devleti, özellikle 1916'ya girilirken Çanakkale Cephesi'ndeki başarısının sonucunda moral olarak üst düzeydeydi. Bahar geldiğinde ise Rusya'nın Avusturya-Macaristan üzerine başlattığı Brusilov Taarruzu başlamış ve Avusturya-Macaristan zor durumda kalmıştı. Bu sebeple İttifak Bloğu'nun lideri konumundaki Almanya, Osmanlı Devleti'nden bir kolordu talep etmiştir. Bu çerçevede, Çanakkale Cephesi'nden sonra boşa çıkan 15. Kolordu (19 ve 20 numaralı iki tümen olacak şekilde) Galiçya'ya yollanmıştır. Galiçya'da bir yıl görev yapıp beş büyük çarpışma içine giren 15. Kolordu, Eylül 1917'de tamamen anavatana dönmüş ve hemen Güney Cephesi'ne yollanmıştır. Burada da üzerine düşeni hakkıyla yapmıştır. Birinci Dünya

⁴¹⁰ Westwell, a.g.e., s. 250.

⁴¹¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki*, Cilt 3, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1989, s. 521.

Savaşı, 1918’de bitmişti fakat Osmanlı Devleti’nin sahada hala 560 bin kadar askeri bulunuyordu. Bu sayının içinde 15. Kolordu da vardı. Üstelik 15. Kolordu, Nisan 1919’da işgalci kuvvetlere karşı direnişi başlatan ilk birlik olmuştur⁴¹².

Galiçya Cephesi, Osmanlı Devleti’nin açtığı ana cephelerden değildir. Bu noktadan çıkacak olursak, örneğin, Çanakkale Cephesi’ne nazaran hakkında çok daha az çalışma yapılmıştır. Bu doğal bir durumdur. Fakat üzerinden 103 yıl geçmiş olmasına rağmen Galiçya Cephesi’ne dair askerlerin gözünden yaşanan çarpışmaların bir sunumu detaylı olarak hiç yapılmamıştır. Bu çalışma ile amaçlanan ise bu eksiğin giderilmesiydi. Galiçya Cephesi’ndeki çarpışmaların yoğunluğu 2 ay gibi kısa sayılabilecek bir sürede cereyan etmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi süresince bir cephede ve cephe gerisinde nasıl bir yol izlediği konusunda analiz yapmayı kolaylaştırmıştır.

Çalışmamızın sonucunda şu soruların cevapları bulunmuştur. Bu sorular ve cevapları sırasıyla ele alınabilir. 1- Brusilov Taarruzu, Osmanlı Devleti için gerçekten ciddi askerî tehlike arz etmiş miydi? Brusilov Taarruzu, Osmanlı Devleti için askerî olarak birincil derecede tehdit oluşturmamıştı ancak belgelerden tespit edilebildiği kadarıyla Romanya’nın savaşa katılması sonucunda eli daha da güçlenen Rusya, Galiçya’da Avusturya-Macaristan’ı geçerse önce Bulgaristan’ın üzerine ve sonra da Osmanlı Devleti’nin üzerine yürüyebilirdi. Çanakkale Savaşı sırasında İstanbul’u kaybetme tehlikesiyle yüz yüze gelen Osmanlı Devleti için Galiçya’ya birlik gönderimi, askerî bir tedbir olarak kabul edilebilir bir düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

2- Enver Paşa’nın cepheye asker sevk etmesinin altında siyasî nedenler var mıydı? Enver Paşa’nın, Galiçya’ya asker gönderme konusundaki siyasî amaçlarını üç maddede belirtebiliriz. Birincisi ve en önemlisi, -dönemin birçok etkili isminin de dile getirdiği gibi- Enver Paşa’nın stratejisine göre savaş, Avrupa’daki çarpışmalarda neticelenecekti. Osmanlı Devleti, en azından bir kere bu çarpışmalara katılmış olmalıydı. İkincisi, devletin ihtiyacı olan kredi, silah ve teçhizatın müttefiklerden

⁴¹² David Nicolle, *Osmanlı Piyadesi (1914-1918)*, Çev. Osman Çakmakçı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 10.

alınmasıydı. 1916 yılı, Birinci Dünya Savaşı'na katılan her devlet için bir kırılma yılıydı. Birçok devlet kaynaklarını tüketmiş ya da tüketme noktasına getirmişti. Osmanlı Devleti için de bu durum geçerliydi. Galiçya'ya birlik sevk edilerek askerî malzeme ve kredi alınmıştır. Enver Paşa'nın son bir amacı da Balkan Savaşı'nda kaybedilen yerleri olası bir başarı da kazanma plânıydı. Almanya ve Avusturya-Macaristan, bu plânın farkında oldukları için 15. Kolordu'yu savunma yapıldığı zamanlar cephede tutmuş; hücumla geçilip toprak kazanıldığı evrede kolordunun yarısından fazlasını geri göndermişti.

3- Asker gönderilmesi Osmanlı basınında ve İttifak basınında hangi açılardan ele alınmıştı? Osmanlı basınında sansür uygulandığı için basının devlet yönetiminde olduğu söylenebilir. Bu noktada Osmanlı Devleti, Galiçya'ya asker gönderimi konusunda basını iç siyaseti yönlendirmede kullanmıştır. Asker gönderimine karşı rahatsızlığı olanlara yönelik gazete ve dergiler aracılığıyla, ana cephelerde sorun yaşanmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. İttifak basınında ise temel olarak, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti'ni her anlamda desteklediğinin üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık olarak Osmanlı Devleti'nin birliklerini Galiçya'ya göndermek istediğinin altı çizilmiştir. Ayrıca, 15. Kolordu'nun güçlü ve genç askerlerden oluştuğu vurgusu yapılmıştır.

4- Cepheye gösterilen özen, çarpışmaların yaşandığı diğer cephelerden ne ölçüde farklıydı? Bunun sebebi neydi? Bu çalışma kapsamında, Galiçya Cephesi'nin diğer cephelerden farklı olduğu net bir şekilde görülmüştür. Askerî düzen daha detaylı hazırlanmış (alaylarda 4 tabur olması gibi); subay maaşlarına yüzde elli oranında zam yapılmış; rütbelilerin dil biliyor olmasına özen gösterilmiş; erlerin ekserisi büyük şehirlerden alınmış ve piyade havanı gibi bazı silahların ve teçhizatlarının ilk kez bu cephede kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Galiçya gösterilen özenin bir numaralı sebebi, siyasî çıkarlar olduğu söylenebilir. Ancak savaş sonunda, beklenen karşılık alınamamıştır.

5- Galiçya Cephesi'ne dair asker hatıraları, anlatıları ve esir askerlerin ifadeleri cepheye dair askerî anlatımla ne ölçüde örtüştü? Askerî anlatıma ne gibi yeni bulgular ilave etti? Çalışma süresince, en çok düşündürülen ve heyecanlandıran

soruydu. Hatıraların, anlatıların ve esir askerlerin ifadelerinin Galiçya Cephesi'ne dair askerî anlatımla çoğu zaman örtüştüğüne şahit olunmuştur. İki farklı kaynak grubunun birbirini büyük ölçüde tamamladığı söylenmelidir. Hatıralar, anlatılar ve esir asker ifadeleri sayesinde cepheye dair yeni bulgular elde edilmiştir. Örneğin, Ahmet Mucib Bey, Temmuz 1917'de Rus askerlerini uzunca bir süre takip ettiklerini ve Dinyester Nehri'nin kolları üzerinde ilerlediklerini hatıralarında detaylı olarak anlatmıştır. Verdiği saha bilgileri Almanlar'ın yaptığı Haziran ve Temmuz'daki (1917) taarruz bilgileriyle örtüştüğü görülmüştür. Bu hatıralar “çarpışma merkezli olarak” ilk defa bu çalışmada kullanılmıştır. Bir başka örnek de Cevattepe Çarpışması'dır. Bu çalışma sayesinde, burada yapılan üç muharebede şehit ve esir olan askerlerin bir kısmının isimleri tespit edilebilmiştir. Karşılaştıkları zorluklar detaylı olarak ikinci bölümde işlenmiştir. Esasında ikinci bölümde kullanılan tüm esir ifadeleri, ilk defa bir çalışmada yer almıştır.

Esir asker ifadeleri ise var olan alay tabanlı askerî anlatıma yeni bir soluk getirmiştir. İfadelerinin doğruluğu tespit edilmiş olan askerler, Galiçya'da yaşanan çarpışmaları birinci ağızdan dinlememize fırsat vermiş ve yaşanan zorlukları gözler önüne sermiştir. Esir askerlerin ifadeleri sayesinde bazı ilginç olayların yaşandığı sonucuna da ulaşılmıştır. Örneğin, Cevattepe çarpışmaları sırasında bir Osmanlı askeri, Rusya adına savaşan bir Tatar Türk'ü tarafından esir edilmiştir. Fakat Tatar asker, yanında bulunanların Osmanlı askerini öldürme isteğinin önüne geçmiş ve Osmanlı askerinin hayatını kurtarmıştır. Ayrıca, esir asker ifadeleri sayesinde bir başka önemli sonuca daha erişme imkanına sahibiz. Kaynaklar tarafından bu zamana kadar tespit edilemeyen kayıp veya şehit olduğu düşünülen bazı subayların ya da erlerin çalışmamız sayesinde isimlerine ulaşılmıştır. Bu askerlerin bilgileri, verilen ifadelere sadık kalınarak metin içerisinde paylaşılmıştır.

6- Esirlerin ifadeleri sayesinde künye bilgileri tespit edilmiş askerler üzerine ne gibi değerlendirmelerde bulunulabilir? 47 askerinin yaş ortalamasının 28.5 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, 49 askerinin de memleket bilgileri mevcuttur. Buna göre, cepheye en çok asker gönderen iki il Bursa (11) ve İzmir (6) olmuştur.

7- Hatıralara ve anlatılara göre cephe gerisindeki yaşam genel olarak nasıldı? Diğer cephelerden farkı neydi? Galiçya'daki cephe gerisi hayatını değerlendiren askerlerin çoğu diğer cephelerde de muharebe etmişti. Bu kapsamda pek çok konuda karşılaştırma yaptıkları görülmüştür. Yemek konusunda ve genel olarak iâşede sıkıntı yaşanmadığı neredeyse her asker tarafından dile getirilmiştir. Diğer cephelerle karşılaştırıldığında Galiçya'nın ayrı bir yerinin olduğu vurgulanabilir. Sağlık konusunda cephenin ilk iki ayı zor geçse de Hulusi Fuat Bey'in ve diğer devlet görevlilerinin katkılarıyla belli ölçüde bir düzen oturtulmuştur. Verilen esirler ya da kayıp statüsündeki askerler için, kolordu personeli çalışmıştır. Ancak esirlerin Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bile ülkeye dönmeye devam ettiği görülmüştür. Bu durum, bu konudaki çabaların pek de sonuç vermediğini gözler önüne sermektedir. Fırarî askerler ise bazı durumlarda kurşuna dizilmiş olsa da genel itibarıyla affedilmişlerdir. Osmanlı askerî ve idarî yetkilileri savaşın halinden anlamaya çalışmışlardır. Son olarak bu çalışma kapsamında, hatıralar, anlatılar ve esir asker ifadeleri sayesinde şehitlere karşı duyulan saygı ve sevgi görülmüştür. Osmanlı askerlerinin görev yaptığı sürede oluşturduğu şehitlikler bu duruma en güzel örnektir. Ukrayna'da birçok farklı noktada şehitlikler oluşturulmuştur.

Son olarak, asker hatıralarına ve anlatılarına dayalı savaş analizinin faydalarının daha belirgin olarak görülmesine bir nokta kadar bile katkı sağlamış olmak mutlu olmam için yeterli bir sebep olacaktır...

KAYNAKÇA

1.ARŞİVLER

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), İstanbul, Türkiye.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, Türkiye.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Ankara, Türkiye.

Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, İstanbul, Türkiye.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, İstanbul, Türkiye.

2.KİTAPLAR, MAKALELER, BİLDİRİLER, SÜRELİ YAYINLAR, DİĞER BASILI YAYINLAR VE ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Ahmet Suat (1930). “Büyük Harpte Galiçya Cephesinde 15. Türk Kolordusu”. *Askerî Mecmua* (Tarih Kısmı), Sayı 76, s. 1-83.

Ağaoğlu, Ahmet (1915). “Türk ve İslam Aleminin Kurtuluşu”. *Harp Mecmuası*, Sayı 1, s. 9-11.

Akçakayalıoğlu, Cihat (1967). *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cephelemi (Galiçya)*. Cilt 10, Kısım 1, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları.

Akkor, Mahmut (2006). “I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.

Aksanyar, Necati (2015). “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti İle İtilaf Devletleri Arasındaki Esir Meselesi”. Haz. A. Akengin ve S. Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss.729-747.

Aldan, Mehmet (1984). *Galiçya ve Sonrası Hilmi Dikmen'in Öyküsü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.

Apuhan, Recep Şükrü (1996). *Sina'dan Galiçya'ya Mehmetçik*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Arıkan, İbrahim (2010). *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer* (Haz. S. Soydemir). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Asker, Ali (2014). “Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler”. Ed. Z. Türkmen, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, ss. 543-576.
- Asker Kahramanlar* (Haz. M. İnan) (1988). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Atabay, Mithat (2015). “Galiçya Cephesi’nde Türk Askeri ve Türk Şehitlikleri”. Ed. H. Çetin ve L. Erdemir, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası Bildiriler Kitabı*. Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, ss. 525-536.
- Atay, Falih Rıfkı (2017). *Zeytinadağı*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Avşar, Servet (2003). “Birinci Dünya Savaşı’nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”. *OTAM*, Sayı 14, ss. 65-127.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2007). *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa (1914-1922)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Balkan, Mehmet Erkan (2017). “I. Dünya Savaşı’nda Başka Bir Cephe: Sağlık ve Sosyal Durum”. *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 401-420.
- Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri* (H. Toker, G. Barlas ve N. Fidan) (2004). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik ve Etüt Daire Başkanlığı Yayınları.
- Başkaya, Muzaffer (2015). “İngiliz Basınına Göre Bulgaristan’ın Birinci Dünya Savaşı’ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması”. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt 10 (Sayı 1), ss. 51-74.
- Beşikçi, Mehmet (2010). “Birinci Dünya Savaşı’nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması”. *Türkiye’de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (Ed. İ. Akça ve E. B. Paker). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 147-171.

— (2010). “Topyekûn Savaş” Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi”. *Toplumsal Tarih*, Sayı 198, ss. 62-69.

— (2012). “Askerî Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri”. *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak Yeni Kaynaklar ve Yeni Yaklaşımlar* (Ed. C. Şayın ve G. Yıldız). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 91-104.

— (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

— (2017). “Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek.” Der. Erich Jan Zürcher. *Askerliş “İşi”: Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 523-557.

“Brusilov Offensive 4 June-15 September 1916”. 15 Mart 2019 tarihinde www.themaparchive.com: <https://www.themaparchive.com/brusilov-offensive-4-june15-september-1916.html> adresinden alındı.

Cemal Paşa (2016). *Hatıralar* (Haz. A. Kabacalı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cephe Hattı Raporlarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Şehit Türk Subayları (Haz. N. Güçtekin) (2018). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Chmielowska, Danuta (2015). “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Galiçya’da Mücadele Eden Osmanlı Askerleri (1916-1917)”. Haz. A. Akengin ve S. Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 163-176.

Çakmak, Fevzi (2005). *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi* (Haz. A. Tetik). Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları.

Çelik, Kemal (2014). “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cepheleleri”. Ed. Z. Türkmen, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, ss. 463-502.

Çoruk, Ali Şükrü (2018). “İttihat ve Terakki Tarafından Birinci Dünya Savaşı Sırasında Basın ve Edebiyat Dünyasına Yapılan Örtülü Ödenek Harcamaları”. *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 58, Sayı 1, ss. 75-97.

Çubukçu, Bayhan (2003). “I. Dünya Savaşı, Galiçya Cephesi Ve Türk Sağlık Ekibinde Avusturya Madalyası Alanlar”. *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 457-463.

- Dağlar, Oya (2006). “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesine Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 10, ss. 45-76.
- Dağlar Macar, Oya (2009). “Galiçya Cephesi’nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 10, Sayı 2, ss. 35-58.
- Dönmez, Cengiz (2014). “Birinci Dünya Savaşı İle İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri”. *Akademik Bakış*, Cilt 7 (Sayı 14), ss. 137-162.
- Eker, Gülin Öğüt (2017). “Milli Kimliğin İnşasında Sözün Gücü: 1. Dünya Savaşı’nda Propaganda Aracı Olarak Kültür ve Propagandistleri”. *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 309-321.
- Embel, Ersin (2016). “Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 4 (Sayı 1), ss. 153-171.
- Erickson, Edward (2011). *Dünya Savaş Tarihi: I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı (1914-1918)* (Çev. S. L. Atalay). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eroğlu, Cengiz, Hülya Yarar ve Göktuğ Demiröz (Haz.) (1999). *Osmanlı Ordu Teşkilâtı*. Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Yayınları.
- Ersay, Derviş Fahri (2003). *Bir Elimde Silah Bir Elimde Kalem* (Haz. C. Taşkiran). Ankara: Atılım Yayınları.
- Ertem, Şefik (1992). *Birinci Dünya Savaşı’nda Avrupa’da Yüzbin Türk Askeri*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Ertürk, Yaşar (2009). “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nde Türk Ordusunun Katıldığı Muharebeler”. *On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, ss. 349-383.
- Falkenhayn, Erich von (2012). *Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya* (Haz. F. Yılmaz). İstanbul: İz Yayıncılık.
- “Felix Ludwig Graf von Bothmer”. 18 Nisan 2019 tarihinde www.bundesarchiv.de:
https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_249.html adresinden alındı.
- Ferguson, Niall (2015). *Hazin Savaş 1914-1918* (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fırat, Mehmet Tevfik (2016). *Kurtuluş Savaşı Hatıratı* (Haz. A. H. Fırat). İstanbul: Hayat Yayınları.

“Friedrich Bronsart von Schellendorf”. 18 Nisan 2019 tarihinde [www.bundesarchiv.de](https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_328.html#Start): https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_328.html#Start adresinden alındı.

“Galiçya Kahramanları Menâkıbı”(1917), *Harp Mecmuası*, Sayı 16, s. 251-253.

“Galiçyadaki Gazilerimize Tütün Hediyesi” (1917). *Cerîde-i Sûfiyye*. Sayı 124, s. 3.

Golovin, Nicholas (1935). “Brusilov’s Offensive”. *The Slavonic And East European Review*, Volume 13 (No 39), pp. 571-596.

Goltz, Colmer von der (2012). *20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Almanya İlişkileri* (Haz. F. Yılmaz). İstanbul: İz Yayıncılık.

Gökalp, Ziya (1916). “Galiçya Yolunda”. *Harp Mecmuası*, Sayı 11, s. 164.

Görgülü, İsmet (2014). *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Guse, Felix (2007). *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler* (Çev. İ. H. Akoğuz), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Heyd, Uriel (1980). *Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (Çev. C. Meriç). İstanbul: Sebil Yayınları.

Hobsbawm, Eric (1999). *İmparatorluk Çağı (1875-1914)* (Çev. V. Aslan). Ankara, Dost Yayınları.

Hofschröer, Peter (2014). *The Prussian Army Of The Lower Rhine*. Oxford/England: Osprey Publishing.

İsmail Hakkı (Akoğuz) (1920). *Garp Cephesinde Bir Kolordunun Tecarübü Harbiyesi*. İstanbul: Erkan-ı Harbiye Mektebi Külliyyatı.

— (1922). *Galiçya’da Alman Şark Cephesinde 1917’de Yapılan Rohatyn Kursu*. İstanbul: Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Matbaası.

“İsteri”. 17 Mart 2019 tarihinde [www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=H%C4%B0S TER%C4%B0): http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=H%C4%B0S TER%C4%B0 adresinden alındı.

- Kamil, İbrahim (2016). “Enver Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi İle İlgili Bilinmeyen İki Belge”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, ss. 83-107.
- Karal, Enver Ziya (2011). *Osmanlı Tarihi*. Cilt 9, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, Mehmet Ali (2016). *Birinci Dünya Savaşı’nın İlk Yılında Tanın (Kasım 1914-Kasım 1915)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Karbi, Bilge (2016). “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan Askeri Yardımlarına Bir Örnek: Osmanlı Birliklerinin Galiçya Cephesi’ne Gönderilmesi Kararı Etrafında Tartışmalar”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 20, ss. 193-206.
- Kaya, Yakup (2018). “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nin Açılması ve 15. Osmanlı Kolordusunun Cepheye Gönderilmesi Meselesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 4, ss. 2474-2489.
- Kennedy, Paul (2001). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri* (Çev. B. Karanakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kerner, Robert (1928). “The Mission of Liman von Sanders”. *The Slavonic and East European Review*, Volume 7 (No 19), pp. 90-112.
- Köroğlu, Erol (2004). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köstüklü, Nuri (2012). “Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Ukrayna Ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler”. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Sayı 83, ss. 1-16.
- (2016). “Tarihte Türk-Leh İlişkileri Çerçevesinde Galiçya’da Şehit Olan Türkler ve Şehitlikler Üzerine Bazı Tespitler”. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 22, ss. 27-37.
- Kurat, Akdes Nimet (1966). *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Bulunan Alman Generallerin Raporları*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Larcher, Maurice (2018). *Büyük Harpte Türk Harbi* (Haz. E. Kılınç). Cilt 1, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- “Leh”. 29 Nisan 2019 tarihinde www.tdk.gov.tr: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc6bd0d799b07.26841489 adresinden alındı.

Leonhard, Jörn (2017). “Ulus İnşası, Savaş Deneyimleri ve Avrupa Modelleri”. Der. Erich Jan Zürcher. *Askerlik “İşi” : Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 497-523.

Ludendorff, Eric (2014). *Birinci Dünya Savaşı’nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım* (Haz. A.Yıldırım). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

— (2017). *Topyekûn Harp*, (Çev. A. O. Çifci ve E. Çifci). İstanbul: Dergah Yayınları.

Malkoç, Eminalp (2015). “Vecihi Bey’in Gölgede Kalmış Birinci Dünya Savaşı Anıları: ‘15. Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene”. Haz. A. Akengin ve S. Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 648-682.

— (2017). *Galiçya Cephesi’ndeki Türk Askerinin Müttefik Algısı*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Martin, Volkan (2014). “Galiçya Cephesi’nde 15. Türk Kolordusunun Etkinliği Üzerine”. (Ed.) M. Daş. *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Tarih Sempozyumu*. İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, ss. 627-646.

— (2017). “Birinci Dünya Savaşı’nda Avrupa’da Türk Cephelerinden Galiçya-Romanya Örneğinde Savaş Tarihi Üzerine Düşünceler”. *Journal of International Scientific Researches*, Cilt 2 (Sayı 1), ss. 59-73.

McMeekin, Sean (2015). *The Ottoman Endgame*. New York: Penguin Press.

“Meç”. 28 Nisan 2019 tarihinde www.tdk.gov.tr:80/http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc57b2a586d74.81201685 adresinden alındı.

Mehmet Emin (1916). “Macar Kızına”. *Harp Mecmuası*, Sayı 13, s. 194.

Mucib, Ahmet (1922). “Galiçya’da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib- 1”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3278, s. 3.

— (1922). “Galiçya’da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib- 2”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3279, s. 3.

— (1922). “Galiçya’da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib- 3”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3280, s. 3.

Muhiddin (1916). “Galiçyadaki Türk Askerine”. *Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize*. İstanbul: Harp Mecmuası Neşriyatı, ss. 11-13.

- Nicolle, David (2012). *Osmanlı Piyadesi (1914-1918)* (Çev. O. Çakmakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nykiel, Piotr (2014). “Birinci Dünya Harbi Döneminde Polonyalılar ve Türkler Arasındaki İlişkiler”. (Ed.) H. Topaktaş. *600. Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı, ss. 74-90.
- (2015). “Ottoman Soldiers In The Hospitals Of The Krakow Fortress In 1916-1919”. *Studia Historyczne*, Sayı 1, ss. 87-106.
- (2015). “15th Corps Of The Imperial Ottoman Army On The Eastern Galician Front (1916-1917)”. *Bulleten*, Cilt 79 (Sayı 284), ss. 335-356.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II* (Haz. K. Gurulkan, Y. İ. Genç ve U. Demirbaş) (2013). İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Örses, Tunca ve Necmettin Özçelik (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Askerî Kıyafetleri (1914-1918)*. İstanbul: Denizler Kitabevi.
- Özçelik, Mücahit (2013). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, Hikmet (2008). *The Ottoman Army 1914-1918*. Salt Like City, The University of Utah Press.
- Refik, Ahmet (1916). “Galiçyadaki Şanlı Osmanlı Askerlerine”. *Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize*. İstanbul: Harp Mecmuası Neşriyatı, ss. 13-20.
- Renouvin, Pierre (2004). *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1914-1918)* (Çev. Ö. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınları.
- Sanders, Liman Von (2017). *Türkiye'de Beş Yıl* (Çev. E. B. Özbilen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sandıkçioğlu, Tolunay (2010). “Cihan Harbindeki İaşe Çıkmasına Galiçya'dan Bakış”. *Yemek ve Kültür*, Sayı 23, ss. 1-21.
- Sarısamam, Sadık (1999). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- (2015). “Türk Basınında Galiçya Cephesi”. Haz. A. Akengin ve S. Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 423-443.

Savaşanların Gözüyle Türk-Alman İttifakı (2018) (Haz. N. Alkan ve E. Şimşek). İstanbul: Kronik Kitap.

Saygılı, Hasip (2013). “Birinci Dünya Harbi’nde Rumeli’nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, s. 231-255.

Sediroğlu, Serdar Cem (2018). “I. Dünya Savaşı Yıllarında Psikolojik Harp Vasıtası Olarak ‘Harb Mecmû’ası”. *History Studies*, Cilt 10, Sayı 1, ss. 223-246.

Selçuk, Mustafa (2012). “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti’nin ‘Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma’ Amaçlı Faaliyetleri”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, ss. 195-242.

Skrijelj, Redzep (2015). “Birinci Dünya Savaşı’nda Sırbistan Krallığı Müslümanları”. Haz. A. Akengin ve S. Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 871-895.

Stone, Norman (2010). *Birinci Dünya Savaşı* (Çev. A. F. Yıldırım). İstanbul: Doğan Kitap.

Strachan, Hew (2014). *Birinci Dünya Savaşı* (Çev. Ü. H. Yolsal). İstanbul: Say Yayınları.

Süleyman Nazif (1919). *Asitan-ı Tarihte Galiçya*. İstanbul, Matbaa-i Âmire.

S. A (31 Ağustos 1916). “Türk Dünyasında: Nemçe ve İran’da Osmanlı Orduları”. *Türk Yurdu*, Cilt 10 (Sayı 116), ss. 10-13, *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri) Cilt 5* (2000) (Ed. M. Şefkatli). Ankara: Tutubay Yayınları, ss. 176-179.

Şahin, Feyza Kurnaz (2016). “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Sıhhi Hizmetleri”. *Balkan Tarihi*, Cilt I, Ed. Z. Gölen ve A. Temizer, İstanbul: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, ss. 475-494.

Şahsuvaroğlu, Bedi (1972). *Hekim Bir Siyasîmizin Portresi Dr. Hulûsi Fuad Tugay*. İstanbul: Hüsniyat Matbaası.

Taşkıran, Cemalettin (2017). *Ana Ben Ölmedim (Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Esirleri)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Taşyürek, Muzaffer (2008). *Hedefi Meçhul Cephe Galiçya*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

“The Mythos of Galicia”. 15 Nisan 2019 tarihinde www.jagahost.proboards.com:

<http://jagahost.proboards.com/thread/17718/mythos-galicia> adresinden alındı.

Thomen, Özde Çeliktemel (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)”. *Kurgu*, Sayı 2, ss. 1-17.

Toker, Hülya (2016). *Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi: 15. Kolordunun Harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları.

Tonguç, Faik (2015). *Birinci Dünya Savaşı’nda Bir Yedeksubayın Anıları* (Ed. E. Yalçın). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (1989). *Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki Cilt 3*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

T.Y (1 Temmuz 1915). “Lemberg’in İstirdadı”. *Türk Yurdu*, Cilt 7 (Sayı 76), s. 9, *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri) Cilt 4* (1999) (Ed. M. Şefkatli). Ankara: Tutibay Yayınları, s. 168.

T.Y (9 Eylül 1915). “Şark Dârülharbinde”. *Türk Yurdu*, Cilt 8 (Sayı 91), s. 10, *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri) Cilt 4* (1999) (Ed. M. Şefkatli). Ankara: Tutibay Yayınları, s. 218.

T.Y (14 Eylül 1916). “Romanya’nın Cihan Harbine İştiraki”. *Türk Yurdu*, Cilt 11 (Sayı 117), ss. 11-12, *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri) Cilt 5* (2000) (Ed. M. Şefkatli). Ankara: Tutibay Yayınları, ss. 199-200.

T.Y (1 Mart 1917). “Siyaset ve Askerlik Yılı”. *Türk Yurdu*, Cilt 12 (Sayı 129), ss. 3-8, *Türk Yurdu (Latin Harfli Neşri) Cilt 6* (2000) (Ed. M. Şefkatli) Ankara: Tutibay Yayınları, ss. 17-22.

Vecihi (1921), “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-1”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3202, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 2”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3203, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 3”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3204, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 4”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3205, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 5”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3206, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 6”, *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3207, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 8”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3209, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 9”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3211, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 19”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3222, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 20”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3225, s. 3.

— (1921). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 21”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3227, s. 3.

— (1922). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 25”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3233, s. 3.

— (1922). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 26”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3236, s. 3.

— (1922). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 35”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3247, s. 3.

— (1922). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 38”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3253, s. 3.

— (1922). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 39”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3254, s. 3.

— (1922). “15nci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene- 55”. *Tevhid-i Efkar*, Sayı 3276, s. 3.

Von Kress (2007). *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk* (Çev. T. Balaban). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Wallach, Jehuda (1985). *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çev. F. Çeliker). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

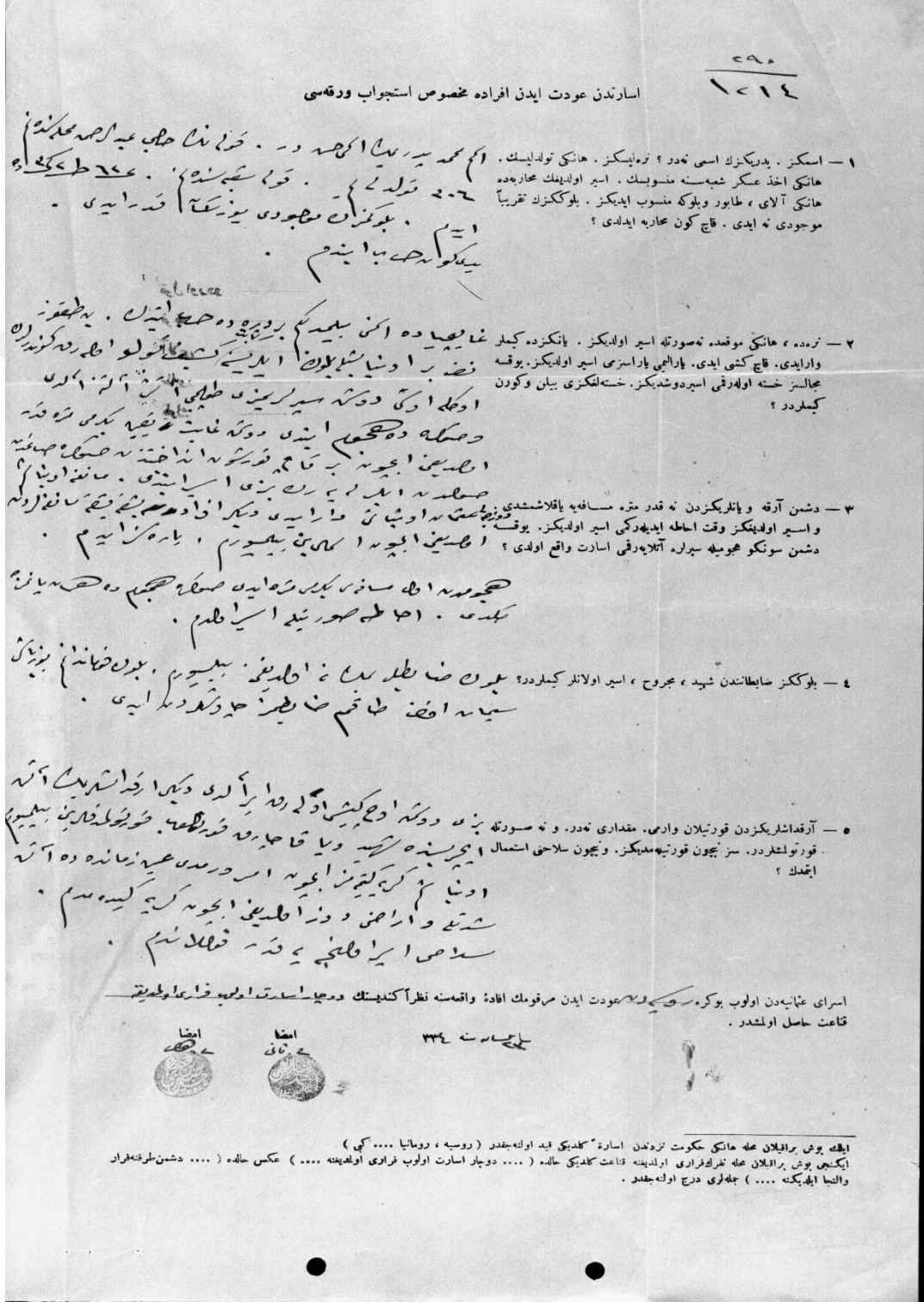
Westwell, Ian (2012). *Resimli Harp Tarihi: I. Dünya Savaşı* (Çev. O. Etiman). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Wiest, Andrew (2017). *Fotoğraflarla Birinci Dünya Savaşı* (Çev. S. Uygur). İstanbul: Teas Press.

- Winter, Jay, Geoffrey Parker ve Mary Habeck (2012). *Birinci Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl* (Çev. T. Demirel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalman, Ahmet Emin (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt 1 (1888-1922)* (Haz. E. Ş. Erdinç). İstanbul: Pera Yayınları.
- Yanıkdağ, Yücel (2010). “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Askerlerinde Harp Nevrozu (Savaş Yorgunluğu) Ve Tıbbi Yaklaşım”. *Toplumsal Tarih*, Sayı 198, ss. 2-8.
- (2014). *Millete Deva Olmak* (Çev. N. El Hüseyini). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yazman, Şevki (2007). *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer?* (Haz. K. Şarman). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yel, Selma (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yıldız, Gültekin (2014). “Türk-Alman Askerî İttifakı”. *Derin Tarih*, Sayı 1, ss. 111-117.
- Yusuf Ziya (1916). “Galiçyaya Gidenlere”. *Ana Vatandan Selam Galiçyadaki Askerlerimize*. İstanbul: Harp Mecmuası Neşriyatı, ss. 23-31.

EKLER (BELGELER)

Belge 1: 62/2/3'e mensup Hasan oğlu Mehmet'in İfadesi

Kaynak: ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-22 (23 Nisan 1918).

اسارتدن عودت ایدن افراده مخصوص استجواب ورقه سی

۱۲۶۸

۱- اسکنز . پدریکزک اسی ندر ؟ تره لیکز . هانکی تولدلیسک .
هانکی اخذ عسکر شعبه منسوبک . اسیر اولدینک محاربه ده
هانکی آلا ی ، طابور و بلوکه منسوب ایدیکز . بلوکنزک تقریباً
موجودی نه ایدی . قاج کون محاربه ایدلدی ؟

۲- ترده ، هانکی موقعده نه صورتله اسیر اولدیکز . یانکزده کیلر
وادایدی . قاج کشتی ایدی . یارالئی یاراسزی اسیر اولدیکز . یوقسه
جاملز خسته اولدوقی اسیرده شدیکز . خسته لکیزی بیان و کون
کیلردر ؟

۳- دشمن آرقه و یانریکزدن نه قدر متره مسافه یاقلاشمشدی .
واسیر اولدیکزک وقت احاطه ایدیلدیکی اسیر اولدیکز . یوقسه
دشمن سونکو هجومیه سیراره آتلا بوقی اسارت واقع اولدی ؟

۴- بلوکنز صابطانندن شهید ، مجروح ، اسیر اولانلر کیلردر ؟

• آرقه اشلیکزدن قودتیلان واری . مقداری ندر . و نه صورتله
قودتولمشلارد . سز بیچون قودتیه مندیکز . بیچون سلاحی استعمال
ایتمک ؟

اسرای عثمانیون اولوب بوکره ... عودت ایدن مرقومک افاده واقعه نظر اکتدینک ...

ساج مسنه ۳۳

ایضا
ایضا

ایک بوش برابیلان عله هانکی حکومت نزدن اسارت کادیمی قید اولنجقدن (روسیه ، رومانیا کی)
ایگنچی بوش برابیلان عله تفریک فراری ایلدینجه قعات کادیک حالده (.... دوچار اسارت اولوب فراری اولدینجه) عکس حالده (.... دشمن طرفه فرار
والتبا ایلدینک) چله لری درج اولنجقدن .

Belge 3: 61/1/2'ye mensup Hüseyin oğlu Osman'ın İfadesi

۱۷۷۷

اسارتدن عودت ایدن افراده مخصوص استجواب ورقهسی

۱- اسکرز . بدریکوزک اسکی ندر ؟ نره ایسکرز . هانکی توادلیسک . هانکی اخذ عسکر شهبه سنه منسوبسک . اسیر اولدیزنک محاربه ده هانکی آلائی ، طابور و بلوکه منسوب ایسکرز . بلوکه کوزک تقریباً موجودی نه ایدی . قاج کون محاربه ایدلی ؟

۲- ندرده ، هانکی موقعدنه نه صورتله اسیر اولدیزکرز . یانکرده کیلر وادرایدی . قاج کئی ایدی . یارالئی یاراسزی اسیر اولدیزکرز . یوقسه مجالسز خسته اوله رقی اسیردوشدیزکرز . خسته لقمیزی بیان و کورن کیلردر ؟

۳- دشمن آرقه و یاندریزکردن نه قدر متره مسافه یافلاششدی . و اسیر اولدیزکرز وقت اساطه ایدله رکی اسیر اولدیزکرز . یوقسه دشمن سونکو هجوبله سبراره آتلا به رقی اسارت واقع اولدی ؟

۴- بلوکه کوز ضابطانندن شهید ، مجروح ، اسیر اولانلر کیلردر ؟

• ارقداشاریزکردن قورتیلان واری . مقداری ندر . و نه صورتله قورتولشاردر . سز نیچون قورتیه مدیکیز . و نیچون سلاحنی استعمال ایتمک ؟

اسرای عثمانی دن اولوب بوکره ... عودت ایدن من قومک افاده واقعه سنه نظر آکندینک روح و جسد ایلدیزکرلر اولدیزکرلر قناعت حاصل اولشدر .

امضای ...
امضای ...

۳۳ سنه ...

ایطک یوش برابیلان عله هانکی حکومت نردن اسارت کندیکی قید اوله جقدر (روسیه ، رومانیا کئی) ایککنی یوش برابیلان عله تفریق فراری اولدینه قناعت کادیکی حالده دوچار اسارت اولوب فراری اولدینه عکس حالده دشمن طرفه فرار والتبا ایدیکنه جله لری درج اوله جقدر .

Kaynak: ATASE, BDH, Kl. 348, D. 1391, F. 1-41 (2 Mayıs 1918).

EKLER (DİĞER TABLOLAR)

Tablo 3: Hulusi Fuat Bey'in Listelediği Cephe Gerisindeki Avusturya-Macaristan Hastaneleri

DÂHİL-İ MEMLEKET MÜESSESAT-I SİHHİYESİ	
Budapeşte	<i>Kobanya Nekahethanesi</i>
	<i>Pilmos Nekahethanesi</i>
	<i>2 Numaralı İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>4 Numaralı İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>6 Numaralı İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>16 Numaralı Garnizon Hastanesi</i>
	<i>Szent Gellert ve Szent Istvan</i>
Viyana	<i>1 Numaralı Garnizon Hastanesi</i>
	<i>2 Numaralı Garnizon Hastanesi ve Hamburg Eğitim Hastanesi</i>
	<i>2 Numaralı İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>2 Numaralı Harp Hastanesi</i>
	<i>Algemeine Krankenhaus (Üniversite Hastanesi)</i>
	<i>Landes Senatoryumu</i>
	<i>11 Numaralı İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>Radetzky Kaiserin Hastanesi</i>
	<i>Haydn Nekahethanesi</i>
	<i>Nipotra İhtiyat Hastanesi (Kapatılmıştır.)</i>
	<i>Trencsen İhtiyat Hastanesi (Hasta kalmamıştır.)</i>
	<i>Teplitz İhtiyat Hastanesi ve Kaplıca</i>
	<i>Baden Kaplıcaları 27 Numaralı Gardinozn Hastanesi</i>
	<i>Göding İhtiyat Hastanesi, Harp Hastanesi</i>
	<i>Brno Nekahethanesi</i>
	<i>Walbrzych Mezertch İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>Olomouc 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>Pardubitz 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi</i>
	<i>Teplitz Şönauer Kaplıcaları</i>
<i>Prag 11 Numaralı Akıl Hastalıkları Hastanesi</i>	

Kaynak: Dağlar Macar, a.g.m., ss. 39-40.

Tablo 4: Hulusi Fuat Bey'in Listelediği Cephe Etrafındaki İlk Yardım Noktaları

GALİÇYA'DAKİ MENZİL SIHHİYE MÜESSESELERİ	
Stryj	509 Numaralı Sahra Hastanesi Rozvadov Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi
Drogobych	118 Numaralı Sahra Hastanesi 410 Numaralı Mevki Hastanesi
Sambir	Zührevi Hastalıklar Hastanesi (Hiç hasta kalmadığı için kapatıldı.)
Novamiesta	Zührevi Hastalıklar Hastanesi
Obreşin	Nekahethane

Kaynak: Dağlar Macar, a.g.m., s. 39.

Tablo 5: Krakow'daki Hastanelerde Şehit Olmuş Bazı Askerlere Dair Bilgiler

İsim	Yaş	Memleket	Rütbe	Şehadet tarihi	Şehadet Nedeni	Diğer Bilgiler
İsmail Osman	-	-	Er	11 Eylül 16'	Göğüsten kurşun yarası	-
Hüseyin Rasif	-	-	Onbaşı	12 Eylül 16'	Göğüsten kurşun yarası	-
Abdurrahman Ahmet	23	Kudüs	Er	24 Eylül 16'	Omurgada kurşun yarası	Evli
Mehmet İsmail Hakkı	22	Seydişehir/ Konya	Üsteğmen	6 Ekim 16'	Sağ uylukta kurşun yarası	Bekar Tüccar
Raşit Mehmet	-	Kula/ Manisa	Onbaşı	16 Ekim 16'	Sağ uylukta kurşun yarası	-
Ahmet oğlu Ahmet	32	Edirne	Er	8 Mart 1917	Tüberküloz (Verem)	Evli Değirmenci
Mustafa oğlu Ahmet	25	Balıkesir	Er	5 Temmuz 17'	Göğüsten kurşun yarası	Bekar
Abdul oğlu Mustafa	19	Kastamonu	Er	18 Ağustos 17'	Göğüste ve omurgada kurşun yarası	-
Mehmet oğlu Ömer	26	Ankara	Er	20 Eylül 17'	Omurgada kurşun yarası, kan zehirlenmesi	-
Nazım oğlu İsmail	46	İstanbul	Er	17 Ağustos 18'	Kulak Hastalığı (?)	-

Kaynak: Piotr Nykiel, "Ottoman Soldiers In The Hospitals Of The Krakow Fortress In 1916-1919", a.g.m., ss. 101-104.

EKLER (FOTOĞRAFLAR)

Fotoğraf 1: 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey (önde, tam ortada) ve subayları, karargâh olarak kullanılan Schloss Burshtyn Malikanesi'nin bahçesinde (Pidvysoke, Ağustos-Eylül 1916).

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 12.

Fotoğraf 2: 15. Kolordunun ilk subay kadrosu Schloss Burshtyn Malikanesi'nin önünde (Pidvysoke, Ağustos-Eylül 1916).

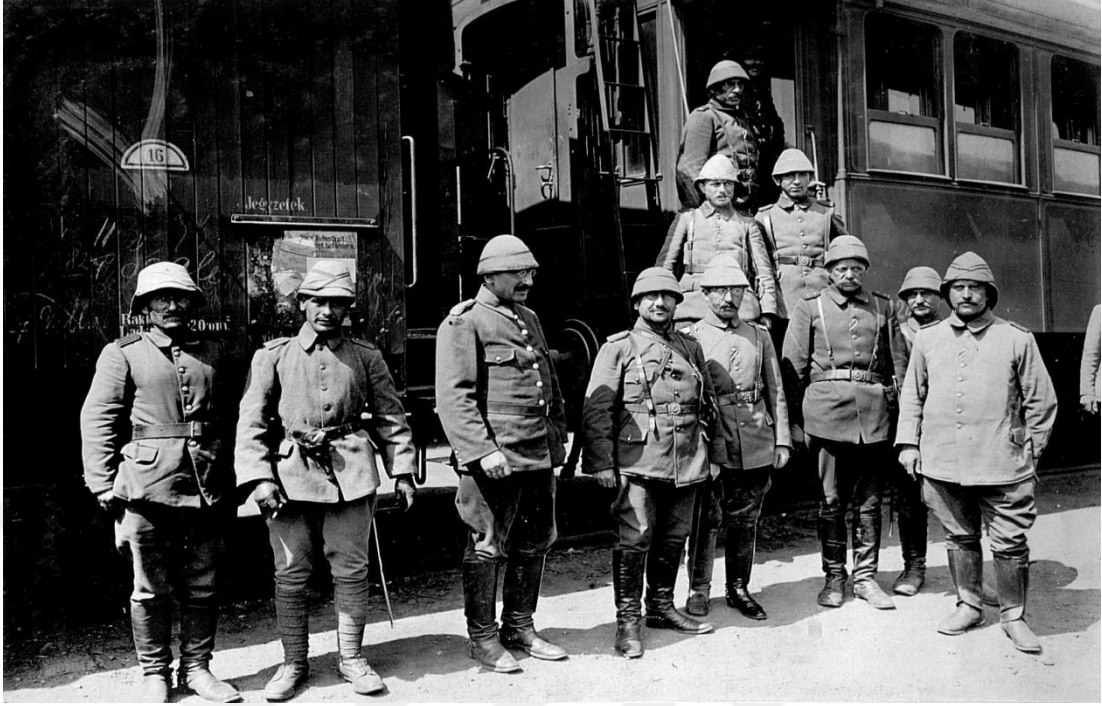
Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi Arşivi, Fahrettin (Türkkan) Paşa Özel Koleksiyonu, Müteferrik Evrak Numarası 25628.

Fotoğraf 3: 15. Kolordu konaklama heyeti. Kolordudan önce ulaştığı Galiçya’da çalışmalar yaparken; Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Vecihi (oturur vaziyette. Fotoğrafa göre sağda) ve Kolordu Sağlık Müfettişi Şükrü Bey (oturur vaziyette. Fotoğrafa göre solda) ve heyette görevli diğer subaylar (ayakta olanlar).

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi, Numara 1.

Fotoğraf 4: 15. Kolordu'dan bazı subayların Galiçya'ya (Lemberg'e) ilk ayak basışı.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 6.

Fotoğraf 5: 20. Tümen Komutanı Yasin Hilmi Bey (ayakta, ortada. Yan durmuş Alman subayın sağında) ve karargâh subayları Lipnica Gorna'da kendilerini ziyarete gelen Alman subaylarıyla birlikte.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Numara 26.

Fotoğraf 6: Yakup Şevki Paşa yerine 15. Kolordu Komutanlığı'na gelen Cevat (Çobanlı) Paşa. Fotoğrafa göre soldan üçüncü sırada. 1916-1917 kışına ait bir fotoğraf.

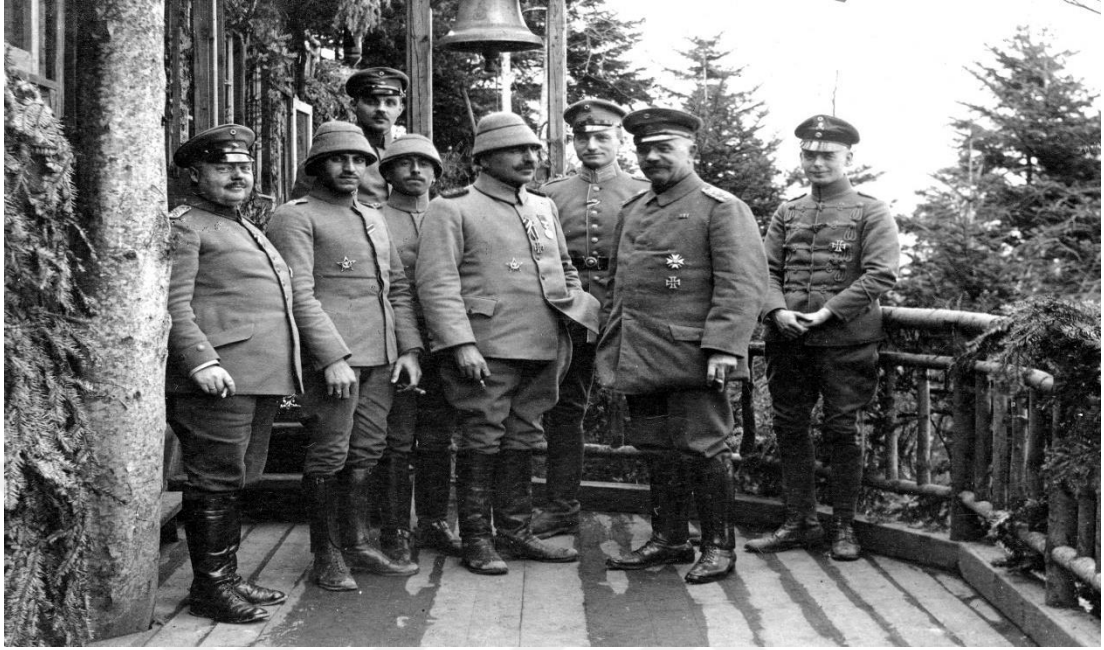
Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 014722.

Fotoğraf 7: Alman İmparatoru Kayser Wilhelm II'nin 15. Osmanlı Kolordusu'na ziyareti. İmparator, 20. Tümen Komutanı Yasin Hilmi Bey'den bilgi alıyor.

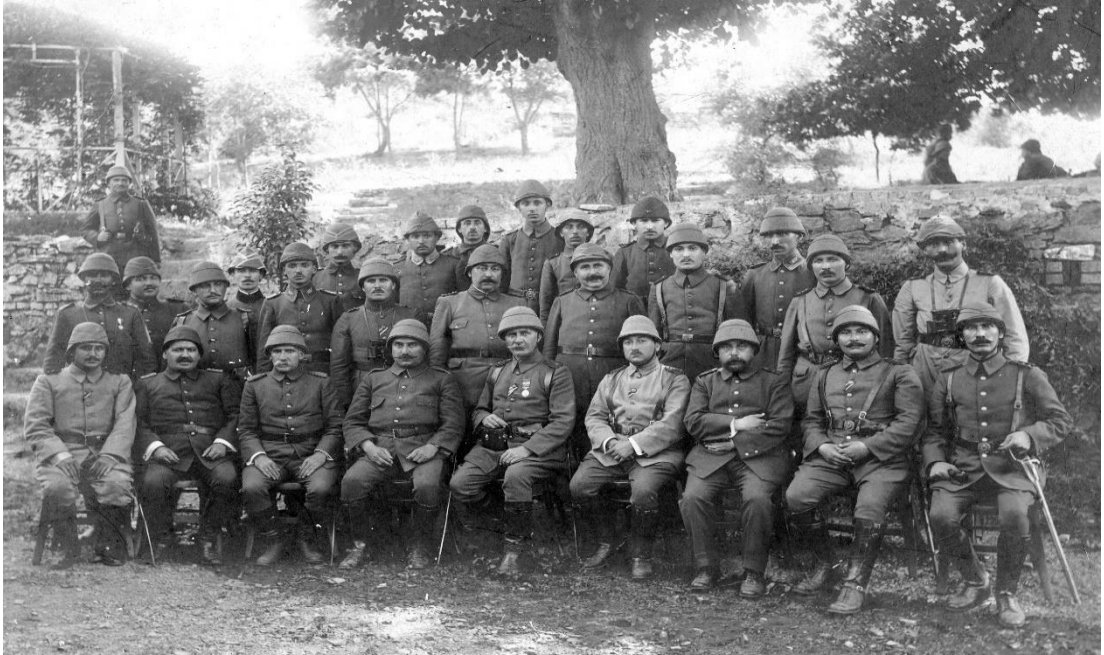
Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 45.

Fotoğraf 8: Osmanlı subayları ziyaret ettikleri bir ileri komuta-gözetleme yerinde kendilerini konuk eden Alman subaylarla.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 16.

Fotoğraf 9: Esat (Bülkat) Paşa'nın (oturur vaziyette, tam ortada) Galiçya Cephesi'ni ziyareti.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 50.

Fotoğraf 10: Cephe gerisinde yemeklerini paylaşan Osmanlı subayları.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 74.

Fotoğraf 11: Bir taburun imamı Osmanlı ve İttifak Bloğu askerleriyle.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 100.

Fotoğraf 12: 15. Kolordu'ya mensup bir birliğin yürüyüşü I.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013216.

Fotoğraf 13: 15. Kolordu'ya mensup bir birliğin yürüyüşü II.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013217.

Fotoğraf 14: Galiçya yolunda Mehmetçikler karavana dağıtımını sırası beklerken (Twmmuz 1916).

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 3.

Fotoğraf 15: Bir tümen karargâhında 2 muhabere eri (Duvarlarda Harp Mecmuası'na ait sayılar göze çarpıyor).

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 41.

Fotoğraf 16: Galiçya’da bir Osmanlı siperi (Muhtemelen 1917 Bahar ayları).

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Müteferrik Evrak, Numara 26120.

Fotoğraf 17: Galiçya’da Osmanlı kolordusuna mensup devriye askerleri I.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi, Numara 42.

Fotoğraf 18: Galiçya'da Osmanlı kolordusuna mensup devriye askerleri II.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013214.

Fotoğraf 19: Galiçya'da Osmanlı kolordusuna mensup devriye askerleri III.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013212.

Fotoğraf 20: Galiçya’da Osmanlı askerleri Leh köylerinden birinde konaklarken. Ellerindeki kağıtta 1332 yazıyor (1916). Yer adı da mevcut fakat okunamıyor.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013215.

Fotoğraf 21: Viyana’da bir hastanede Osmanlı askerlerine fizik tedavi uygulanması.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi, Numara 83.

Fotoğraf 22: Bir Avusturya-Macaristan Hastanesi'nde Osmanlı askerleri için tertip edilen moral amaçlı eğlencelerde Osmanlı askerleri oyun oynarken görülüyor.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 81.

Fotoğraf 23: Bir Avusturya hastanesinde zafer için toplu olarak dua edilmesi.

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 85.

Fotoğraf 24: Düşman taarruzu sırasında geriye çekilemeden 15. Kolordu tarafından esir alınan Rus askerleri (Muhtemelen Eylül 1916).

Kaynak: İstanbul Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi, Numara 35.

Fotoğraf 25: Rusya'ya ait bir esir kampında Osmanlı askerleri.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013213.

Fotoğraf 26: Galiçya'da Şehitlikler I (Muhtemelen yapılış tarihi 1917). Bir şehidin defni. Fotoğrafa göre en solda Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Vecihi (Tekdağ) Bey görülüyor.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013196.

Fotoğraf 27: Galiçya'da şehitlikler II. Bir şehidin defni. Fotoğraf 26 ile aynı günde farklı açılardan çekilmiştir.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013197.

Fotoğraf 28: Galiçya'da şehitlikler III.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013195.

Fotoğraf 29: Galiçya'da şehitlikler IV.

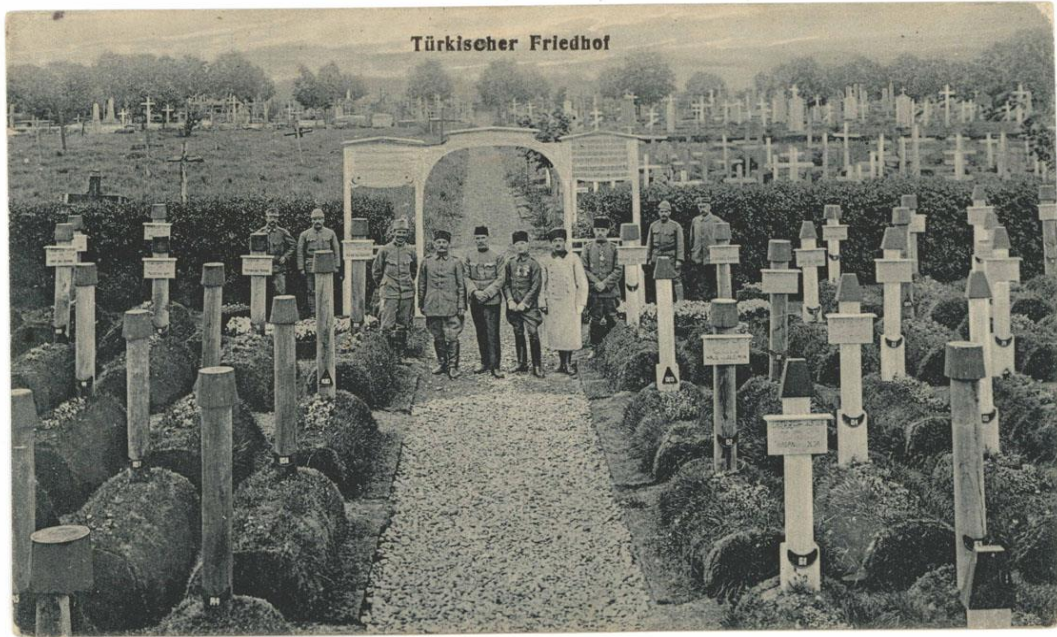
Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013194.

Fotoğraf 30: Galiçya'da şehitlikler V.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013190.

Fotoğraf 31: Galiçya'da şehitlikler VI.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013192.

Fotoğraf 32: Galiçya'da 16 Mart 1917'de şehit düşen 77/4/13'e mensup Üsküdar'dan Daniş oğlu Yüzbaşı Mehmet Saim'in mezarı.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi, Numara 013191.

ÖZGEÇMİŞ

Onurcan Şar, 1990 yılında Sakarya’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Sakarya’da tamamladı. 2010 yılında başladığı Uludağ Üniversitesi’nin Tarih bölümünü 2014 yılında başarıyla bitirerek mezun oldu. 2016-2017 Eğitim-Öğretim yılında ise Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. Tez konusu ile ilişkili olarak, Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi’nin 5. sayısında (Bahar 2017) “Birinci Dünya Savaşı’nda Siperlerde Hayat” adlı makalesini yayınladı.